

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**İSRAİL'İN KÖRFEZ ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLERİNİN
BÖLGESEL VE ULUSLARARASI ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ömer Fatih ÖZKAN

AĞUSTOS - 2021

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**İSRAİL'İN KÖRFEZ ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLERİNİN
BÖLGESEL VE ULUSLARARASI ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ömer Fatih ÖZKAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Süleyman ERKAN

AĞUSTOS - 2021

TRABZON

ONAY

Ömer Fatih ÖZKAN tarafından hazırlanan “İsrail’in Körfez Ülkeleri İle İlişkilerinin Bölgesel ve Uluslararası Etkileri” adlı bu Çalışma 20.09.2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı- Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
	Başkan	☐	☐	
	Üye	☐	☐	
	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEŒ
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ - Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Ömer Fatih ÖZKAN

11.08.2021

ÖNSÖZ

Orta Doğu, tarih boyunca birçok aktörün üzerinde egemen olmaya çalıştığı, dini, kültürel ve ekonomik değerinin yanı sıra bulunduğu konum itibarıyla adeta dünyanın merkezinde yer almasının sonucu olarak yüzyıllar boyunca egemenlik mücadelelerine sahne olmuştur. Bu mücadelelerden birisi de XX. yüzyılın başından itibaren kendisini gösteren ve günümüze kadar devam eden Arap – İsrail Devleti mücadelesi olmuştur. Bu mücadelenin başlangıcından normalleşme sürecine kadar olan dönemin ele alınmasının ardından normalleşme ve sonrasında öne çıkan noktaların analiz edilmesi, Orta Doğu bölgesini nasıl bir geleceğin beklediğinin görülmesi açısından önemlidir.

İsrail Devleti'nin 1948 yılında kurulmasından sonra Arap ülkeleri ve İsrail Devleti arasında uzun bir çatışma ve savaş dönemi yaşanmıştır. Uzun yıllar yaşanan çatışma ve savaşların ardından günümüzde yaşanan normalleşme, Orta Doğu için yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. Çalışma, bölgesel anlamda önemli değişimleri içinde barındıran bu dönemi, Arap – İsrail Devleti ilişkilerinin geçmişi, bugünü ve geleceği ile bir arada ayrıntılı bir şekilde değerlendirmesinin yanı sıra bölgesel ve uluslararası aktörlerin yaklaşımlarını da ele alması bakımından önem taşımaktadır.

Bu Çalışma'nın amacı İsrail Devleti'nin Körfez ülkeleri özelinde Arap ülkeleri ile ilişkilerinin küresel ve bölgesel etkilerini incelemektir. Buna bağlı olarak İsrail Devleti'nin Arap ülkeleri ile ilişkilerinde yaşanan önemli gelişmeler ve bu gelişmelerin farklı boyutları değerlendirilerek yorumlanmıştır. Küresel ve bölgesel aktörlerin Orta Doğu politikalarının Arap – İsrail Devleti ilişkilerini nasıl etkilediğine, özellikle son dönemde İsrail Devleti ile Körfez'deki Arap ülkeleri arasında aleni bir biçimde yaşanan normalleşme sürecine ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Arap – İsrail Devleti ilişkilerin bölgedeki güç dengelerine ve bölgenin güvenliğe ne tür bir etki yarattığı ve yaratabileceği incelenerek, bu etkinin uluslararası yansımaları ele alınmıştır. Bu çerçevede Çalışma, vurgulanan konular üzerinden güncel bir yaklaşım ortaya koyarak İsrail Devleti ile Körfez ülkeleri arasındaki ilişkilere odaklanıp alana katkı sağlamayı amaçlamıştır.

Bu Çalışma'nın her aşamasında kıymetli bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım danışmanım Sayın Prof. Dr. Süleyman ERKAN'a teşekkür ediyorum.

Ağustos, 2021

Ömer Fatih ÖZKAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
TABLOLAR LİSTESİ.....	IX
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	X
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XI
GİRİŞ	1-3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ARAP-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN GEÇMİŞİ	4-33
1.1. İsrail'in Kuruluş Süreci	4
1.1.1. Siyasal Siyonizm.....	4
1.1.2. İsrail Devleti'nin Kuruluş Süreci: Balfour Deklarasyonu ve Filistin'e Yahudi Göçü ...7	
1.2. Arap-İsrail İlişkilerinin Geçmişi	11
1.2.1. Birinci Arap-İsrail Savaşı'ndan Camp David Anlaşmasına Arap-İsrail İlişkileri (1948-1978)	12
1.2.2. Camp David Anlaşması	22
1.2.3. Körfez Savaşı ve Sonrasında Arap-İsrail İlişkileri	24
1.2.4. Arap Baharı ve Sonrasında Arap-İsrail İlişkileri	30

İKİNCİ BÖLÜM

2. DEĞİŞEN ARAP-İSRAİL İLİŞKİLERİ: GÜNCEL ANLAŞMALAR.....	34-61
2.1. Değişen İlişkiler: Normalleşmeye Giden Yol	40
2.2. İsrail-BAE ve Bahreyn Barışı: İbrahim Barış Anlaşmaları.....	50
2.2.1. İsrail-BAE Barış Anlaşması.....	50
2.2.2. İsrail-Bahreyn Barış Deklarasyonu.....	55
2.2.3. İsrail-Fas/Sudan Normalleşme Anlaşması	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ANLAŞMALARIN BÖLGESEL VE ULUSLARARASI YANKILARI.....	62-87
3.1. Anlaşmaların Bölgesel Yankıları	63
3.1.1. Türkiye	64
3.1.2. İran	67
3.1.3. Irak	70
3.1.4. Mısır	71
3.1.5. Filistin	72
3.1.6. Körfez Ülkeleri	73
3.2. Anlaşmaların Uluslararası Yankıları	78
3.2.1. Rusya Federasyonu	79
3.2.2. Çin Halk Cumhuriyeti	81
3.2.3. Hindistan	83
3.2.4. Avrupa	85
3.3. Genel Değerlendirme	86
SONUÇ.....	88
KAYNAKÇA	91
EKLER.....	105
ÖZGEÇMİŞ.....	129

ÖZET

Orta Doğu'nun en ciddi sorunlarından birisi olan, Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasına yönelik politikalar ile birlikte başlayan Arap - Yahudi çatışması, İsrail'in kurulmasının hemen ardından Arap ülkelerinin Filistin davasının koruyuculuğunu üstlenmelerinden ötürü Arap - İsrail savaşlarına dönüşmüştür. İsrail'in kurulduğu 1948 yılından başlayıp 1973 Yom Kippur Savaşı'na kadar süren Arap – İsrail savaşları, Arapların elle tutulur herhangi bir başarı elde edememelerinin yanında bölgesel anlamda günümüzde hala çözüm bekleyen yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Arap – İsrail savaşlarına karşı barışa atılan ilk adım, Mısır'ın Arap dünyasından tecrit edilmesine ve sonrasında Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın hayatına mal olsa da 1978 yılında İsrail ile Mısır arasında imzalanan Camp David Anlaşmaları olmuştur. Bu anlaşmanın ardından İsrail ile normalleşen ikinci ülke 1994 yılında imzalanan Vadi Arabe Anlaşması ile Ürdün'dür.

Filistin meselesi sebebiyle İsrail'i düşman devlet olarak gören ancak örtülü bir şekilde ilişkiler kuran Arap ülkeleri, İsrail ile Mısır ve Ürdün'ün ardından normalleşme anlaşmaları imzalamak için uzun yıllar beklediler. İsrail'in yasa dışı yerleşim birimlerini kullanıma açması, Gazze'ye yönelik saldırı ve ambargo uygulaması, Arapların İsrail'e karşı yaklaşımlarını şekillendirdi. Dolayısıyla Arap ülkelerinin kendi toplumlarına İsrail ile normalleşmeyi kabul ettirmesi özellikle Arap Baharı sonrasında biraz daha zorlaştı. Örtülü bir şekilde devam eden Arap – İsrail ilişkilerinde Körfez ülkelerinin normalleşme anlaşmalarını imzalaması muhtemel görünüyordu. Arap Baharı sonrasında artan askeri ve ticari iş birliği, çatışma bölgelerinde İsrail ile birbirine yakın veya aynı politikaların sergilenmesi ile siyasi iş birliği ve güvenlik algılarını ortak bir paydada birleştirebilecekleri İran'ın bölgesel amaçları, normalleşme anlaşmaları için zemin hazırladı.

Normalleşme anlaşmalarının ardından küresel ve bölgesel aktörlerin tutumu anlaşmaların devamlılığı ve Filistin meselesinin geleceği açısından önem taşıyordu. Bölgenin önemli iki gücü Türkiye ve İran sert tepki gösterdiler. Suudi Arabistan ılımlı yaklaşırken Katar ise Filistin meselesinin çözümünü öncelendiğini göstermiştir. Kuveyt anlaşmanın imzalanmasına tepki gösteren bir başka ülke olmuştur. Ancak Fas'ın da anlaşamaya tepki gösteren ilk ülkelerden birisi olup daha sonra İsrail ile normalleşme kararı aldığını da unutmamak gerekir.

Anahtar Sözcükler: Arap, İsrail, Körfez, Normalleşme, Anlaşma

ABSTRACT

One of the most serious problems of the Middle East, the Arab-Jewish conflict, which started with the policies towards the establishment of a Jewish state in Palestine, turned into Arab-Israeli wars because the Arab countries assumed the protectorate of the Palestinian cause right after the establishment of Israel. The Arab-Israeli wars, which started from the year Israel was founded in 1948 and lasted until the 1973 Yom Kippur War, brought along new problems that are still waiting for a solution in the regional sense, as well as the Arabs' failure to achieve any tangible success. The first step towards peace against the Arab-Israeli wars was the Camp David Agreements signed between Israel and Egypt in 1978, even though it cost Egypt's isolation from the Arab world and subsequently the life of Egyptian President Anwar Sadat. After this agreement, the second country to normalize with Israel is Jordan with the Wadi Arabe Agreement signed in 1994.

Arab countries, which see Israel as an enemy state due to the Palestinian issue, but have secretly established relations, waited for many years to sign normalization agreements with Israel after Egypt and Jordan. Israel's opening of illegal settlements, the attack and embargo on Gaza shaped the Arabs' approach to Israel. Therefore, it became more difficult for Arab countries to get their societies to accept normalization with Israel, especially after the Arab Spring. It seemed likely that the Gulf countries would sign the normalization agreements in the covert Arab-Israeli relations. Increasing military and commercial cooperation after the Arab Spring, displaying similar or the same policies with Israel in conflict zones, and Iran's regional goals, where they could combine political cooperation and security perceptions on a common ground, laid the groundwork for normalization agreements. In addition, the fact that they did not fight directly and did not share a geographical border stood out as the factors that paved the way for normalization.

After the normalization agreements, the attitude of global and regional actors was important for the continuity of the agreements and the future of the Palestinian issue. The two important powers of the region, Turkey and Iran, reacted harshly. While Saudi Arabia has a moderate approach, Qatar has shown that it prioritizes the solution of the Palestinian issue. Kuwait was another country that reacted to the signing of the agreement. However, it should not be forgotten that Morocco was one of the first countries to react to the agreement and later decided to normalize with Israel.

Keywords: Arab, Israel, Gulf, Normalization, Agreement

TABLolar LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	Etnik Gruplara Göre Filistin Nüfusu, 1931-1946	8
2	Orta Doğu'da Bazı Ülkelerin Güvenlik Anlayışları	40
3	İsrail ve Bazı Arap Ülkelerinin Silah İthalatının Payı ve Ana Tedarikçileri	47
4	Bazı Ülkelerin İbrahim Anlaşmalarına Yaklaşımı.....	87

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil Nr.	Şekil Adı	Sayfa Nr.
1	BM'nin Filistin'i Bölme Kararına Göre Filistin Haritası	10
2	Altı Gün Savaşı Sonrası İsrail'in Ele Geçirdiği Topraklar	16
3	İsrail ve Körfez Ülkeleri Siyasi Haritası.....	31
4	Barış Demiryolu Projesi Hattı.....	43
5	NEOM Projesi	44
6	Bölge Ülkelerinin İbrahim Anlaşmalarına Yaklaşımları	61

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Akt.	: Aktaran
ARAMCO	: Arabian American Oil Company
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
HAMAS	: Harakat al-Muqawama al-İslamiya
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
MEDRC	: Middle East Desalination Research Center
OAPEC	: Organization of Arab Petroleum Exporting Countries
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Vd.	: Ve Diğerleri

GİRİŞ

Dünyanın en eski medeniyetlerine ev sahipliği yapan ve tarihin her döneminde uluslararası ve bölgesel aktörlerin ilgi odağı olan Orta Doğu, günümüzde de aynı cazibesini korumakta ve rekabet sahası olmaya devam etmektedir. Farklı kaynaklardan elde edilecek bir coğrafi tanımlama yapılacak olursa en geniş sınırlarıyla Orta Doğu, batıda Fas'tan başlayarak kuzeyde Türkiye, güneyinde Etiyopya ve doğusunda Pakistan'a kadar uzanan sınırları kapsamaktadır. Sander (2000: 72)'in ifadelerine göre "Orta Doğu en dar bakış açısı ile Türkiye, İran ve Mısır üçgenini ve bu üçgen çevresinde kalan bölgeleri kapsar. En geniş bakış açısı ile bu devletler ile birlikte çevredeki Müslüman ülkeleri, yani Kuzey Afrika'daki ülkeleri, Sudan, Somali ve Afganistan'ı kapsar." Genel kabul gören tanım, Arap ülkelerine Türkiye, İran ve İsrail'in eklenmesi ile elde edilen bölgedir. Bu geniş coğrafyada petrol rezervlerinin dünyanın enerji ihtiyacının önemli bir kısmını karşılayabilecek düzeyde olması, Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar için manevi önemi ve coğrafi konumu ile kıtalar arasında bir köprü niteliği taşıması, Orta Doğu'yu daima paylaşılması zor bir bölge olarak öne çıkarmıştır.

Bu önemli coğrafyada çok uzun süreli sorunlardan birisi de 20. yüzyıl ile birlikte kendisini göstermiştir. Uzun yıllar süren Osmanlı egemenliğinin ardından 20. yüzyılın başlarında manda yönetimlerinin idaresine bırakılan Orta Doğu'da bir Yahudi devleti kurulması için ortaya koyulan çabalar günümüze kadar gelen sorunların başlangıç noktası olarak değerlendirilebilir. Bölgeye yönelik Yahudi göçü ve yaşanan Arap – Yahudi çatışmasına yönelik manda yönetimi sorunların önlenmesi için gerekli adımlar atması bir yana bir Yahudi devletinin kurulması için en ciddi desteği sağladı. Bu destek Yahudilerin bir devlete kavuşmalarına yönelik olan inançlarını daha da arttırarak Filistin'e yönelik göç için yeni bir motivasyon kazandırmış oldu.

Bütün bu yaklaşımlar çerçevesinde bu tezin Filistin bölgesinde Yahudilerin yaşama haklarının olmadığı düşüncesi ve antisemitist bir anlayışla hazırlanmadığını belirtmek gerekir. Burada sorunların başlangıç noktasının bölgeye yönelik Yahudi göçü ve Yahudi devleti kurulması fikrine bağlanmasındaki asıl amaç, bölgenin kaderine terk edilerek sorunları ile baş başa bırakılma şeklindedir. Nitekim İsrail'in kurulmasından önce yaşanan çatışma dönemi, İsrail'in kurulduğu ilk dakikadan itibaren Arap – İsrail savaşları dönemi olarak ortaya çıkmıştır. Günümüz için bakıldığında ise Filistin'de İsrail'in işgal ettiği bölgeler ve sivillere yönelik sürdürdüğü insan haklarına aykırı politikalar ele alınması gereken önemli konulardır.

Arap – İsrail ilişkilerinde yaşanacak normalleşme sürecinden önce taraflar arasında doğrudan üç savaş meydana gelmiştir. Bu savaşların ardından ilk Arap – İsrail yakınlaşması 1978 yılında İsrail ile Mısır arasında barış anlaşmasının Camp David’de imzalanması ile gerçekleşmiştir. Bu anlaşmanın üzerinden on altı yıl geçmesinin ardından İsrail ile Ürdün arasında imzalanan Vadi Arabe Anlaşması, Arap – İsrail yakınlaşmasının ikinci adımını oluşturmuştur. Bu anlaşmaların ardından çok uzun bir süre Filistin meselesi Arap – İsrail ilişkilerinin önünde temel sorun olarak karşımıza çıkmıştır. Bu mesele üzerinden uzun bir süre daha resmiyete dönüşmeyen ancak örtülü bir şekilde sürdürülen ilişkiler nihayet Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) öncülüğünde Bahreyn’in ve ardından Fas ve Sudan’ın katılımıyla resmiyete kavuşmuştur.

Anlaşmalara üç semavi dinin birliğini temsil etmesinden hareketle Müslümanlara göre İbrahim, Hristiyanlara göre Abraham ve Musevilere göre Avraham adı verilmiştir. Üç semavi din olarak Musevilik, Hristiyanlık ve İslam’a göre ‘İbrahim’ inananların atasıdır. Bu sebepten ötürü bu dinler ‘İbrahimi’ dinler olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla İsrail ile imzalanan anlaşmalardaki birliğin sembolize edilmesi için İbrahim/Abraham/Avraham adı uygun görülmüştür. Ancak anlaşmalara verilen İbrahim adının Yahudilik inancı açısından daha derin anlam ve önemi vardır. Bir anlaşma dini olarak kabul edilen Yahudilikte Tevrat’ta yedi anlaşmadan (İbrahim, Filistin, Musa, Davut, Âdem, Nuh ve Yeni Ahit) bahsedilir. Bunlardan en önemlisi olarak kabul edilen İbrahim Anlaşması sonsuzdur ve Tanrı’nın vaadini kapsar (Sökmen Alaca, 2020). Bu şekilde anlaşmalara teolojik bir anlam yüklenmiş ve Orta Doğu’da, Camp David ve Vadi Arabe anlaşmalarının ardından yeni bir Arap – İsrail barışı için atılan adım olan İbrahim Anlaşmaları, İsrail’in bölgesel izolasyonunu kırması için de önemli bir fırsat oluşturmuştur.

Normalleşen ilişkilerin bölgedeki ülkeleri İsrail’e karşı hangi yönde teşvik edeceği ve küresel aktörlerin nasıl yaklaşacakları da önem taşımaktadır. Bu bağlamda normalleşme anlaşmalarına giden yolu açan en önemli faktörlerden birisi de İran’dan gelebileceği düşünülen güvenlik tehdididir. Dolayısıyla bölgesel ve küresel aktörlerin anlaşmaya sebep oldukları veya destek oldukları kadar anlaşmanın imzalanmasının ardından verdikleri reaksiyon da önemlidir.

Bahsedilenlerden yola çıkarak tezin odaklandığı sorular, Arap – İsrail ilişkilerinin nasıl bir geçmişe sahip olduğu, Arap – İsrail normalleşmenin önünü açan faktörlerin ne olduğu ve Arap – İsrail ilişkilerinin bölgesel ve küresel anlamda etkilerinin nasıl ve ne yönde olduğudur. Bu sorunlar kapsamında tez üç ana bölüm üzerinde oluşturulmuştur. Birinci bölümde ilk olarak İsrail’in kuruluş sürecine ve bu sürecin başlangıcına dair bir çerçeve ortaya koymak adına İsrail’in kurulması fikrinin siyasi ve dini anlamda teorik altyapısına yer verilmiş, devamında İsrail’in kurulması ile birlikte başlayan Arap – İsrail savaşları dönemi ele alınmıştır. Arap – İsrail savaşlarının incelenmesinin ardından Arap – İsrail ilişkilerinde bir ilki temsil etmesi nedeniyle Camp David Anlaşmaları ve sonraki süreç Körfez Savaşı ve Arap Baharı ile iki dönem üzerinden ortaya koyulmuştur.

İkinci bölüm tezin ana odak noktasına yönelik oluşturulmuştur. Bu bölümde İsrail ile normalleşme anlaşması imzalayan BAE ve Bahreyn'in dışında diğer Körfez ülkelerinin İsrail ile ilişkileri öne çıkan noktalardan oluşturularak ele alınmış ve ardından Arap – İsrail normalleşmesine yol açan veya açtığı düşünülen siyasi, ekonomik, güvenliğe ilişkin vb. sebepler sıralanmıştır. Bu sebeplerin sıralandığı birinci alt başlığın ardından ikinci bölümün ikinci alt başlığı İsrail – BAE ve İsrail Bahreyn arasında imzalanan İbrahim Anlaşmaları olmuştur. Anlaşmalar en ince ayrıntısına kadar incelenmiş ve taraflar arasındaki normalleşmenin boyutunun yansıtılması amaçlanmıştır. Son olarak geniş anlamda Orta Doğu'nun sınırları içerisinde yer alan Afrika'nın Arap ülkeleri Fas ve Sudan'ın İsrail ile imzalamış oldukları normalleşme anlaşmalarına da yer verilerek bölüm tamamlanmıştır. Ayrıca bu bölümde incelenen anlaşma metinleri tezin Ekler bölümünde gösterilmiştir.

Üçüncü ve son bölüm Arap – İsrail ilişkilerinde yaşanan normalleşmenin bölgesel ve küresel anlamda nasıl bir etki yarattığına ilişkindir. Arap – İsrail ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası teşkil eden bu anlaşmaların nasıl yankı bulduğu bağlamında bölgesel ve küresel anlamda ciddi bir güç ihtiva ettiği düşünülen aktörlerin Arap – İsrail normalleşmesine olan yaklaşımları ortaya koyulmaktadır. Bu yaklaşımlar ortaya koyulurken söz konusu ülkelerin İsrail ve Arap ülkeleri ile var olan ilişkilerine de kısaca değinilmiştir.

Bu tez bölümlerinin hazırlanmasında kitap ve makalelerden faydalanılmış, internet kaynakları kullanılmış, elektronik ortamda arşiv belgeleri taranmıştır. Birinci bölüm tarihi bir nitelik taşıdığından daha çok kütüphane kaynakları tercih edilmiştir. İkinci ve üçüncü bölümü kapsayan gelişmeler tezin yazıldığı tarihe çok yakın olması ve bazı gelişmelerin tez yazılırken yaşanmış sebebiyle güncel bir konu değeri taşımakta olduğu için, kitap ve makalelerin dışında incelenen ülkelerin üst düzey karar alma mekanizmalarının açıklamalarına, konuşmalarına veya röportajlarına da yer verildiğinden birinci bölüme göre internet kaynaklarının sayısı fazladır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ARAP İSRAİL İLİŞKİLERİNİN GEÇMİŞİ

İngiltere'nin Filistin mandasını oluşturan topraklar, günümüze kadar ulaşan sorunlara sahne olmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği sonrasında bu bölgede yaşanan sorunlara kalıcı bir çözüm bulunamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Güney Suriye'nin bir parçası olarak kabul edilen Filistin topraklarında, Kudüs'ün Aralık 1917'de İngilizler tarafından işgal edilmesi ile Osmanlı egemenliği sona erdi. İngiliz mandası ile birlikte Filistin topraklarında İsrail Devleti'nin kuruluş süreci başlamış oldu. İsrail'in kuruluş amacını siyasi bir zemine taşıyan Siyonizm'in Theodor Herzl önderliğinde güçlü devletlerin desteğini alma çalışmaları ve bu çalışmaların somut başarısı olan Balfour Deklarasyonu ile yüzlerce yıldır Arapların çoğunlukta olduğu Filistin toprakları, İngiltere'nin kontrolünde, dağınık halde dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan Yahudilere milli bir yurt olarak vadedildi.

Filistin bölgesi, jeopolitik konumunun yanında dini ve kültürel anlamda sahip olduğu önem ile sıradan bir bölge konumunda değildir. Filistin bölgesinin sahip olduğu öneme mukabil Sander (2000: 67)' in ifade ettiği gibi Orta Doğu, üç kıtanın ortasında olması nedeniyle bir merkezi andırmaktadır ve dünya siyasetinin göz bebeği konumundadır. Böyle bir merkezi konumda, sahip olduğu yer altı ve su kaynakları, ılıman iklim özellikleri, semavi dinler için çok büyük önem ihtiva etmesi neticesinde Orta Doğu, küresel ve bölgesel güçlerin daima odak noktası olmuştur. Bu coğrafyada söz konusu olan sorunların en eskisi ve belki de en önemlisi olan Filistin sorunu, İsrail'in kurulmasından önce başlamış ve İsrail'in kurulmasından sonra da farklı bir boyut kazanmıştır. İsrail'in kurulmasından sonra, Araplar ile Yahudiler arasındaki anlaşmazlık ve çatışmalar dönemi yerini, Arap ülkeleri ile İsrail arasında uzun bir süre devam edecek olan savaşlar dönemine bırakmıştır.

1.1. İsrail'in Kuruluş Süreci

1.1.1. Siyasal Siyonizm

Orta Doğu'da yaşanan sorunların başlangıç noktası olarak Yahudi toplumunun Filistin topraklarında bir devlet kurabilme ideali ve bu idealin 1948 yılında sonuca ulaşmasını göstermek mümkündür. İsrail'in kurulduğu ilk andan itibaren Arap devletlerinin doğal düşmanı haline gelmesi bölgede birçok savaşa sebep olmuş, milyonlarca insan mülteci konumuna düşmüş ve on binlerce insan hayatını kaybetmiştir. İsrail'in, kuruluşundan önce ve sonra bölgede varlığını kabullendirme mücadelesi bölgenin istikrarını daima olumsuz yönde etkilemiştir.

İsrail'in kurulmasının temelinde Yahudilik inancının tamamen etkili olduğunu da ileri sürmek mümkündür. Zira Siyonizm idealinin temelinde yatan fikir, Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ta şu ifadeler ile dini boyutta meşruiyet kazanmaktadır (Eski Ahit, Yaratılış 12: 1, 2, 5, 7):

“Ve Rab Avram'a, “Ülkeni, akrabalarını, baba evini bırak, sana göstereceğim ülkeye git” dedi, “Seni büyük bir ulus yapacağım, seni kutsayacak, sana ün kazandıracam, bereket kaynağı olacaksın.”

“Karısı Sâre'yi, yeğeni Lût'u, Harran'da kazandıkları malları, edindikleri uşakları yanına alıp Kenan ülkesine doğru yola çıktı. Oraya vardılar. Rab, Avram'a görünerek, “Bu toprakları senin soyuna vereceğim” dedi. Avram kendisine görünen Rab'be orada bir sunak yaptı.”

Siyonizm hareketinin temelinde yer alan ideolojinin dini boyutu, Roma işgali üzerine Filistin'i terk eden Yahudi topluluklarının Avrupa'ya yerleşmiş ve uzun bir süre dağınık halde yaşamış olmalarına rağmen kutsal gördükleri Filistin topraklarına dönme fikrini her zaman canlı tutmalarına sebep olmuştur. Yahudilerin bir devlet kurma ihtiyacını doğuran bir diğer önemli durum yaşadıkları bölgelerde özellikle Avrupa'da ırkçı saldırılara maruz kalmaları ve ayrımcılıklara tabi tutulmalarıdır. 1880'li yıllar itibariyle ayrımcı uygulamalar yaygınlaşarak özellikle Avrupa ve Rusya'da antisemitizm (Yahudi karşıtlığı) ve Yahudi katliamlarına kadar devam etmiştir. 1882 - 1914 yılları arasında yaklaşık iki buçuk milyon Yahudi, Rusya ve Doğu Avrupa'yı terk etmiş ve göçlerin ciddi bir kısmı Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İngiltere, Afrika'nın güneyi, Kuzey ve Güney Amerika'ya gerçekleştirilmiştir (Öke, 2002: 21-22).

Dini bir dayanağının olmasının yanında Yahudilerin yaşadıkları bölgelerde maruz kaldıkları sorunlar, bir Yahudi devleti kurulması fikrini kurtuluşun yegâne çözümü olarak ortaya çıkarmıştır. Bu fikre, Avusturya-Macaristan vatandaşı Yahudi bir gazeteci olan ve Siyonizm'e siyasal bir zemin kazandıran Theodor Herzl, 1896 yılında yayınlanan Yahudi Devleti kitabında Yahudi milletinin nasıl oluşturulacağına teorik bir çerçeve kazandırmıştır. Herzl kitabında, giderek artan antisemitizme karşı bütün Yahudilerin birleşmesi, Filistin topraklarında bir devlet kurmasını ve buraya yerleşmekle kurtuluşun sağlanacağını savunmuştur (Laqueur, 1972: 85-86). Herzl, kitabında Yahudilerin sayısının artmasına paralel uğradıkları zulmün arttığını ve Yahudiler itidalli bir şekilde hem orduda hem de özel ve kamu kuruluşlarında yüksek mevkilerde bulunmaktan men edildiğini belirtmektedir (Herzl, 2007: 31). Dolayısıyla Yahudi halkının kurtuluşunun vadedilmiş topraklara dönüş ile mümkün olabileceği inancı 19. yüzyılda Siyonizm hareketi ile vücut bulmuştur. Bu hareketin oluşturmak istediği Yahudi milliyetçiliği, Tevrat'ta anlatıldığı şekliyle Yahudilerin göç ederek topraklarına geri dönüşü üzerine inşa edilmiştir (Steinberg, 2001). Yahudiler, benimsedikleri Siyonist ilkeler doğrultusunda milli bir devlet kurabilmek için gerekli çalışmalara başlamışlardır.

Theodor Herzl bu çalışmalarının gerekliliğini kendi kitabında şöyle ifade etmiştir (Herzl, 2007: 22): ‘‘Yahudi meselesi ulusal bir meseledir ve bu sorunu gidermek için büyük uluslar tarafından düzenlenecek bir konsey dahilinde tartışıarak bu durumun bir dünya meselesine dönüştürülmesi gerekmektedir. Biz bir ulusuz, tek bir ulus! Bizler, her yerde onurumuzla toplumsal yaşama karışıp kendi halimizde bir birlik oluşturmaya ve atalarımızın itikadını, İnancını korumaya gayret ediyoruz. Ancak ne yazık ki, bunu yapmamıza izin verilmiyor. Bizler boş yere, bulunduğumuz ülkede sadık biçimde vatanseverlik gösteriyoruz; sadakatimiz bazı durumlarda aşırı noktalara gidiyor, boş yere mülkiyete ve hayata aynı fedakârlıkları veriyoruz; yaşadığımız ülkenin bilim ve sanattaki şanını ya da ticaret yaparak ve iş sahası oluşturarak zenginliğini arttırmak için boş yere çalışıyoruz.’’ Herzl kitabında yer verdiği bu tarz fikirler ve düşüncelere dayanarak bir Yahudi devletinin kurulmasını zaruri görmüştür. Herzl, içinde buldukları toplumlarda sadık kalabilmeleri için huzur ve barışın tesis edilmesi gerektiğini vurgularken bu durumu mümkün görmediğini belirtmektedir. Dolayısıyla Herzl’e göre Yahudilerin bir arada yaşadıkları bir devletin kurulması Yahudilerin huzuru için tek yoldur.

Kudüs’te bulunan Siyon Tepesi’nden adını alan ve Yahudi halkının kutsal gördüğü Filistin topraklarına dönüşünü amaçlayan Siyonizm hareketi, 1897’de İsviçre’de örgüt olarak ilk kez toplandı. Toplantıda, Filistin’de bir yurt edinmek, örgütlenmek, Yahudi milliyetçiliğini güçlendirmek ve gerekli devletlerin desteğini almak için çalışmak kararları alındı (Hyman, 1976: 13). Herzl, Doğu Avrupa Yahudilerinin katılmasının Siyonizm’in faaliyetlerine büyük hareket getireceğini, Batı Yahudi toplumunun mali yardımı ve büyük bir devletin diplomatik desteğini almadan başarılı olamayacağını biliyordu (Cleveland, 2008: 269). Theodor Herzl önderliğinde başarılı bir süreç ile siyasal gelişimini sürdüren Siyonizm hareketi büyük güçlerin desteğini almak amacıyla Osmanlı İmparatorluğu’nun da dahil olduğu bazı devletler ile temaslara başladı. Herzl, 1901’de II. Abdülhamid ile olumsuz sonuçlanan görüşmelerin ardından Yahudi devletinin İngiltere desteği ile kurulabileceği inancı güçlendi (Köse, 2018: 731). Bu temaslarda uzun bir süre istenilen sonucu vermedi ancak Siyonist çabalar, I. Dünya Savaşı ve sonrasında önemli gelişmeler gösterecekti.

Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya’dan istediği desteği alamayan Theodor Herzl, İngiltere’ye yönelmiş ancak İngilizler Herzl’in istediği Filistin bölgesinde kurulacak devleti reddederek Uganda’yı önermişlerdir (Tessler, 1994: 40). Bu öneri Eski Ahit’te söz edilen kutsal topraklara dönüş ilkesi ile ters düştüğü için reddedilmiştir. Yahudiler istedikleri ve dinlerine göre kendilerine vadedilmiş topraklarda devlet kurabilmek için kurdukları Yahudi Milli Fonu aracılığıyla toprak satın almaya ve bölgede yaşayan Yahudileri desteklemeye yönelmişlerdir. Theodor Herzl’in 1904’te hayatını kaybetmesi sonrasında hareketin başına geçen Chaim Weizmann ile birlikte devletin kurulacağı bölgeyi kesin olarak kararlaştıran Siyonizm, bu karardan sonra büyük devletlerin desteğini almak için çalışmalarını hızlandırmıştır.

1.1.2. İsrail Devleti'nin Kuruluşu: Balfour Deklarasyonu ve Filistin'e Yahudi Göçü

20. yüzyılın başında dünyanın içinde bulunduğu durum, bloklaşmalara ve neticesinde I. Dünya Savaşı'na sebep oldu. Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği dönemde İngiltere ve Fransa arasında gizli olarak imzalanan ve daha sonra Rusya'nın da dahil olduğu Sykes-Picot Anlaşması, Osmanlı topraklarının paylaşılmasını amaçlamaktaydı. Rusların da onayının alınmasıyla İngiltere ve Fransa arasında 16 Mayıs 1916'da tüm Orta Doğu haritasını yeniden dizayn eden Sykes-Picot Anlaşması imzalandı (Küçük, 2010: 205). Anlaşmaya göre İngiltere'nin etki alanı, Filistin'i de içine alacak şekilde Mezopotamya'ya kadar uzanan geniş bir alanı kapsıyordu. Kudüs, statü olarak kutsal bir yerleşim yeri olması sebebiyle uluslararası bir yönetimin idaresinde olacaktı.

Birinci Dünya Savaşı'na İngiltere, Fransa ve Rusya'nın, Almanya ile birlikte savaşa dahil olan Osmanlı İmparatorluğu topraklarını bölme planlarından bir tanesi de Balfour Deklarasyonu'ydu. İngiltere yüzyıllardır Yahudi davasına savunan bir politika izlemiş ve Osmanlı iç işlerine Yahudiler lehine birçok kez müdahalede bulunmuştu (Köse, 2018: 734). Osmanlı İmparatorluğu topraklarını bölme planları çerçevesinde Orta Doğu'da politikalar üreten İngiltere, bu politikaları uygulayabilmenin yolu olarak gördüğü Araplara büyük bir devlet vaadinin yanında, Siyonistler ile iyi ilişkiler kurmaktan da geri durmamıştır. Lloyd George hükümeti ile birlikte 1916'dan itibaren Filistin'e daha fazla önem veren İngiltere'nin yaklaşımı Siyonizm lehine gelişim göstermiştir (Köse, 2018: 732). Siyonizm hareketinin İngiltere'de bulunan önemli isimlerinden Lord Rothschild, 18 Temmuz 1917'de İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour'a, Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması, Yahudilerin göç etmelerinin engellenmemesi ve Yahudi toplumunun kendi iradesine bırakılması gibi talepleri içeren bir mektup kaleme almıştır (Johnson, 2000: 396). Bu mektuba cevaben, I. Dünya Savaşı devam ederken İsrail Devleti'nin kurulmasının önünü açan gelişme 2 Kasım 1917'de yaşanmıştır. İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour'un, Siyonist lider Lord Rothschild'e yazmış olduğu mektup Balfour Deklarasyonu olarak literatürdeki yerini almıştır. Deklarasyonda, Yahudiler için Filistin'de bir yurt tesis edilmesi ve bu amaca yönelik tüm desteğin sağlanacağı vurgulanmıştır. Balfour, Lloyd George başbakanlığındaki kabinesinin Yahudilere olan desteğini şu cümlelerde bildirmiştir (Laqueur ve Rubin, 2001: 16):

“Krallık Hükümeti, Filistin'de Yahudi toplumu için milli bir yurt kurulması amacını uygun bulmaktadır. Bu amacın gerçekleşebilmesi için Krallık Hükümeti elinden gelen tüm desteği sağlayacaktır. Diğer taraftan, Filistin'de yaşayan Yahudi olmayan toplumların sivil ve dini haklarına, başka ülkelerde yaşayan Yahudilerin siyasal statülerine zarar verecek uygulamalara gidilmeyeceği kabul edilmektedir.”

İsrail Devleti'nin kuruluşundaki önemli dönüm noktalarından birisi olan Balfour Deklarasyonu, Filistin'e dünyanın farklı bölgelerinde bulunan Yahudilerin göç etmelerini hızlandırmıştır. Siyonistlerin desteği bu deklarasyon ile itilaf devletlerine yönelmiş ve Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması fikri bu deklarasyon ile uluslararası boyuta ulaşmıştır.

İsrail'in kuruluş sürecine hız kazandıran Balfour Deklarasyonu'ndan sonra iki büyük savaş arası dönemde Filistin'deki Arap ve Yahudi toplumlari kendi siyasal ve toplumsal örgütlerini kurarak karşılıklı çatışmalarını derinleştirmişlerdir. Orta Doğu'da, Yahudi toplumunu ve Siyonizmi varlıkları için tehdit olarak gören Araplar, İngiltere ile temasa geçmişler ancak istediklerini alamayınca silahlı ayaklanmaya başvurmuşlardır. İsrail ile Arap ülkeleri arasındaki ilişkiler, İsrail'in kurulmasından önce olağan bir şekilde gerginlik ve çatışmalarla başlamıştır. Kendilerini buldukları topraklar üzerinde hak sahibi olarak gören Araplar, önce Yahudilerin ve sonrasında İsrail'in bölgedeki varlığını kabul etmemişlerdir. Bu durum İsrail ile Arap ülkeleri arasında diplomatik ilişkilerin uzun bir süre tesis edilememesine, Filistin sorununun çözümü neredeyse imkânsız bir hal almasına yol açmıştır.

Yahudi göçünün devam ettiği dönemde, henüz bağımsızlıklarını kazanamamış olan Körfez ülkelerinde de Filistin'de yaşanan duruma tepkiler mevcuttu. Filistin'e Yahudi göçünün kontrol edilmemesi ve göçün artarak devam etmesi sebebiyle Körfez bölgesinde kaydedilen ilk siyasal gösteriler 1920'lerin başlarında Kuveyt'te manda yönetiminin protesto edilmesiyle gerçekleşti (Meikaimi, 2012). 1930'lu yıllarda Kuveyt, Bahreyn ve Dubaili tüccarlar Arap milliyetçiliğinin yerel anlamda destek görmesi adına Kahire'den Arap kitapları ve milliyetçi dergileri dağıtma faaliyetlerinde bulundular (Sayegh, 1998).

Yahudilerin, Filistin'e göçü *aliyah* adı verilen aşamalar şeklinde gerçekleşti. Kelime anlamı olarak aliyah İbranice'de, yükselme, yukarı çıkma anlamına gelmektedir ve Yahudiler tarafından diasporadan, kutsal topraklara aşamalı veya toplu bir şekilde göç etme anlamında kullanılmaktadır (Bölme vd, 2012: 18). Yahudiler I. Dünya Savaşı'ndan önce de Filistin'e göç etmişlerdi ve ilk iki aliyah süreci Balfour Deklarasyonu'ndan önceydi. Cleveland (2008: 282), 1919 – 1924 yılları arasındaki üçüncü aliyah sürecinde yaklaşık otuz bin, 1924 – 1926 yılları arasındaki aliyah sürecinde ise yaklaşık elli bin Yahudi'nin Filistin'e göç ettiğini belirtmektedir. Bu göç dalgası ve akabinde bölgede artan Yahudi nüfusunu kabul etmeyen Arapların manda yönetimine tepkisi büyük olmuştur. Manda yönetimi bu tepkilere karşılık göçü önleyecek tedbirler olsa da Yahudi nüfusu İsrail'in kuruluşuna kadar artmaya devam etmiştir.

Tablo 1: Etnik Gruplara Göre Filistin Nüfusu, 1931-1946

*	Arap	%	Yahudi	%	Diğer	%	Toplam
1931	864.806	82	174.139	19	18.269	2	1.057.601
1936	983.244	71	382.857	28	22.751	2	1.388.852
1941	1.123.168	68	489.830	30	26.758	2	1.639.756
1946	1.310.866	67	599.922	31	31.562	2	1.942.350

Kaynak: McCharty, 1990: 36

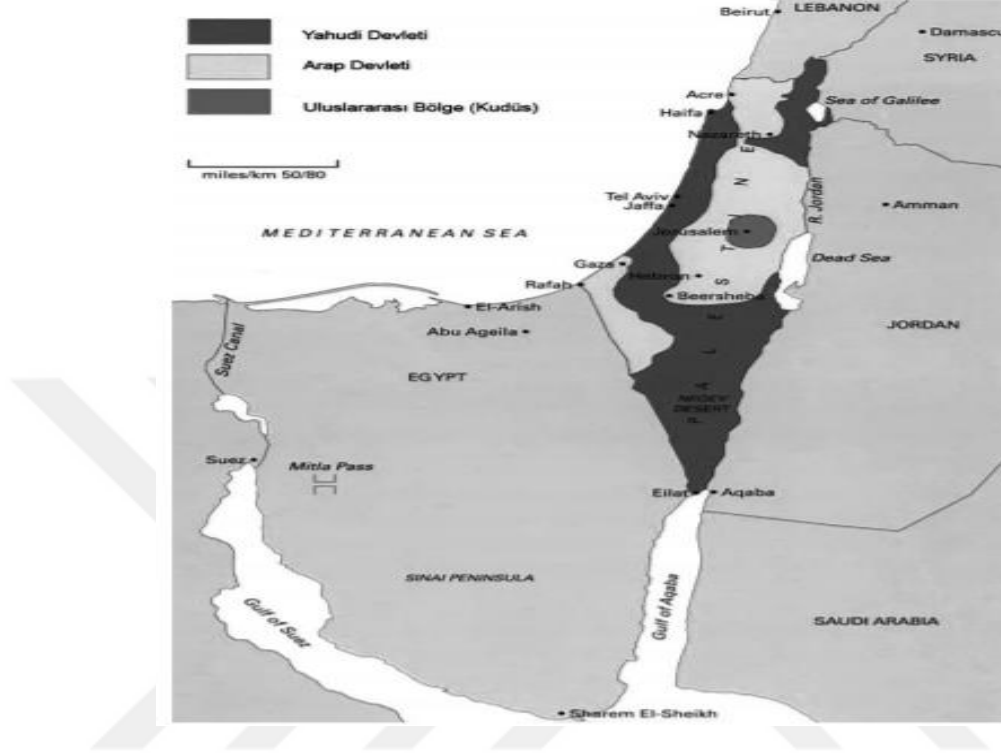
Tablo 1’de görüldüğü üzere, 1931 yılından 1946 yılına kadar bölgedeki Yahudilerin toplam nüfusa oranı sürekli artış gösterirken, Arap nüfusun oranı sürekli olarak azalmıştır. On beş yıllık süreçte Filistin’de yaşayan Yahudi nüfus dört yüz binden fazla artış göstermiştir. Filistin gibi coğrafi olarak dar bir bölgede nüfus yapısında meydana gelen ani artışın neticesinde dini, kültürel ve ekonomik anlamda yaşanan değişimler sonrasında çatışmaların yaşanması olağan bir durumdur. İki toplum arasında çatışmalar sürerken Yahudiler bölgedeki varlıklarını sağlamlaştırmak için belirli stratejiler takip etmişlerdir. Tarım arazileri, Yahudilerin kalıcı olarak bölgede kalabilmesinin en önemli şartı olduğu için, Siyonistler ülkede yaşamayan Filistinli Araplardan, oluşturdukları Yahudi Milli Fonu ile toprak satın almışlar, sermaye sahibi olan Yahudiler ise ticari faaliyetler gerçekleştirip yatırımlarda bulunarak bölgede güçlenmeyi amaçlamışlardır.

1937 yılında, İngiltere’nin eski sömürge bakanlarından Robert Peel ve beraberinde bir heyet Filistin’e rapor hazırlaması için gönderildi ve temmuz ayında hazırlanan rapor İngiliz Hükümetine sunuldu (Bozkurt, 2012). Bu rapora göre Filistin; İngiliz Mandası, Arap Devleti ve Yahudi Devleti olmak üzere üç bölgeye ayrılmış ve sınırları çizilmiştir. 7 Şubat 1939 yılında Londra’da Arap ve Yahudilerin davet edildiği bir konferans düzenlenmiştir. Konferansa, Mısır, Irak, Suudi Arabistan, Yemen, Ürdün ve Filistinli Araplar katılırken, Yahudiler Chaim Weizman başkanlığından oluşan bir heyetle katılmışlardır. Bu konferansta iki tarafta anlaşamamış ve sonuca varamamışlardır. İngiltere, savaş atmosferi içerisinde Orta Doğu’da dengeleri korumak ve Araplar ile ilişkilerini bozmamak adına, 17 Mayıs 1939’da yayınlanan Beyaz Kitap ile Filistin’e yönelik yeni politikalarını ortaya koymuştur (Bozkurt, 2012). İngiltere, Yahudi Devleti’nin kurulmasına yönelik çalışmalarının olmadığı, Yahudi göçmen kabulünün sınırlandırılacağı ve Arap ve Yahudi iş birliği düzeyine göre iki toplumu da içinde barındıran bağımsız bir Filistin Devleti kurulmasının amaçlandığını ortaya koymuştur (Kızıloğlu, 2012). Beyaz Kitap, ortaya koyduğu politikalar ile Balfour Deklarasyonu’ndan ayrılmaktadır. Bu nedenle Yahudiler bu durumdan rahatsız olmuşlar, Araplar ve İngilizlere yönelik protesto ve saldırılarda bulunmuşlardır (Bozkurt, 2012). İngiltere’nin iki topluma yönelik çelişkili tutumu bölgedeki karışıklıkların daha da artmasına sebep olmuştur. İngiltere, uzun bir süre Filistin’de yaşanan sorunlara son verememiştir ve konuyu Birleşmiş Milletler (BM)’e taşımıştır.

İngiltere’nin konuyu BM’ye taşımasından sonra, Yahudiler ve Siyonist lider Weizmann Filistin’in paylaşılmasını, Arap ülkeleri ise bağımsız bir Filistin devleti kurulmasını talep etmişlerdir (Arı, 2017: 242). BM, Yahudilerin talebi doğrultusunda kararını vermiş ve İsrail Devleti’nin ilanı BM’nin taksim planı çerçevesinde bildirilmiştir. BM nezdinde alınan kararda, II. Dünya Savaşı sırasında Nazilerin, Yahudilere uyguladıkları politikaların uluslararası toplumu bir Yahudi devleti kurulması fikrine daha da yakınlaştırması etkili olmuştur. Manda yönetimi ise Arap ve Yahudiler arasındaki gerilimlerin tırmanışa geçtiği dönemde İngiltere, Filistin Yüksek Komiseri General Alan Cunningham ile birlikte, 14 Mayıs 1948’de Filistin’den ayrılmıştır. Marlowe (1959: 252), manda yönetiminin Filistin’den ayrılışını şu şekilde aktarmıştır: Bir görgü tanığının

ifadeleriyle; İngiltere bayrağı indirildi ve Filistin'deki İngiliz manda yönetimi, gece geçen bir geminin sessizliği ile sona erdi.

Şekil 1: BM'nin Filistin'i Bölme Kararına Göre Filistin Haritası

Kaynak: Alani, 2001: 45

İngiltere, Filistin'den istikrarı ve düzeni sağlamadan çekilerek, otoriteyi Araplar ve Yahudilerin karşılıklı mücadelesine bırakmıştır. Yahudiler uzun süre hayalini kurdukları devlete Filistin'deki İngiliz mandasının sona bulmasından birkaç saat önce, Yahudi Ulusal Konseyi'nin, İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilan etmesi ile ulaşmışlardır. Yeni kurulan devletin Cumhurbaşkanı Chaim Weizmann, Başbakanı ise David Ben- Gurion olmuştur.

Başlangıçta Osmanlı egemenliğinden ayrılmak için gelişim gösteren ancak gizli Sykes-Picot Anlaşması, Balfour Deklarasyonu ve Batı'nın Filistin'deki duruma yeterli ilgiyi göstermemesi ile birlikte eksen değiştiren Arap milliyetçiliği, İsrail'in kurulması ile birlikte Yahudilere karşı Arap siyasi birliğini sağlama anlayışını benimsemiştir. Bu anlayış İsrail'in bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasından sonra Filistin'in kurtarılması amacıyla hareket etmiştir. 1973 Yom Kippur Savaşı'na kadar tamamen Filistin davası ile özdeşleşen Arap milliyetçiliğini yükseltmek için önce Mısır, sonrasında Suudi Arabistan liderlik üstlenmeyi amaçlamışlardır. Suudi Arabistan'ın öncülüğünde Körfez ülkeleri de bağımsızlıklarını kazanmalarından itibaren petrolden elde ettikleri zenginlik ile Arap – İsrail çatışmasında Arap milliyetçiliği olarak değerlendirilecek politikalar sergilemişlerdir. Dolayısıyla İsrail ile Arap ülkeleri arasında diplomatik ilişkiler gelişmediği gibi bu durum Körfez ülkeleri için de geçerli olmuştur.

1.2. Arap – İsrail İlişkilerinin Geçmişi

İsrail, bağımsız bir devlet olduğu ilk andan itibaren savunma ve güvenlik gibi konulara öncelik vermesinin zorunlu olduğu bir ortamda, ekonomik ve beşerî kaynaklarını da bu alanlarda güçlenmek için kullanması gerekiyordu. Filistin sorunu artık daha farklı bir nitelik kazanmış ve İsrail, çevresindeki Arap devletlerine karşı var olma mücadelesine kurulduğu ilk andan itibaren başlamıştır. Silahlı kuvvetlerin etkin olması ve beraberinde sahada elde edilecek askeri başarılar, siyasi olarak İsrail'in dış politikada daha başarılı olmasının önünü açacağı için savunma ve güvenlik konuları öncelik listesinde daima ilk sırada tutulmuştur. İsrail, çevresindeki Arap ülkeleri ile karşılaştırıldığında nüfus büyüklüğü ve coğrafi genişliği olarak küçük bir devlet olması sebebiyle karşısındaki unsurlara yönelik caydırıcılık itibarına sahip olmak isteyen bir anlayışı benimsemiştir (Raska, 2015). Bu anlayışın başarılı olması için her an savaşa hazır olan bir ordunun olması ve hiçbir savaşın kaybedilmemesi önem taşımaktadır. Bu sebeple ordu için erkekler üç, kadınlar ise iki yıl için zorunlu askerlik hizmetine tabi tutuluyorlar, askerlik sonrasında ise yedek sınıfında her an için hazır bekletiliyorlardı. Yahudi toplumu ise devletlerinin ayakta durabilmesi için bu durumun gerekliliğine inanıyordu. Öyle ki anne babalara kaç çocukları olduğu sorulduğu zaman “üç asker yetiştiriyoruz” şeklinde cevaplıyorlardı (Beilin, 1992: 137). Dolayısıyla diğer faktörler dışında bu zihniyetin İsrail'in bölgesinde kendisini kabul ettirmesinde etkili olduğunu söylemek mümkündür.

İsrail ile Arap ülkeleri ilişkileri, İngiliz manda yönetiminde yaşanan Arap – Yahudi çatışmalarının dışında, 1948, 1967 ve 1973'te yaşanan üç büyük savaş, Yahudilerin işgal ettiği topraklar, yaşanan çatışmaların neticesinde mülteci durumuna düşen yüz binlerce Filistinli ve daha birçok sorun üzerinde inşa edilmiştir. Osmanlı egemenliğinin sona ermesi ile birlikte İngiltere mandası yönetiminde Yahudilerin Filistin'e göçünün hız kazanmasının ardından Araplar ile Yahudilerin arasında yaşanan çatışmalar, İsrail – Arap ülkeleri ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır.

Birinci Arap – İsrail Savaşı, İsrail Devleti'nin kuruluşunun ilan edilmesinin hemen sonra, Suriye, Mısır, Irak, Ürdün ve Lübnan ordularının İsrail'e savaş ilan etmesi ile başlamıştır. İsrail'in kuruluşunun hemen ardından başlayan Arap – İsrail savaşları dönemi uzun bir süre devam etmiş ve bu süreçte taraflar arasında diplomatik anlamda ilişki kurabilmek mümkün olmamıştır. Bu süreçte İsrail'e doğrudan komşu olan Arap ülkeleri dışında bugün Körfez ülkeleri olarak adlandırılan Suudi Arabistan hariç olmak üzere, Kuveyt, Katar, Umman, BAE ve Bahreyn bağımsızlıklarını İsrail'in kuruluşundan uzun bir süre sonra kazanmışlardır. Sözü edilen Körfez ülkeleri, 18. yüzyılın sonlarından iki büyük savaş arası döneme kadar İngiltere egemenliği altında kalmışlardır. İngiltere imparatorluk ulaşımını Kuveyt, Katar, Umman ve Bahreyn ile anlaşmalar yaparak ve yarımadanın güney ucunu Aden Protektarası olarak doğrudan doğruya idaresini korumaya çalışmıştır (Cleveland, 2008: 257). Dolayısıyla Körfez bölgesinde yer alan Arap ülkeleri ile İsrail ilişkileri ilk olarak Suudi Arabistan ile birlikte başlamıştır.

Suudi Arabistan, 1932 yılında, Yahudilerin kendi devletlerini kurabilme çabalarının devam ettiği bir dönemde kurulmuştur. Suudi Arabistan'ın bağımsızlığını ilan eden Abdülaziz İbni el Suud, iktidarını sağlamlaştırabilmek için ilk birkaç yıl iç meselelere yoğunlaştığından, Suudi Arabistan dış politikası yavaş bir biçimde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Filistin meselesine yönelik en ciddi adım 1945 yılında atılmıştır. Kral Suud, ABD Başkanı Roosevelt ile bir araya geldiği görüşmede ABD'nin Yahudilere ve Araplara danışmadan Filistin konusunda hiçbir değişiklik yapmayacağına yönelik güvence almıştır (Bahgat, 2006: 120). Bu duruma dayanarak Suudi rejimin, Arap ülkeleri için o dönem dış politikada merkezi konumda olan Filistin meselesindeki rolünün liderlik düzeyinde olmasını istemesi şeklinde değerlendirilebilir.

1.2.1. Birinci Arap – İsrail Savaşı'ndan Camp David Anlaşması'na: Arap – İsrail İlişkileri (1948 – 1978)

1940'lı yılları Orta Doğu'da sarsıcı değişim ve dönüşümlerin başlangıcı olarak söylemek mümkündür. Yahudilerin bir devlet kurma planı ve neticesinde bölgeye göç etmelerinin ardından Araplar ile Yahudiler arasındaki mücadele başlamış, İsrail'in 14 Mayıs 1948'de bağımsızlığını ilan etmesine kadar devam etmiş ve aynı gün başlayan Arap – İsrail Savaşları ile yeni bir döneme geçilmiştir. İsrail'in kuruluşuna kadar geçen sürede Arapların bölgedeki mücadelesini İsrail'in kurulmasından sonra Arap ülkeleri devralmış ve Filistin sorunu uluslararası bir boyut kazanarak devletlerarası mücadeleye dönüşmüştür. Bu mücadelenin ilki olan 1948 Savaşı, Birinci Arap – İsrail Savaşı olarak anılmasının yanında İsrail'in kurulması ile zorunlu göçe maruz kalan Filistinliler için felaket anlamına gelen *Nekbe* ile tanımlanırken, Yahudiler tarafından Kurtuluş Savaşı veya İstiklal Savaşı olarak anılıyor.

1948'deki Birinci Arap - İsrail Savaşı neredeyse yarım yüzyıla ulaşan bir sürecin kaçınılmaz bir sonu olarak ortaya çıktı. Osmanlı egemenliğinin sona ermesinin ardından ilk olarak bağımsız Filistin'i kurmayı amaçlayan ve Yahudi göçlerine yönelik mücadele veren Araplar, İsrail'in kurulmasından hemen sonra Filistin'i kurtarmayı amaçlayarak hareket etmişlerdir. Savaşın başlayacağı 1948 yılına kadar toplumlar arasındaki çatışmalar şiddetini arttırmış dağınık durumda olan Filistin güçlerine karşı Yahudi güçleri üstünlük sağlamıştır. Siyonistlerin disiplinli ve üstün kuvvetlerine karşı Filistinli örgütlenmesindeki bölünmüşlük, politik kurumlarının yeterince güçlü olmaması, eğitilmiş ve düzenli Filistin kuvvetlerinin eksikliği, merkezi komuta yapısının ve güvenilir silah kaynaklarının olmaması, Filistin toplumunun çöküşüne yol açan başlıca faktörler olmuştur (Khalidi, 2001: 13-15). Filistinli Arapların başarısız olması sonucunda Filistin mücadelesini Arap ülkeleri üstlenmiş gibi gözükmektedir.

15 Mayıs 1948'de Suriye, Mısır, Irak, Ürdün ve Lübnan orduları Filistin'e girerek bölgesel bir savaş başlatmış oldular. Arapların üç cepheden saldırıya geçmesine ve başlangıçta önemli

ilerlemeler göstermelerine rağmen disiplinli ve daha derli toplu hareket eden İsrail kuvvetleri, Arapları yenilgiye uğrattı. Görünüş olarak Arap Birliği'nin otoritesi altında birlik olarak hareket eden Arap ülkelerinin esas olarak kendi çıkarlarına öncelik vermesi savaş alanında koordinasyon eksikliğine sebep oldu (Cleveland, 2008: 296). Çatışmalar 1949 yılında ateşkes ile son buldu ve ilk ateşkes, BM'nin Filistin için özel arabulucusu Kont Folke Bernadotte'nin haftalarca süren mekik diplomasisinin bir sonucu olarak 11 Haziran'da yürürlüğe girdi (Morris, 2008: 264). İlk ateşkes sürecinde taraflar güçlerini artırmak için çabaladılar. Bu süreçte İsrail güçlerinin veya diğer adıyla Haganah ordusu iki katına çıkmış, Avrupa'dan hafif silahlar, ağır malzeme ve hatta birkaç uçak alarak askeri gücünü önemli ölçüde artırmıştı (Cleveland, 2008: 297). Sonuç olarak ikinci ateşkes yürürlüğe girdi ve İsrail, Birinci Arap – İsrail Savaşı'nın kazananı oldu.

Birinci Arap – İsrail Savaşı, İsrail'in zaferi ile sonuçlanınca Arapların bağımsız bir Filistin Arap devleti kurma amacının gerçekleşmemesinin dışında yeni bir sorun daha ortaya çıkardı. Bölgede yaşayan Arapların büyük çoğunluğu mülteci durumuna düştü. Bu durum, İsrail'in varlığını güçlendirmesi fırsatını doğurdu. Haganah, İsrail'in iç güvenliğini sağlayabilmek ve BM'nin belirlediği sınırların dışında yer alan Yahudi yerleşim yerlerini korumak amacıyla, 1948 yılında düşman olma potansiyeli olan Arap köylerine karşı bir hareket başlattı. D Planı olarak adlandırılan bu hareket, Arap köy ve kasabalarının ele geçirilmesi, sürekli işgali veya yok edilmesine imkân sağlıyordu (Morris, 1987: 63). Bu durum Filistinli Arapların daha fazla korkuya kapılmasına sebep olmuş, Arapların göç etmeleri sonucunda Orta Doğu'da göçmen sorunu da başlamıştır.

Birinci Arap – İsrail Savaşı sonrasında, Arap ülkeleri ateşkes anlaşmaları imzalasalar da diplomatik olarak İsrail'in varlığını kabul etmemişlerdir. Ancak savaş sonunda İsrail, sınırlarını daha güvenilir hale getirmiş, BM Taksim Planı'na göre Arapların elinde olması gereken toprakların önemli bir kısmını kazanmış, Kudüs ikiye bölünmüş ve yaklaşık olarak, dört yüz elli bin Filistinli Ürdün, iki yüz bin Filistinli Mısır ve yüz elli bin Filistinli de İsrail yönetiminde kalmış, yaklaşık olarak sekiz yüz bin Filistinli mülteci durumuna düşmüştür (Best vd., 2012: 144). Bu savaş sonrasında Filistin'e Yahudi göçü artarak devam etmiştir.

İlk savaş sonucunda İsrail zaferinin Arap dünyasında ortaya çıkardığı hayal kırıklığı ve İsrail'in varlığının kabul edilmeyişi yeni bir savaşın temelini oluşturduğundan Arap ülkeleri ile İsrail ilişkileri uzun bir süre daha savaşlara sahne olmuştur. Bu süreçte İsrail ile Arap ülkeleri ilişkilerinde Körfez bölgesinin bağımsızlığını kazanan ilk ülkesi olan Suudi Arabistan da diğer Arap ülkeleri gibi İsrail'i düşmanı ilan ederek bu konuda kuruluşundan günümüze dek yakın müttefiki olan ABD'den de taleplerde bulunmuştur. Suudi Arabistan Kralı Abdülaziz el Suud, bu konuda ABD Başkanı Eisenhower'a, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dost olarak görülmediğini ancak İsrail'in kendi arka bahçelerinde net bir düşman olarak ortaya çıktığını söyleyerek endişelerini ifade etmiştir. Kral Abdülaziz el Suud, o zaman için tamamen Suudi Arabistan'ın mülkü olmayan petrol şirketi Arabian American Oil Company (ARAMCO)'nin İsrail'e petrol satışı yapmayacağına dair

ABD'den teminat almıştır (Zahlan, 2009: 25). Suudi Arabistan, İsrail'i düşman ilan ederek İsrail'e sınırı olan Mısır, Ürdün, Suriye ve Lübnan gibi Arap ülkeleri ile benzer bir tutum sergilese de İsrail ile doğrudan çatışmaya girmemiştir. Suudi Arabistan ile İsrail arasında doğrudan bir çatışmanın yaşanmamış olması iki ülke arasında siyasi ilişkilerin daha kolay kurulabilmesi adına bir avantaj olarak değerlendirilebilir. Suudi Arabistan, Mısır ordusunun birimi olarak hareket edecek olan bir tabur göndermesine rağmen Birinci Arap-İsrail savaşında ciddi bir rol almamıştır (Vassiliev, 1998: 349). Ancak Suudi Arabistan'ın, İsrail ile doğrudan çatışmaması iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin hızlı bir şekilde kurulmasını sağlayacak kadar bir olumlu bir sonuç doğuramamış ve Suudi Arabistan – İsrail ilişkileri de uzun süre normal bir seviyeye ulaşamamıştır.

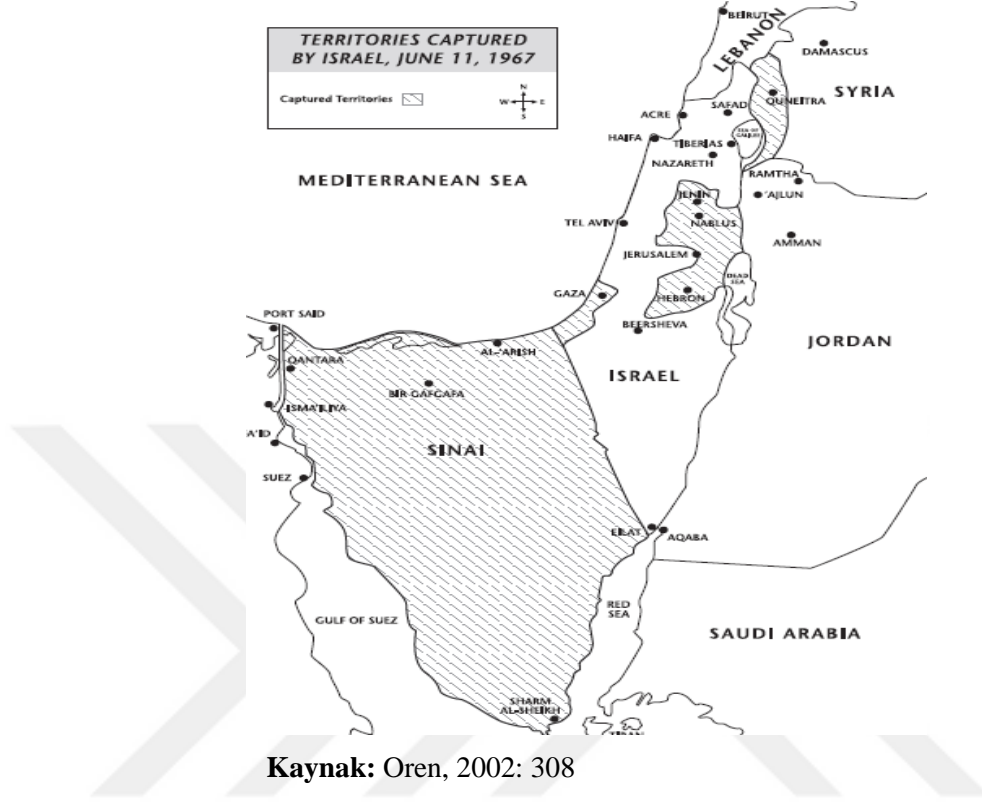
1950'li yıllar Arap dünyası için yeni bir motivasyon kaynağı doğurdu. 1967 Arap – İsrail Savaşı'na kadar olan dönemde, 1948 Savaşı'nın intikamını alacak, Arap milliyetçiliğini yüceltecek ve güçlü bir Arap düzenini inşa edecek bir umut Mısır'da Cemal Abdülnasır ile doğdu. Baskın kişiliği, bölgedeki diğer Arap liderler için örnek alınan lider konumunda olması Nasırcılık ve Nasırcılar gibi kelimelerden Arap siyasetinde yerini alması, Nasır'ı güçlü bir lider yapıyordu. Cemal Abdülnasır, çoğu başarıları gerçekten ziyade görünüşte olmasına rağmen, bir süre Arap dünyasında dinamik bir lider imajı veriyordu (Cleveland, 2008: 335). Nasır dış politikada elde ettiği bazı zaferler sonucunda, İsrail'e karşı Arap davasının yegâne savunucusu olarak yerini sağlamlaştırdı. Sahip olduğu misyon ile Batı'ya karşı meydan okuması, 1949 yılından bu yana sınırda İsrail ile yaşanan çatışmalar sonucunda istenilen silah desteğinin Batı'dan sağlanamaması, Assuan'da Nil Nehri üzerinde ikinci bir baraj yapma fikri sonucunda gerekli ekonomik desteği ABD önderliğinde Batı'nın reddetmesi, Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı 26 Temmuz 1956'da millileştirmesine yol açtı. Bu kararın, küresel ve bölgesel tahmin edilebilir sonuçları oldu. Küresel etki, Fransa, İngiltere ve İsrail'in, Mısır'a saldırması olarak kendisini gösterirken, bölgedeki etkisi ise Nasır'ın Arap dünyasındaki liderlik rolünü pekiştirmesi ile sonuçlandı. 1956 yılında yaşananlara karşı Suudi Arabistan, İngiltere ile diplomatik ilişkileri kesti (Rasheed, 2010: 111). Bu hamle Suudi Arabistan'ın Mısır'ın yanında yer aldığını ve Suudi devleti üzerindeki İngiliz etkisinin dibe vurduğunu gösteriyordu. Körfez bölgesinde ise Arap milliyetçi hareketleri güçlenerek devam ediyordu. Özellikle Kuveyt ve Bahreyn'de güçlü olan hareketler, 1956 Süveyş Krizi ile birlikte ivme kazandı. Manda yönetimine karşı protestolar uzun zamandır Bahreyn'de manda yönetiminin danışmanlığını yapan Sir Charles Belgrave'nin istifası ile sonuçlandı (Joyce, 1998: 92-94)

Körfez'in yükselen gücü Suudi Arabistan, Süveyş Krizi'nde Mısır'ın yanında yer alarak İsrail ile dolaylı olarak bir kez daha karşı karşıya geldi. 1956 Savaşı'nda Suudi Arabistan iki küçük adayı İsrail'e kaptırdı. Tiran Boğazı girişindeki bu iki ada, Tiran ve Sanafir, Arap Kolektif Güvenlik Paketi bağlamında Mısır'a ödünç verilmişti (Bahgat, 2006). Kriz sonrasında Suudi Arabistan, 1957 yılında ABD ile temaslarını artırarak bölgedeki komünizm tehlikesine karşı Arap ülkelerini yanına çekmeye çalıştı. Süveyş Krizi ile birlikte, İsrail'in vazgeçilmez ortağı ABD ile kuruluşundan günümüze kadar daima yakın ilişkiler içerisinde olan Suudi Arabistan, Arap – İsrail mücadelesinde etkin bir aktör

olarak yerini aldı. 1957 yılında Washington'da ABD ile askeri alanda anlaşmalar imzalayan Suudi rejim, Mısır'ın tepkisini yumuşatmak ve dış politikadaki hamlelerini dengelemek istiyordu. Bu yüzden Kral Suud bin Abdülaziz Washington ziyareti sonrası Riyad'a döndüğünde Veliht Prens Faysal, Suudi Arabistan hükümetinin görüşlerinin, Mısır'ın tüm sorunlara ilişkin görüşleri ile tam bir uyum içinde olduğunu duyurdu (Vassiliev, 1998: 352). Suudi Arabistan bu dönemde ABD ile her alanda müttefiklik ilişkilerini devam ettirirken, İsrail'e karşı mücadeleye arkasını dönmediğini gösteriyordu. Ancak Orta Doğu'daki güvenlik algısını İsrail'in güvenliği üzerinden şekillendiren ABD ile geliştirilen yakın müttefiklik ilişkileri, Suudi Arabistan'ın zamanla İsrail'e yönelik politikalarının ılımlı hale gelmesi adına açık kapı bırakıyordu. Suudi Arabistan'ın sahip olduğu İslami kimlik, doğrudan olmasa da İsrail'i düşman ilan eden tüm aktörleri desteklemesi dışında ABD ile müttefiklik ilişkisi, İsrail ile doğrudan çatışmaya girmemesi, Filistin sorununa yönelik barış planı önerileri, Suudi Arabistan'ı, İsrail'in en önemli düşmanları listesinden farklı bir yerde konumlandırmıştır.

Arap – İsrail mücadelesi 20. yüzyılın ikinci yarısında da hız kesmeden devam etti. 1967 yılındaki İkinci Arap – İsrail Savaşı, çok kısa sürdü ve Altı Gün Savaşı olarak literatürdeki yerini aldı. Bölgede daha sonra yaşanan askeri çatışmalarla karşılaştırıldığında çok kısa olan bu savaşın sonuçları ise büyük oldu. İsrail'in saldırılarıyla 5 Haziran 1967'de başlayan savaş Filistin meselesini daha da karmaşık ve çözülmesi zor bir sorun haline getirmiştir. Bu tarihe kadar İsrail'in varlığının ortadan kaldırılması amacını taşıyan Arap ülkeleri ağır bir yenilgiye uğramışlardır. Arap ülkeleri bu savaşın sonucunda Filistin'i kurtarmak bir yana İsrail'e toprak kaptırmışlardır. Ürdün'ün Batı Şeria', Mısır'ın Sina, Suriye'nin Golan Tepeleri bölgesini ele geçiren İsrail'in en önemli kazancı şüphesiz Doğu Kudüs'ü ele geçirmesi olmuştur. 10 Haziran 1967'de sona eren savaş Nasır'ın Arap dünyasındaki liderlik imajını da ortadan kaldırmıştır.

Şekil 2: Altı Gün Savaşı Sonrası İsrail'in Ele Geçirdiği Topraklar

Kaynak: Oren, 2002: 308

5 Haziran 1967'de başlayan ve 11 Haziran 1967'de sona eren Altı Gün Savaşı, İsrail tarihi için dönüm noktası niteliğindedir. Suriye, Ürdün ve Mısır'a ağır darbeler vurarak kesin bir sonuçla kazanılan savaş, İsrail'in Orta Doğu'daki askeri gücünü ispatladı. Filistin'e Yahudi göçü daha da artarak devam etti. Bu savaş da sonucunda yeni sorunlar doğurdu ve İsrail'in bu savaşla ele geçirdiği topraklar günümüze kadar ulaşan işgal çıkmazının başlangıç noktası oldu. Savaş öncesinde önemli gelişmelerden birisi ise Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nün kurulması oldu. Filistin meselesinin bir manada temsilcisi olarak ortaya çıkan örgüt, 1967 Savaşı'nda etkinliğini artırdı. İsrail – Arap ülkeleri ilişkilerinde 1967 Savaşı'ndan sonraki dönemde İsrail'in bu savaşta işgal ettiği toprakları terk etmesi, Arap ülkeleri tarafından daima barış koşulu olarak öne sürüldü.

Suudi Arabistan, 1967 Savaşı'na da doğrudan dahil olmadı. Kral Faysal, İsrail ile arasında tampon bölge olarak değerlendirdiği Ürdün'ün güneyine üç bin askerden oluşan bir tugay konuşlandırdı (Vassiliev, 1998: 384). Suudi Arabistan, İsrail'e karşı savaşan devletlere finansal destek sağlamasının yanında İsrail'i destekleyen ülkelere karşı petrol kozunu da kullanarak ambargo uyguladı. Moral bozucu bu mağlubiyet sonrasında Arap liderler, Suudi Arabistan Kralı Faysal da dahil olmak üzere Sudan'ın başkenti Hartum'da bir araya geldi. Hartum'daki görüşme çok önemliydi çünkü o zamanlar ana petrol üreticileri Suudi Arabistan, Kuveyt ve Libya, cephe hattı olarak gördükleri Arap ülkeleri olan Mısır, Suriye ve Ürdün'ü finanse etmek üzere anlaştılar (Shamiyyah,

1986: 274). Bu görüşme, Suudi Arabistan'ın Arap – İsrail çatışmasındaki rolünü daha fazla belirginleştirdi. Hartum'daki görüşmede Arap ülkeleri İsrail'e karşı şu noktalarda birleştiler: İsrail Devleti tanınmayacak, İsrail ile müzakere olmayacak, İsrail ile barış olmayacak ve Filistinlilerin hakları savunulacak (Rasheed, 2010: 125). İsrail'in 1967 Savaşı sonucunda Kudüs'ü kontrolü altına alması sonrasında Suudi Arabistan, Arap – İsrail mücadelesindeki etkinliğini artırmaya başladı. İslam dini adına kutsal olan üç şehirden ikisi olan Mekke ve Medine'nin koruyucusu olan Suudiler, üçüncü kutsal şehir olan Kudüs'ün Yahudilerin kontrolünde olmasına kayıtsız kalmak istemediler. Riyad bu dönemde FKÖ ve lideri Yaser Arafat ile yakın ilişkiler geliştirdi. 1967 Savaşı ve sonrasında Arap – İsrail mücadelesi ile daha fazla ilgilenmeye başlayan Suudi Arabistan, bu mücadeleye diğer Arap ülkelerine nazaran daha yavaş katılmış, daha çok diplomatik ve finansal yöntemler ve daha az askeri yöntemler kullanmayı tercih etmiştir.

Arap – İsrail mücadelesinde 1970'li yıllara kadar Körfez bölgesinin bağımsızlığını ilk kazanan ülkesi olan Suudi Arabistan dışında diğer beş Körfez ülkesi (Kuveyt, Umman, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn), bağımsızlıklarını elde edemediklerinden Arap – İsrail mücadelesinde önemli bir rol üstlenememişlerdir. Kuveyt 1961, Umman 1970, Katar 1971, BAE 1971, Bahreyn ise 1973 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Bağımsızlıklarını geç kazanmış olmaları ve sağlam bir devlet geleneğine sahip olmamaları sebebiyle Körfez'in küçük ülkeleri, bağımsızlık sonrasında ulus inşa etme süreciyle milli kimliklerini oluşturmaya odaklanmışlardır. 1970'li yıllardan sonra Körfez ülkeleri de sahip oldukları petrol gücünü kullanmaya ve İsrail ile ilişkileri Filistin meselesi üzerinden şekillendirmeye başlamışlardır.

1970'li yıllara gelindiğinde Mısır'da Nasır dönemi sona ermiş ve Enver Sedat yönetimi devralmıştı. Liderliği süresince SSCB ile yakın ilişkiler geliştiren ve Suudi rejimden farklı bir yol takip eden Nasır sonrasında Enver Sedat, ABD ile daha yakın ilişkiler kurmaya ve Suudi Arabistan başta olmak üzere Arap ülkeleri ile ittifaka açık bir liderdi. Suudi Arabistan, İsrail ile mücadelede SSCB ile yakın olmak yerine, İsrail'i baskı altına alabilmek adına ABD ile yakın olmanın daha faydalı olacağına inanıyordu. Suudi Kral Faysal ise Enver Sedat'ın yönetime gelmesi ile birlikte, Mısır'daki Sovyet varlığını ortadan kaldırarak, ABD'yi Arap – İsrail çatışmasında daha dengeli politikalara yöneltmeyi amaçlıyordu (Bahgat, 2006: 123). Enver Sedat, çevresindeki Sovyet etkisinde olan danışman ve bürokratlarını görevden aldı. Mısır üzerindeki siyasi etkisini bu şekilde artıran Suudi Arabistan, Arap – İsrail mücadelesindeki etkinliğini de iyice artırmış oldu.

1973 yılındaki üçüncü büyük Arap – İsrail Savaşı'na gelinceye dek, petrol üreten Arap ülkeleri, dayanışmalarını güçlendirmek ve ortak politikalar üretebilmek adına harekete geçmişlerdir. BAE'nin bağımsızlığını kazanmasından önce Abu Dabi Emirliği'nin hükümdarı olan Şeyh Zayed bin Sultan al Nayhan, Yom Kippur Savaşı'ndan yaklaşık iki yıl önce İsrail'in bölgedeki bütün devletler için güvenlik tehdidi olduğunu savunmuştur. Şeyh Zayed, İsrail'in genişleme politikasının ve Siyonist hareketin bütün Arap ülkeleri için özellikle doğal kaynakları zengin olan Arap ülkeleri için büyük

bir tehdit olduğunu söyleyerek, bu tehlikeden kurtulabilmek için bütün Arap ülkelerinin sorumluluk olarak düşman ile yüzleşmesi gerektiğini söylemiştir (Kechichian, 1995). O dönem için Körfez bölgesinin iki bağımsız ülkesi olan Suudi Arabistan ve Kuveyt ile birlikte Kuzey Afrika'dan Libya'nın katılımıyla 1968 yılında Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü (OAPEC), merkezi Kuveyt'te olmak üzere kurulmuştur (Armaoğlu, 2018: 725). Arap ülkeleri petrolü politik bir araç olarak kullanarak, Batı ve ABD üzerinde baskı oluşturmak amaçlamışlardır. Ancak Nijerya, Venezuela ve Endonezya gibi petrol ihracatçısı alternatif ülkelerin varlığı bu amacın gerçekleşmesini sekteye uğratabilirdi. Dolayısıyla bu amacın gerçekleşebilmesi iki yola mümkün olabilirdi: ilki üretimi ve dolayısıyla ihracatı kıstak, ikincisi ise fiyatları yükseltmek (Armaoğlu, 2018: 726). 1973 Yom Kippur Savaşı ve sonrasında ikinci durum tercih edilecekti.

6 Ekim 1973 tarihinde, Arap – İsrail mücadelesinde üçüncü büyük savaş başlamıştır. Savaş, Müslümanlar için kutsal kabul edilen Ramazan ayında olması nedeniyle Ramazan Savaşı, Yahudiler için kutsal kabul edilen Yom Kippur gününe nedeniyle Yom Kippur Savaşı olarak adlandırılmaktadır. Ancak literatürde genel kabul gören adlandırma Yom Kippur'dur. Yom Kippur Savaşı, 1967 Savaşı'nın sonuçlarının tetiklediği bir savaş olarak değerlendirilebilir. Arap ülkeleri 1967 Savaşı'nda ağır yenilgiye uğramışlar ancak İsrail ile karşı verdikleri mücadeleden geri adım atmamışlardır. Ancak bu mücadele 1967 Savaşı'nın sonucuna istinaden artık İsrail'i ortadan kaldırmak değil de İsrail'in ele geçirdiği toprakları kurtarmak şeklinde kendisini göstermiştir. Savaşın ilk iki gününde İsrail ciddi kayıplar vermesine rağmen Orta Doğu ve Filistinlilerin kaderini değiştirebilecek bir sonuca ulaşamamıştır (Evsal, 1975: 32).

1973 Yom Kippur Savaşı'ndan önce Mısır lideri Enver Sedat, Suriye'de, Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad ve Suudi Arabistan Kralı Faysal ile bir araya geldi. Kral Faysal, Mısır ve Suriye'nin birlikte savaşa girme kararlarını destekledi ve petrol kozunu kullanacağı sözünü verdi (Bahgat, 2006: 125). 6 Ekim 1973 günü, Mısır ve Suriye orduları Süveyş Kanalı ve Golan Tepeleri boyunca İsrail mevzilerine koordineli bir saldırı başlattı. Bu saldırı Arapların İsrail'in beklemediği bir anda düzenlemeyi başardıkları ilk saldırıydı. Bu durum getirdiği avantaj sonucunda stratejik ve askeri üstünlük ile birlikte Araplar, İsrail'e önemli kayıplar verdirdiler. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)'nin 22 Ekim 1973 günü alınan 338 sayılı kararını kabul eden taraflar çatışmaları durdurdular. 338 sayılı kararın, 242 sayılı karardaki İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilmesini isteyen hususların kabul edilmesini istemesi, Araplara verilmiş bir taviz olarak değerlendirildi. Armaoğlu (2018: 719)'nun ifadeleriyle 338 sayılı karar tarafları müzakerelere davet etmekteydi ve bu durum İsrail'in istediği bir husustu. Ateşkese rağmen İsrail 23 Ekim 1973'te çatışmaları yeniden başlattı. Bunun üzerine, BMGK'nın taraflar arasına BM kuvvetlerinin konulmasına dair 25 Ekim 1973 ve 340 sayılı kararı kabul edildi.

1973 Savaşı, Suudi Arabistan başta olmak üzere petrol üretici olan diğer Arap ülkelerinin petrolü politik bir silah olarak kullandıkları dönemin başlangıcı olarak söylenebilir. Bu dönem ile

birlikte Körfez'in güçlü ülkesi Suudi Arabistan'ın Filistin davasına katılımının en güçlü olduğu dönemlerin başında gelmektedir. Petrol politikaları üzerinde belirleyici olmak isteyen Arap ülkeleri bu dönemde petrol şirketleri üzerindeki hisselerini artırma veya tamamen millileştirme politikası sergiledi. Suudi Arabistan, 1973'te ARAMCO'nun yüzde yirmi beş hissesini aldı. Bir yıl sonra, bu pay yüzde altmışa çıkarıldı ve birkaç yıl sonra mülkiyet tamamen Riyad'ın oldu (Bahgat, 2006: 125).

Petrolün Arap – İsrail mücadelesinde bir silah olarak kullanılması fikri aslında İsrail'in kurulmasından öncesine dayanmaktadır. 1946 yılında Suriye'nin Şam vilayetinin Bludan Köyü'nde toplanan Arap Ligi'nde Siyonist hedefler ile mücadelede petrolün kullanılması fikri tartışılmıştır (Lencowski, 1990: 135). Küresel ekonominin büyük ölçüde petrole dayalı olduğu bir dönemde bu fikri ele almak makul gözüküyordu ancak petrol üreticisi Arap ülkeleri bu konuda ciddi adımlar atamadılar. 1967 Savaşı'ndan önce Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Bahreyn, Lübnan ve Suriye'nin temsilcileri bir araya gelerek İsrail'e ve ona yardım eden ülkelere petrol ambargosu uygulaması kararı almışlardır. Ancak bu ambargo beklenen faydayı sağlayamadığı gibi ambargo sırasında üretimlerini arttıran İran ve Venezuela gibi alternatif petrol üreticilerinin lehine olmuştur. Dolayısıyla petrolün politik bir silah olarak kullanılması istenilen sonucu verememiştir.

1973 Savaşı sonrasında petrol fiyatları keskin bir şekilde yükseldi. Bunun sonucu olarak petrol üreten ülkelerin gelirlerinde ciddi bir artış yaşandı ve bu durumun sağladığı ekonomik güç, siyasi avantajları da beraberinde getirdi. Kuveyt, Katar ve BAE, Mısır, Suriye, Ürdün, Lübnan ve Filistinlilere cömert mali yardımlarda bulundular (Bahgat, 2006: 138). Özellikle İsrail'in kurulmasından sonraki süreçte gelişen olaylar sonucunda mülteci durumuna düşerek Körfez ülkelerinde işçi olarak çalışan Arapların ülkelerine göndermiş oldukları dövizler Mısır, Suriye, Ürdün ve Lübnan ekonomilerinin önemli ölçüde rahatlattı. Körfez ülkelerinin ekonomik gücü, Arap – İsrail mücadelesindeki rollerinin önemini artırdı. İsrail ile savaşan Arap ülkeleri, önemli konularda Körfez ülkeleri ile temaslarda bulundular. Bu temaslara zorunlu kılan durum ise Körfez'in sahip olduğu ekonomik güç ve bu gücün sağladığı desteğin kaybedilmemesinin gerekliliği idi.

Başladığı gün itibariyle Arapların lehine devam eden savaşın seyrini değiştirmek isteyen Nixon yönetimindeki ABD, İsrail'i destekledi. Nixon yönetimi İsrail'e, 1,5 milyar doları doğrudan hibe olmak üzere 2,2 milyar dolarlık yardımın yanı sıra, kırk F-4 Phantom bombardıman uçağı, otuz sekiz A-4 Skyhawks hafif saldırı uçağı, on iki C-130 nakliye uçağı, tank, yedek parça ve mühimmat dahil olmak üzere toplam yirmi iki bin tondan fazla ekipman yardımında bulundu (Lencowski, 1990: 130). İsrail'e yapılan bu yardım Arap kamuoyunda sert tepkilerle karşılandı. Bu tepkiler Arap petrol üreticilerine ABD'ye karşı petrol silahını kullanmaları için dayanılmaz bir baskı uyguladı. Yom Kippur Savaşı'nın başlamasından birkaç gün sonra Kuveyt, İsrail'e verilen desteğe Arapların tepkisini belirlemek için OAPEC'e toplanma çağrısında bulundu. (Bahgat, 2006: 126). Cezayir, Mısır, Irak, Libya ve Suriye'nin dışında Körfez ülkeleri Suudi Arabistan, Katar, Bahreyn, BAE ve Kuveyt'in katılımıyla toplantı yapıldı ve petrol üretiminin önceki ay üretimine göre en az yüzde beş azaltma ve

daha sonra İsrail'in işgal ettiği topraklardan tamamen çekilmesi gerçekleşene kadar her ay en az yüzde beş azaltma yapılması konusunda mutabık kalındı. İsrail'e karşı Arap ülkelerinin yanından yer alan devletlerin ise bu kesintiden muaf tutulması yönünde karar alındı (Safran, 1988: 157). Suudi Arabistan ABD'ye petrol ihracatını keserken, Körfez ülkeleri de petrol fiyatlarına yüzde yetmiş zam yapmıştır (Çeliker, 1973: 8). Aralık 1973'e gelindiğinde petrol üretimi savaşın başladığı Ekim ayına göre yüzde otuz gerilemişti ve sonucunda 1973 yılında ortalama 2,83 dolar olan petrol fiyatları 1974'te ortalama 10,40 dolara yükseldi (Akt. Bahgat, 2006: 126). Yom Kippur Savaşı'na kadar olan süreçte OAPEC vasıtasıyla sadece ekonomik olarak iş birliği yapan Arap ülkeleri, 1967 Savaşı sonrasında daha yakın olmaları amacıyla kurmuş oldukları OAPEC'in, 1973 petrol ambargosunun uygulanmasında önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz.

Petrol fiyatındaki bu artış, şüphesiz ambargonun bir sonucuydu ve petrol üreticisi Arap ülkelerinin gelirlerinde önemli artışlar meydana geldi. Gelirleri en çok artan ülkelerin başında gelen Suudi Arabistan, küresel ekonomideki ağırlığının da artmasıyla birlikte mali gücünü bölgesel meselelerde, özellikle de Arap - İsrail çatışmasında, konumunu güçlendirmek için kullandı. 1974'te Kral Faysal, petrol zengini ülkelerden İsrail ile savaşan cephe hattı devletlerine ve FKÖ'ye yıllık 2,5 milyar dolarlık katkı sağlamak için girişimde bulundu (Bahgat, 2006: 126). Yüksek petrol fiyatları ile birlikte elde ettiği gelirler ve Nasır sonrasında Arap dünyasında oluşan lider ülke boşluğu, Suudi Arabistan'ın Orta Doğu'da nüfuzunu daha da arttırdı.

Suudi Arabistan başta olmak üzere Arap ülkelerinin petrol ambargosu politikası, ABD'nin ciddi anlamda tepki göstermesine sebep oldu. İsrail'e olan yakınlığı sebebiyle ABD'nin bu duruma nasıl tepki göstereceği İsrail - Arap ülkeleri ilişkilerinin geleceği açısından önem teşkil ediyordu. Ancak ABD ambargonun kaldırılması için yapılan barış çağrılarında, Körfez'deki petrol yataklarını kontrol etmek için askeri güç kullanma tehditlerine kadar bütün yolları deneyeceğini gösterdi. İngiliz hükümeti tarafından 2003 yılında açıklanan gizli belgelerden birisine göre ABD, Kuveyt ve BAE'deki petrol sahalarını ele geçirmek için hava saldırıları başlatmayı ciddi anlamda düşündü (Lizette, 2014). Başkan Nixon, BMGK'nın 242 ve 338 Sayılı kararlarına bağlılığını bildiren bir mektubu Kral Faysal'a gönderdi. Suudi Arabistan ve diğer petrol üreticisi Arap ülkeleri, İsrail'in işgal ettiği bölgelerden çekilmeye başlaması talebiyle tutumlarını yavaş yavaş yumuşattılar (Bahgat, 2006: 127). 1974 yılında petrol ambargosu tamamen kaldırıldı. Ancak bu dönemde öne çıkan nokta Suudi Arabistan'ın, muazzam mali kaynakları nedeniyle, Filistin meselesinde çözüm için merkezi bir aktör konumuna gelmesi oldu. Suudi Arabistan her zaman için en önemli müttefiklerinden birisi olan ABD ile bu dönemde karşı karşıya geldi. Riyad, Arap dünyasında yeni bir öneme sahip oldu. Riyad dışında Körfez'in diğer beş ülkesi, bağımsızlıklarını kazanmalarından itibaren Arap - İsrail mücadelesinde Filistinliler ile birlikte İsrail'in karşısında olmayı tercih ettiler. Savaşlar döneminde cephe hattındaki devletlere ve Filistinlilere büyük mali yardım sağladılar. İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasını garanti edecek BM kararlarına dayana kapsamlı bir çözüm beklentisi içinde Arap - İsrail mücadelesinde varlık gösterdiler.

Sonuç olarak bakıldığında, Arap – İsrail Savaşları'nın sonuncusu olan Yom Kippur Savaşı'nın bölgesel ve küresel politikaya yönelik önemli sonuçları oldu. Bu sonuçları sıralayacak olursak (Çandar, 1983: 27 - 29);

1. Arapların uygulamış olduğu petrol ambargosu, Batılı devletlere ve ABD'ye petrolün politikaya olan ciddi etkisini göstermiştir.

2. Arap ülkeleri İsrail'in yenilmez olmadığını kanıtlamışlardır.

3. Yükselen petrol fiyatları Batılı ülkelerin ekonomilerini olumsuz etkilemiştir.

4. Arap ülkeleri kendilerini bir güç olarak kanıtlamışlar ve ABD başta olmak üzere Batılı devletlerin Orta Doğu politikalarında değişiklikler yapmalarını zorunlu kılmışlardır.

5. ABD, İsrail yanlısı politikalarını değiştirerek bazı Arap ülkeleri ile yakınlaşmıştır. Bu yakınlaşma zaman içerisinde etkisini göstermiş ve Mısır SSCB ile olan ilişkilerinden vazgeçerek ABD'ye yakınlaşmıştır. Bu durum, 1977'de Enver Sedat'ın İsrail'i ziyaret etmesi, 1978'de Camp David'de ABD, İsrail ve Mısır arasında anlaşma imzalanmasına yol açmıştır.

Yom Kippur Savaşı'ndan sonra Orta Doğu'da önemli gelişmelerden birisi de Lübnan'da yaşandı. İç sorunlar, bölgesel gelişmeler ve FKÖ'nün Lübnan sınırları içerisindeki varlığı iç savaşın sebeplerindendi. Suriye ve İsrail'in etkin bir şekilde dahil olduğu bu krizde her iki devlet kendi çıkarları doğrultusunda sonuca etki etmek istemişlerdir.

Yom Kippur Savaşı, Arap – İsrail mücadelesinde Körfez ülkelerinin etkinliklerini ciddi anlamda hissettirdikleri sürecin başlangıcını ifade ediyor. Bu savaşta ekonomik güçlerini Filistin meselesine yönelik kullanan başta Suudi Arabistan olma üzere Körfez ülkeleri, Arap – İsrail mücadelesi üzerinden bölgesel güçlerini önemli ölçüde ispatlama fırsatı yakalamışlardır. Dolayısıyla bu ülkelerin sadece Filistin'in kurtuluşu üzerinden dış politikalarını şekillendirdiklerini söylemek yanlış olacaktır. Batılı ülkeler ve ABD'nin Orta Doğu'da yaşanacak olan değişim ve dönüşümler üzerinde kendilerinden bağımsız hareket etmelerini istemeyen Arap ülkeleri gerektiğinde petropolitik bir anlayış çerçevesinde dış politikalarını oluşturabileceklerini göstermişlerdir. Ancak bu anlayışın ABD ve Batılı ülkeler üzerinde ne derece etkili olduğu tartışmaya açıktır. 1973'teki petrol ambargosu ile petrol fiyatları yükselmiş ve Batılı ülke ekonomileri olumsuz etkilemiştir. Petrolü pahalı fiyattan alan bu ülkeler sanayi ürünleri fiyatlarına da artan petrol fiyatlarının etkisini yansıtılar. Arap ülkeleri petrolden elde ettikleri yüksek gelirleri ülkelerini kalkındırabilmek için kullanacak ve dolayısıyla batılı ülkelerin ürünlerini almak durumunda olacaklarından petrol gelirleri yeniden Batı'ya gitmiş olacaktır. Özetle Arap ülkeleri pahalı sattılar ve aldıklarını da pahalı almaya başladılar. Bu arada olan, gelişmekte olan fakir ülkelere oldu (Armaoğlu, 2018: 728). Sonuç olarak petrol ambargosunun olumsuz etkilerini Türkiye gibi nüfusunun çoğunluğu Müslümanlardan oluşan gelişmekte olan ülkelerde görüldü.

1.2.2. Camp David Anlaşması

Yom Kippur Savaşı sonrasında Orta Doğu'da yaşananlar yeni bir dönemin kapısını araladı. Nasır sonrasında bölgedeki istikrarsızlığa son vermek isteyen Enver Sedat İsrail ile yaşanan krizin çözülmesini amaçlıyordu. Dış politikada Nasır döneminden kalan hedeflerden vazgeçen ve İsrail ile yaşanan krizin çözümü için ABD'nin katılımının önemli olduğunu düşünen Sedat, Mısır'ın yönünü Batı'ya çevirdi. ABD'nin Arap – İsrail mücadelesine dengeli bir şekilde yaklaşmasını Ekim 1973 Savaşı ile gerçekleştirmek isteyen Sedat, diğer Arap ülkelerinin de diplomatik desteği ile amacına ulaştı. Petrol unsuru ABD'nin Arap – İsrail çatışmasına yönelik barışçıl yollar üzerinde daha fazla çabalamasına yol açtı. Camp David Anlaşması'ndan önce Yom Kippur Savaşı'ndan sonra 1974 ve 1975'te daha dar kapsamlı anlaşmalar yapıldı. 1974 Anlaşması İsrail ve Mısır'ın savaşmama konusunda anlaşmalarını, 1975 Anlaşması ise İsrail'in batı Sina'dan çekilmesini kapsıyordu. Bu iki anlaşma yarım asırdan fazla devam eden Arap – İsrail çatışmalarında diplomatik çıkmazı sona erdirecek önemli adımlar olarak karşımıza çıktı. Ancak Lübnan'daki iç savaşın sona ermesinden kısa bir süre sonra başlayan bu yakınlaşma ve sonucunda imzalanan Camp David Anlaşması, Arap dünyasında huzursuzluğu artıracak ve önemli sonuçlar doğuracaktı.

9 Kasım 1977'de Mısır Halk Meclisi'nde barış için İsrail'e gitmeye hazır olduğunu söyleyen Enver Sedat'ın, İsrail Başbakanı Manahem Begin'in daveti üzerine 20 Kasım 1977'de Kudüs'e giderek Knesset'te Mısır ile İsrail arasında barış istediğini söylemesi 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasına benzeyen çok önemli bir an olarak karşımıza çıktı (Cleveland, 2008: 421). Sedat'ın Kudüs'e gitmesi İsrail ile yeni ve önemli bir dönemin başlangıcı oldu. Karşılıklı talepler nedeniyle anlaşma zemininin oluşturulması neredeyse imkansızdı. Enver Sedat, ilişkilerin kurulmasının yanında Filistin meselesinde kapsamlı bir çözüm istiyordu. Başbakan Begin ise görüşmeleri sadece Mısır - İsrail ilişkileri ile sınırlı tutarak, Filistin meselesinin açılmamasını istiyordu. ABD Başkanı Jimmy Carter'ın inisiyatifinde Camp David'de bir araya gelen Begin ve Sedat on üç günlük görüşmenin ardından 17 Eylül 1978'de iki çerçeve anlaşmadan oluşan Camp David Anlaşması'nı imzaladılar. Uzun süren savaş döneminin ardından imzalanan bu iki çerçeve anlaşmanın ilki Orta Doğu barışı için genel esasları ortaya koyarak Batı Şeria ile Gazze ve Filistin konularını ele alıyor, diğeri ise Mısır ile İsrail arasındaki barışa odaklanıyor, şu hükümleri içeriyordu (Armaoğlu, 2018: 748);

1. Anlaşmalar, 1967 tarihli BMGK 242 sayılı kararı ile 1973 tarihli 338 sayılı kararını prensip olarak alıyordu.

2. Filistin'deki durumu kapsayan ilgili anlaşmaya göre Batı Şeria ve Gazze'de Filistinlilere özerklik verilecek, bu özerkliğin şekil ve niteliği İsrail, Mısır ve Ürdün arasında yapılacak görüşmelerle tespit edilecekti.

3. Filistin halkının meşru hakları ile adil istekleri tanınacak.

4. İsrail-Mısır barışına ait çerçeve anlaşma ise, üç ay içinde İsrail ile Mısır arasında bir barış anlaşmasının imzası ile, İsrail'in barış antlaşmasının imzasından itibaren iki-üç yıl içinde Sina'dan tamamen çekilmesini öngörmekteydi.

Camp David Anlaşması Orta Doğu'da barış sürecinin başlangıcı adına önemli bir fırsattı ancak Mısır'ın İsrail'le anlaşması doğal olarak diğer Arap ülkelerinin ciddi anlamda tepkisine sebep oldu. Camp David Anlaşması sonrasında 2 Kasım 1978 günü Bağdat'ta toplanan Arap Birliği toplantısında Suudi Arabistan, Araplar arasında uzlaşma sağlanmasını istediği için toplantıda yatıştırıcı bir rol üstlendi. Riyad'ın bu rolü alınan kararların daha az sert olmasını sağladı. Kararlarda, Filistin davası ve bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasının, bütün Arap devletlerinin ortak bir davası olduğu, dolayısıyla bu meselede hiçbir Arap devletinin tek başına hareket edilmeyeceği belirtilerek, Mısır, imzalamış olduğu Camp David anlaşmalarını feshederek, Arapların ortak hareketine katılmaya davet edilmekteydi (Armaoğlu, 2018: 752). Ancak Mısır İsrail ile barış anlaşmasını imzaladı. Mısır bu anlaşmanın bedelini ağır bir şekilde ödedi ve Arap Birliği'nden atıldı ve Umman ile Sudan dışında bütün Arap ülkeleri Mısır ile diplomatik ilişkilerini kestiler (Cleveland, 2008: 423). İsrail ile mücadelede diğer bir deyişle Filistin davasında uzun bir süre lider ülke konumunda olan Mısır, İsrail ile anlaşmasının sonucunda Arap dünyasının dışına itildi.

Mısır'ın İsrail ile barış sürecine girmesi bölgede en çok Suudi Arabistan'ı zorladı. Sedat'ın İsrail ile tek başına barış sürdürme stratejisi, Riyad'ın üzerinde tarafını belirlemesi konusunda baskı oluşturdu. Suudi rejim, en önemli müttefiki ABD'nin desteklediği Mısır – İsrail barışını desteklemek veya Arap ülkelerinin yanında kalarak mücadeleye devam edecekti. Riyad Arap ülkelerine katılma kararı alarak ve bir bakıma Hartum'daki görüşmede kararlaştırılan İsrail'i tanımama, İsrail ile barış olmaması, İsrail ile müzakere etmeme ve Filistinlilerin haklarını savunma kararlarının arkasında durmaya devam etti. Bunun dışında Suudi Arabistan'ın bölgedeki en kalabalık Arap devletini ve en yakın uluslararası müttefiki ABD'yi karşısına almasında İran'daki gelişmeler etkili oldu (Bahgat, 2006: 130). İran Devrimi Suudileri endişelendirmişti. Suudi halkı İsrail'e herhangi bir barış teklifine şiddetle karşı çıktı ve ABD'nin en yakın müttefiklerinden birisini muhalif hareketlerden koruyamaması nedeniyle Suudi liderler şah deneyiminin ülkelerinde tekrarlanmasını istememişlerdir.

Sonuç olarak, Camp David Anlaşması'nın, Mısır'dan sonra diğer Arap ülkelerinin de İsrail ile müzakereye teşvik etmesi beklentisi karşılık bulmamıştır. Arap – İsrail mücadelesinde gerginlik düzeyi azalmamıştır. İsrail'in Batı Şeria ve Gazze'de Yahudi yerleşim alanları kurması, Suriye'ye ait olan Golan Tepeleri'ni de terk etmeyerek burayı da sınırları içine katması, anlaşmanın üzerinden çok kısa bir süre geçmesinin ardından başkent Tel Aviv'de bulunan bakanlıkları tamamen işgal ettiği Kudüs'e nakletmeye başlaması Arap ülkelerinin tepkisine sebep olmuştur. Ek olarak İsrail, FKÖ'yü ortadan kaldırmak için Lübnan'ı işgal etmiştir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Arap ülkelerinin İsrail'e karşı tutumlarının sertleşmesinin olağan olduğu kabul edilebilir. Mısır'ın İsrail ile

anlaşması, İsrail'in lehine birçok durum ortaya çıkararak, İsrail'e hareket alanı açmış, güney sınırlarını güvenli hale getirmiş, Mısır'ı ise bölgede devre dışı bırakmıştır. Ek olarak Yom Kippur savaşı sonrasında Orta Doğu'da İsrail ile Arap ülkeleri arasındaki askeri güç dengesi ve İsrail'in güvenliğini kesin bir şekilde savunan ABD'nin varlığı ile birlikte Arap milliyetçiliğinin yeni bir çözüme dönemine girmesi, Arap – İsrail çatışmasına Arapların hareket alanının iyice daralması ile sonuçlanmıştır.

1.2.3. Körfez Savaşı Sonrasında Arap – İsrail İlişkileri

1980'li yıllar İsrail için iç siyasette hükümet krizlerinin yaşandığı dönemin başlangıcı oldu. 1984 ve 1988 yılındaki seçimlerde karşıt fikirli küçük partiler, ülkenin önde gelen iki siyasi partisi İşçi ve Likud'a hükümet kurabilmeleri için destek vermediler. Bu iki parti Milli Birlik hükümeti adıyla ülkeyi yönetti. Milli Birlik hükümetleri Filistin meselesinde, İşçi Partisi müzakere, Likud Partisi ise taviz vermeme şeklinde karşıt görüşler ile bölünmüştü. Likud Partisi ağırlığındaki Milli Birlik Hükümetleri yeni yerleşim yerlerine ek olarak Filistinlileri tecrit ederek topraklar üzerindeki ilhak sürecini hızlandırmak istediler. Likud Partisi politikalarının Filistin'deki etkisi, direnişe dönüştü ve *intifada* başlamış oldu. Filistinli bir akademisyen durumu şu şekilde özetliyordu: Doğal hakların reddi ve sert politikalar, "Filistinlilerde biz işgal altındayız" bilincinin oluşmasına sebep oldu. Filistinliler bu bilinçle İsrail işgalini reddetti ve işgale karşı direniş başladı (Hunter, 1991: 47). İsrail'de durum böyleyken, 1980'li yıllar Arap dünyası için de yeni bir döneme kapı araladı. Aslında Nasır'ın 1970 yılında vefat etmesi sonrasında gelen Sedat yönetimi ile bu yeni dönemin işareti oldu. Sonrasında Camp David Anlaşmalarına giden süreç ve bir Arap ülkesinin İsrail ile müzakere ederek barış anlaşması imzalaması Arap milliyetçiliğinin etkisini yitirmeye başlamasına sebep oldu. Dolayısıyla İsrail'e karşı birden fazla Arap ülkesinin yer aldığı son savaş Yom Kippur oldu. Arap ülkeleri bu savaştan sonra komşu devletler ile çatışma ya da savaflara girdiler. Bu dönemde özellikle Körfez'in küçük monarşileri olmak üzere Arap ülkeleri, Arap siyasi birliğinin çıkarlarından çok devletlerinin çıkarlarını öne çıkarmaya başladılar. Özellikle 1973 Savaşı sonrasında Körfez ülkelerinin yükselişe geçmesi ve ekonomik dengenin Körfez ülkeleri lehine değişmesi Arap davasının iyice değerini yitirmesine sebep olmuştur. 1985 yılında, nüfus bakımından Arap ülkelerinin yaklaşık yüzde onuna sahip olan Körfez ülkeleri, petrol fiyatları düşüşte olmasına rağmen, Arap ülkeleri GSMH'sinin yüzde kırk beşini oluşturuyordu (Alnasravi, 1991: 156). Örneğin 1985 yılında Kuveyt'te kişi başına düşen milli gelir Mısır'dan yaklaşık yirmi kat daha fazlaydı (Hassan, 1999: 67). Siyasi birliği sarsılmış olan Arap ülkelerinin ekonomileri arasındaki farkın bu denli açılması Arap çıkarları düşüncesinin güç kaybetmesinde önemli etken olmuştur.

1980'li yıllarda Körfez ülkeleri doğrudan ilgilendiren gelişmelerden en önemlisi ise İran – Irak Savaşı'dır. Siyasi, askeri ve ekonomik güvenliklerini tehdit altında gören Körfez ülkeleri, bu savaş boyunda 1979 İran Devrimi ile yaşanan değişimi kendi rejimlerine yönelik risk olarak değerlendirerek güvenlik tehdidi olarak gördükleri İran'a karşı Irak'ın yanında saf tuttular. BAE'nin

ise İran ile güçlü ticari ilişkileri sebebiyle diğer Körfez ülkeleri gibi net bir şekilde taraf tutmaktan kaçınmıştır. İsrail ise savaş boyunca İran'ı desteklemiştir. Bu durumun en önemli sebebi İran'ın, Arap – İsrail savaşlarında Arap ülkeleri yerine İsrail'e destek vermesi ve İsrail'e petrol satmaya devam etmesidir (Dora Güney, 1979: 228). Dolayısıyla İran – Irak Savaşı'nda İsrail'in Körfez ülkeleri ile farklı tarafları destekledikleri görülmektedir.

İran – Irak Savaşı, Körfez ülkeleri adına da yeni bir sonuç doğurdu. Sınır komşusu olan iki devletin savaşmasını ve İran Devrimi'nin ortaya çıkardığı siyasi atmosferi kendi iktidarları için güvenlik tehdidi olarak değerlendiren, bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından dış politikada Suudi Arabistan ile uyumlu politikalar izleyen Körfez'in diğer beş ülkesi; Bahreyn, Kuveyt, Katar, Umman, BAE ve Suudi Arabistan bir araya gelerek dış politikadaki uyumlarını 1981 yılında kurdukları Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ile kurumsal hale getirdiler. 1980-1988 İran - Irak Savaşı sırasında, kimyasal ve biyolojik silahların kullanılması, İsrail ve Körfez ülkelerinin güvenliğine doğrudan bir tehdit oluşturdu. 1991'den itibaren İsrail ve Körfez ülkeleri de dahil olmak üzere Arap ülkeleri, Madrid Konferansı'ndan sonra nükleer silahların kontrolü ve bölgesel güvenlik üzerine çok taraflı çalışma grubuna katıldılar.

Nükleer silahsızlanma, konvansiyonel silahlar ve bunların barış süreçleri ile bağlantısı konusunda taraflar arasındaki büyük ve derin farklılıklar nedeniyle görüşmeler başarılı bir sonuca ulaşamadı. Ancak bu dönemde İsrail ve Körfez ülkelerinin aynı düşman karşısında ortak güvenlik tehdidinde sahip olmaları gelecek dönemde taraflar arasındaki yakınlaşmanın yolunu açtı.

Körfez Savaşı'na kadar olan süreçte Körfez ülkelerinin dış politikasında İsrail'in konumunu incelemek faydalı olacaktır. Bağımsızlıklarından itibaren Körfez ülkelerinin Arap – İsrail mücadelesindeki rollerinde ilk dönüm noktası 1973 Yom Kippur Savaşı oldu. Bu savaş ile birlikte petrol güçlerini Filistinliler için kullanan Körfez ülkeleri, İsrail'in karşısında yer aldı. Bu durumun ortaya çıkmasında dönemin siyasi atmosferi, Filistin ile dini ve kültürel bağlar ve bölgedeki Yahudi devletinin güvenlik tehdidi olarak algılanması elbette etkili oldu. Ancak Körfez ülkelerinin İsrail'in karşısında yer almasında başka faktörlerde mevcuttu. 1948 ve 1967'deki iki büyük Arap – İsrail Savaşı Filistinlilerin Körfez ülkelerine göç etmelerine sebep oldu. Dolayısıyla çok sayıda Filistinli, onlarca yıldır Körfez bölgesinde yaşıyordu. Körfez bölgesinde yaşayan Filistinli mülteciler, yeni kurulan Körfez ülkelerindeki modernizasyonun dönüştürücü ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına nitelikli insan gücü havuzuna önemli katkıda bulundular (Bahgat, 2006: 129-130). Körfez nüfusunun önemli kısmını oluşturan Filistinliler, eğitim, ekonomi ve iletişim sektörlerinde çok etkindi. Örneğin Filistinliler, Kuveyt'in 1961'deki bağımsızlığından hemen önce ve sonra devlet inşasının biçimlendiği bir dönemde Kuveyt kurumlarında çok sayıda liderlik pozisyonunda görev aldılar. Dolayısıyla bu diaspora, Körfez hükümetlerine İsrail karşıtı pozisyon olmaları için lobicilik faaliyetleri yürütüyorlardı. Bunun dışında Suudi Arabistan, İran ve Irak gibi bölgesel güçlerin İsrail'e yönelik politikalarına bakıldığında Körfez ülkelerinin farklı bir yol izlemesi pek mümkün olmadı.

Arap – İsrail çatışmasında İsrail karşıtı tutum sergilemelerine, İsrail ile savaşıyan cephe ülkelerine mali destek vermelerine, İsrail yanlısı olan aktörlere ambargo uygulamalarına ve çok sayıda Filistinliyi kabul etmelerine rağmen Körfez ülkeleri, İran – Irak Savaşı sonrasında ekonomik zorluklar yaşayan ve bunun üstesinden gelebilmek için 2 Ağustos 1990’da Irak’ın Kuveyt’i işgal etmesi sonrasında FKÖ’nün Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin’i destekleme kararı ile birlikte hayal kırıklığına uğradılar. Dolayısıyla Körfez Savaşı, Körfez ülkelerinin Arap – İsrail mücadelesine bakış açılarının değişmesine zemin hazırladı. İsrail – Arap ülkeleri ilişkilerinde Körfez’in önde gelen ülkesi Suudi Arabistan’ın İsrail politikasındaki radikal değişimin ilk hareketleri 1981 yılında gerçekleşti. Suudi Veliht Fahd’ın Ağustos 1981’de önerdiği barış planı ile birlikte Suudi Arabistan’ın İsrail’in tanımama politikasını terk ettiğini gösteren ilk adım oldu.

Ağustos 1990’da Irak’ın Kuveyt’i işgal etmesi ile başlayan ve bir süre sonra küresel ve bölgesel aktörlerin de dahil olduğu bir sorun haline gelen Körfez Savaşı, Arap ülkelerini ikiye böldü. Mısır, Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri ABD’nin yanında yer alırken, Ürdün, FKÖ, Libya ve Yemen, Saddam Hüseyin’i desteklediler (Armaoğlu, 2018: 1261). Körfez ülkelerinin ABD’nin yanında yer alması İsrail ile aynı çizgide olmalarını sağladı.

Körfez Savaşı, Irak’ın teslim olması ile 6 Mart 1991’de sona erdi ve ABD Başkanı G. W. H. Bush, savaş sonrasında Orta Doğu’da barış sürecini başlatmak için harekete geçti. 6 Mart 1991’de açıkladığı ilkeler doğrultusunda Araplar, İsraililer ve Filistinliler arasındaki sorunların çözülebileceğini, savaşın tarafları çözüme ulaştırmayacağını, diplomasinin dışında hiçbir seçeneğin olmadığını, kapsamlı bir barışın 242 ve 338 sayılı kararlar ile barışa karşılık toprak ilkesine dayanması ve aynı zamanda İsrail’in tanınmasını ve güvenliğini sağlarken, Filistinlilerin de meşru siyasal haklarının tanınması gerektiğini belirten Başkan Bush, Arap-İsrail anlaşmazlığına bir son vermenin zamanı gelmiştir diyordu (Armaoğlu, 2018: 920). ABD Başkanı Bush’un Orta Doğu’nun barışı için açıkladığı ilkelerin bölgede yer alan ülkeler arasında en fazla İsrail’in çıkarlarına hizmet ettiği söylenebilir. Zira İsrail’in varlığının kabul edilmesi ile istikrarın sağlanması İsrail’in temel amacıdır. Ek olarak Irak’ın Kuveyt’i işgal etmesinin ardından İsrail’i sorunun içine dahil ederek Arap ülkelerinin desteğini almak istemesi ABD’nin de etkisi ile İsrail, Irak’ın saldırılarına karşılık vermemiştir. İsrail ve Körfez ülkelerinin Körfez Savaşı’nda ABD’nin yanında olmaları, FKÖ de dahil olmak üzere Yemen ve Libya’nın Saddam Hüseyin’i desteklemesi, FKÖ’yü uzun yıllar destekleyen Körfez ülkelerinin sonraki dönemde İsrail’i kabul etmelerinin önünü açmış oldu ve bu savaş sonrasında Körfez ülkeleri İsrail karşıtlığını esnekletmeye başladılar.

Körfez Savaşı’nın (1990–91) ardından Filistin meselesinde önemli dönüm noktaları oldu. Bunlardan ilki 1991 yılında Madrid’de gerçekleşti. KİK üyesi altı devlet, FKÖ lideri Yaser Arafat ve Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad’a Madrid Barış Konferansı’na katılmaları için baskı yaptı ve bu şekilde İsrail ile doğrudan ve ikili Arap müzakerelerinin çerçevesini kabul ettiler (Sela, 1998: 332-

334). Hatta, Umman, Bahreyn ve Katar, Madrid Konferansı'nın bir sonucu olarak kurulan çok taraflı komitelerin çalışma grubu oturumlarına ev sahipliği yaptılar (Baker, 2014). Ağustos 1993'te Oslo'da İsrail ile Filistinli üst düzey temsilciler bir araya gelerek anlaşmaya vardılar. Bu görüşmelerin ardından 13 Eylül 1993'te Washington'da imzalanan Oslo I anlaşması, iki tarafın ilk defa birbirini tanıması Körfez monarşileri ile İsrail arasında uzlaşmanın kapısını açtı. Oslo I Anlaşması'nın imzalanmasından bir yıl sonra KİK, İsrail ile iş yapan şirketlere yönelik ikincil ve üçüncül boykotunu sona erdirdi (Kempster, 1994).

1990'lı yılların başında yaşanan bu gelişmeler sonrasında Körfez ülkeleri, Arap – İsrail çatışmasında daha pragmatist hareket etmek istediler. Filistinlilerden daha fazla Filistinli olmamak gerektiği anlayışı ile bazı Körfez ülkeleri İsrail ile düşük düzeyde diplomatik ve ticari bağlantılar kurdu. Dolayısıyla 1990'lı yıllar ile birlikte Körfez ülkelerinin İsrail ile diplomatik ve ticari ilişkiler kurmasının önünü açan fırsatlar şöyle sıralanabilir;

1. Körfez ülkeleri, Arap – İsrail çatışmasında İsrail ile doğrudan çatışmaya girmediler
2. Körfez ülkelerinin hiçbiri İsrail ile ortak bir sınırı paylaşmıyor ve bu nedenle İsrail ulusal güvenliklerine direkt bir tehdit oluşturmuyor
3. Körfez ülkeleri ile İsrail arasındaki ticaret hacmi potansiyelinin gerçekleşmesi durumunda karşılıklı faydanın tatmin edici olması
4. Körfez, su fakiri bir bölgeydi. Körfez ülkeleri, İsrail'in güneş enerjisi, damla sulama ve diğer tarım tekniklerinde İsrail'in teknolojik kapasitesinin kendilerine fayda getireceğine inanıyorlardı
5. ABD ve Batı ülkelerinin taraflar arasındaki ilişkiyi teşvik etmeleri ve İsrail'in bölgede varlığını kabul ettirebilmesi için dışa açık politikalar benimsemiş olması

Bütün bu faktörler sıralandığında Körfez ülkelerinin İsrail ile diplomatik ilişkiler kurmasının ekonomik getirisi ve Batı'ya olumlu imaj verme arzusu bölgede yeni bir dönemi başlatmış oldu. Yahudi etkisinin çok yüksek olduğu ABD ile iyi ilişkiler kurmak isteyen Körfez ülkeleri İsrail ile iyi ilişkiler kurma konusunda istekliydiler. Diğer bir deyişle, Körfez ülkelerindeki bazı yetkililer için Washington'a giden yol Tel Aviv'den geçiyordu.

İsrail – Arap ülkeleri ilişkilerinde 1990 öncesinde ilginç bir istisna dışında resmi bir temas olmadı. İsrail'in kurulmasından iki yıl sonra Suudi Arabistan'ın Dahrán kentinden Lübnan'ın Zahrán kentine kadar faaliyet gösteren Trans-Arap Boru Hattı'na kısmi bir katılımı oldu (Baker, 2014). Trans - Arap Boru Hattı Suriye'nin egemenliği altında olan Golan Tepeleri bölgesinden geçiyordu. Altı Gün Savaşı Sonrası Golan Tepeleri'ni işgal etmesi sonrasında İsrail, boru hattının işlemesine izin verdi. Bu istisna dışında 1994 yılında İsrail Başbakanı İzak Rabin, Umman'ı ziyaret etti ve böylece İsrail Başbakanı'na ev sahipliği yapan ilk Körfez ülkesi Umman oldu. Ziyaretin ardından yaklaşık on ay sonra Ekim 1995'te ticaret ofisleri kuruldu (Katzman, 2013: 16). 20 Eylül 1995'te Katar emiri Şeyh Hamad bin Khalifa Al-Thani, Taif'te Oslo II Anlaşması'nın imzalanmasına şahsen katılırken,

Kasım ayında Katar ve İsrail uzun vadeli bir gaz anlaşması için bir niyet mektubu imzaladı (Baker, 2014). Umman'daki bu gelişmeden bir ay sonra yeni Başbakan Şimon Peres Katar'ı ziyaret etti ve Mayıs 1996'da İsrail Doha'da da bir ticaret ofisi açtı (Rabi, 2009: 449). Körfez bölgesindeki bu İsrail ofisleri, tarım, su kaynaklarının kullanımı da dahil olmak üzere, kimya sanayisi, bilimsel faaliyetler, ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla kurulsa da bu yumuşama dönemi 2000 yılında İkinci İntifada ile birlikte kesintiye uğramış ve söz konusu ofisler kapatılmıştır.

Orta Doğu'da 21. yüzyıla kadar yaşanan tüm gelişmeler, bölgeyi uluslararası ilişkilerde en çok ilgi çeken alanlardan birisi haline getirdi. 1990'lı yılların başından itibaren daha ılımlı hale gelen Arap - İsrail ilişkileri 2000'li yılların başında yeni gerilimlerin kurbanı oldu. Umman'ın başkenti Maskat ve Katar'ın başkenti Doha'da açılan ticaret ofisleri, Eylül 2000'de başlayan ikinci intifada sonrasında kapatıldı.

2000'li yıllar, İsrail – Arap ülkeleri ilişkilerinde, Arapların İsrail'in varlığını tanıma konusunda önemli bir dönüm noktası ile başladı. Suudi Arabistan'ın veliaht Prensi Abdullah'ın 2002'de Beyrut'taki Arap Birliği Zirvesi'nde açıkladığı Barış Planı, İsrail'e karşı daha önceki katı ve reddedici pozisyondan uzaklaşarak büyük bir değişikliğe işaret ediyordu (Ulrichsen, 2014: 7). Veliyaht Prens Abdullah'ın Barış Planı, Suudi Arabistan'ın İsrail'in işgal altındaki Arap topraklarından çekilmesi karşılığında İsrail'in Araplar tarafından tanınmasını ortaya koyan 1981 tarihli Fahd Planı'ndan sonra Arap - İsrail anlaşmazlığını çözme yönündeki ikinci girişimini temsil ediyordu. Fahd Planı, 1981'de Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın şiddetle karşı çıkması nedeniyle Arap Ligi'nin tam desteğini kazanamazken, 27 Mart 2002'de Veliyaht Prens Abdullah'ın önerisi tüm Arap Birliği üyesi devletler tarafından oybirliğiyle kabul edildi. Beyrut'taki Arap Ligi Zirvesi'nde, Veliyaht Prens Abdullah şu sözleri söyledi: Kendimizi savunmak için elbette silahlanmalı ve saldırgan politikalara karşı caydırıcılığı korumalıyız. Ancak adalet ve eşitliğe dayandığında ve çatışmayı sonlandırdığında barışa inanıyoruz. Gerçek barış sağlandığında bölge halkı arasında ilişkiler normalleşebilir ve bölgenin savaşları bir kenara bırakıp kalkınmaya devam etmesi sağlanabilir (Baker, 2014: 7). Suudi Arabistan'ın önderliğinde Barış Planı, İsrail – Arap ülkeleri ilişkilerinde kapsamlı bir barış çalışmalarının başlangıç noktası olarak ortaya çıksa da Filistin'de şiddetin yükselişe geçtiği bir döneme denk geldi.

Suudi Arabistan liderliğinde yukarıda sözü edilen barış girişimleri dışında, Katarlı ve İsraili yetkililer arasında doğrudan görüşmeler gerçekleşti. Mayıs 2003'te Katar Dışişleri Bakanı Şeyh Hamad bin Jassim Al-Thani ve İsrail Dışişleri Bakanı Silvan Şalom, Orta Doğu'da bir barış anlaşmasına ulaşmayı müzakere edebilmek için Paris'te bir araya geldiler. Bu görüşme bir Körfez devletinin dışişleri bakanı ile İsrail dışişleri bakanı arasındaki ilk görüşme olması nedeniyle önemliydi (Voice of America, 2003). Ancak iki ülke arasında liderler düzeyinde artış gösteren görüşmeler ve diplomatik temaslar, 2008 yılında İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları sonrasında yeniden dibe vuracaktı.

İsrail'in 2006 yılında Gazze Şeridi'nde sivilleri hedef alması ile İsrail ile Lübnan arasında krize sebep olmuştur. Temmuz 2006'da İsrail ile 1979 İran Devrimi'nin ardından kurulan ve İran etkisi altındaki Hizbullah arasında silahlı çatışmalar başlamıştır. Bu savaş Körfez ülkeleri arasında anlaşmazlıklara sebep olmuştur. Katar'ın bu çatışmada Hizbullah'ı desteklemesine karşı diğer Körfez ve Arap ülkeleri farklı bir tutum sergilediler. HAMAS liderliğindeki koalisyonun 2006 yılında parlamento seçimlerini kazanması ve 2007'den itibaren Gazze'yi tek başına yönetmeye başlaması sonrasında İsrail otoritesini zaten tanımadığı HAMAS'ın Gazze üzerindeki kontrolünü ulusal güvenliği için tehdit olarak görmüştür. 2008 yılından itibaren Gazze'ye yönelik saldırıları ve binlerce sivilin hayatını kaybetmesi Katar'ı İsrail'den giderek uzaklaştırmıştır. Katar Ocak 2009'da başkent Doha'da Suriye Devlet Başkanı Beşer Esad ve Filistinli paramiliter direniş örgütü HAMAS liderlerinin katıldığı bir toplantı ile İsrail ile diplomatik ilişkilerini askıya aldığı duyurdu (Business Recorder, 2009). Suudi Arabistan, Bahreyn ve Kuveyt başta olmak üzere Arap Ligi'nin diğer üyeleri Doha'daki zirveye katılmadı ve Riyad'da muhalif bir toplantıda bir araya geldiler. Toplantıda Katar'ın HAMAS'a verdiği desteğe tepki gösterildi.

Bölgede giderek başat aktörlerden birisi haline gelen Suudi Arabistan, İsrail ile Hizbullah çatışmasını bölgesel güç dengesi adına tehlikeli ve düzeni tehdit eden bir gelişme olarak değerlendirmiş ve İsrail'i desteklemiştir (The Middle East Monitor, 2019). Suudi Arabistan'ın İsrail ile aynı safta yer tutmasının önemli sebeplerinden birisi de İran'ın İslam Devrimi'ni muhafaza etmek istemesi ve Şii dünyasının lideri olmayı amaçlamasıdır. Byman (2001: 96)'nın söylediği üzere maliyetleri düşürmek için açık savaşlar yerine dolaylı hamleleri tercih eden ve Devrim Muhafızları Ordusu'na bağlı Kudüs Gücü ile dış operasyonlar yapabilen silahlı kuvvetlere sahip olan İran, bir güvenlik devleti olarak ön plana çıkıyordu. Buna bağlı olarak ABD bölgede İran'a muhalif bir grup oluşturma çabası içinde 2007 yılında ev sahipliği yaptığı Annapolis Barış Planı ile İsrail ile Arap ülkeleri liderlerini bir araya getirmiştir. Bu toplantıda da Suudi Arabistan'ın Filistin meselesinde aktif rol aldığını ve İsrail'e karşı daha orta yollu politikalar izlediği daha da belirgin hale gelmiştir (Kostiner, 2009). Buna bağlı olarak iki ülkenin ortak güvenlik tehdidi İran'ın 2009 yılında kendi uydusunu üreterek nükleer balistik füze projesi üzerinde çalışmalara başlaması Suudi Arabistan ile İsrail arasındaki yaklaşmayı artırdığını söylemek mümkündür. Suudi Arabistan 2009 yılında İran'ın nükleer tesislerini vurma kapasitesini test etmesi için İsrail'e topraklarını kullanması iznini vermiştir (Öztürk, 2019: 3).

Körfez ülkelerinin, İsrail ile ilişkilerinde Arap Baharı öncesinde geldiği durum bölgenin siyasi birliğini İsrail'e yönelik politikaların farklılaşması nedeniyle sarsılmış gibi gözükiyordu. Bölgesel meselelere yönelik aktif rol alma istekleri ve İsrail ile yakın ilişkiler geliştirmeye başlayan Suudi Arabistan ve BAE karşısında Katar, Müslüman Kardeşler ve HAMAS gibi İsrail karşıtı dini hareketler ile yakın ilişkileri Körfez bölgesinde dış politika tercihlerinde farklılaşmaya sebep oldu.

2010 Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da çok sayıda ülkeyi etkisi altına alan ve önemli değişimleri beraberinde getiren Arap Baharı, İsrail – Arap ülkeleri ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu.

1.2.4. Arap Baharı ve Sonrasında Arap – İsrail İlişkileri

Tunus'ta 2010 yılında hükümet karşıtı protestolar ile başlayan ayaklanmalar kısa sürede birçok ülkede kendisini gösterdi ve Arap Baharı süreci başlamış oldu. İsrail, Arap Baharı sürecine temkinli yaklaşmış ve bölgenin istikrarını tehdit eden ayaklanmalar olarak görmüştür. Bu süreçte bölgedeki ülkelerin yaşadığı rejim ve hükümet değişiklikleri sonrasında İsrail karşıtı kişilerin otorite olmasını istememiş ve bu konuda İran ile rekabet içerisine girmiştir. İran'ın ortaya çıkardığı ideoloji, içeriği ve potansiyel etkisi nedeniyle Körfez başkentlerinde ve İsrail'de ulusal güvenliğe yönelik tehdit olarak ele alınmıştır.

Monarşi ile yönetilen ve bu yüzden rejim güvenliğini ön planda tutan Körfez ülkeleri ise Arap Baharı sürecinden endişelenmiş ve savunma harcamalarını arttırmışlardır. Körfez ülkelerinin güvenlik algısında ulusal güvenliğin merkezinde rejim güvenliği yer almaktadır. Bölgede ortaya çıkan güvenlik tehdidi sadece ülkenin istikrarına değil, yönetimi aile mensuplarının elinde tutması sebebiyle direkt olarak rejimin kendi güvenliğini tehlikeye atmaktadır (Ulrichsen, 2015: 5). Bu sebeple Körfez ülkeleri kendi rejimlerini tehlikeye atacak ayaklanmaları engellemek istemişlerdir. Kuveyt, BAE ve Suudi Arabistan, kendilerine yakın ülkelere başlayarak etkinliklerini arttırdılar. Bölgesel düzenin yeniden dizayn edildiği Arap Baharı süreci ve sonrasında, Körfez güvenlik anlayışını, bölge ülkelerinin oluşan yeni tehdit algılarını ve bu tehdit algılarının yol açacağı durumları iyi anlayabilmek çok büyük önem taşımaktadır. Zira Orta Doğu'da son on yılda ortaya çıkan tablo, farklı kutuplarda birçok aktörün Körfez bölgesini de ilgilendiren çatışma bölgelerine müdahale etmesi, Körfez ülkelerinin dış politikada çok boyutlu olarak hareket etmelerini ve ABD sonrası dönemin koşullarına ayak uydurma noktasında hazırlıklı olmalarını elzem kılmaktadır.

Arap Baharı sürecinde Bahreyn'deki Şii azınlık önderliğinde protestolar, Suudi Arabistan ve Kuveyt'te Sünni grupların 2012 yılına kadar süren protestolar yaşanmıştır. Bu sebepten ötürü Suudi Arabistan ve BAE, bölgedeki istikrarın İran ve Müslüman Kardeşler merkezli tehdit edildiğini benimsemişlerdir. KİK'in Arap Baharı'na yaklaşımındaki farklılıklar ise bu noktada başlamıştır. Katar, rejim değişikliği yaşayan ülkelerde Müslüman Kardeşleri bir tehdit olarak görmemiştir. Ancak KİK'in diğer üyeleri, Bahreyn'deki ayaklanmayı İran'a ve 2012'de Kuveyt'te Sünni Araplar arasındaki protestoları da Müslüman Kardeşlere bağlamışlar ve Müslüman Kardeşleri Kuveyt'ten başlayarak Körfez monarşilerini birer birer devirmekle suçlamışlardır. Tam bu noktada İsrail için KİK ile istediği yakınlaşmayı derinleştirme fırsatı ortaya çıkmıştır. İran'ın hem Arap dünyası hem de İsrail için bölgesel istikrara bir dış tehdit oluşturduğu anlayışı, Müslüman Kardeşler vb. İslamcı hareketlerin benzer bir iç tehdit olarak görülmesi bu ilişkileri derinleştirme fırsatının temelini oluşturdu. Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn ve İsrail'in düşmanının ortak olması, rejim değişikliği

yaşanan Mısır ve Libya gibi ülkelerde ortak politikaları takip etmeleri bu ülkelerin Arap Baharı sürecinde örtük ilişkilerini derinleştirmiştir. Bu süreçte İsraili şirketler, bu Körfez ülkelerine teknolojik destek sağladı. İran'ın 2012 yılında Suudi Arabistan'ın milli petrol şirketi ARAMCO'nun kırk bin bilgisayarına siber saldırı düzenlemesine İsraili güvenlik şirketi müdahil olarak sorunu çözmüş hatta Suudi Arabistan yine İsraili bir şirketten yazılım satın almıştır (Mueller ve Rabi, 2017: 589).

Camp David Anlaşması ile Arap ülkelerinin dışına itilen Mısır, Arap Baharı sonrasında Abdülfettah el Sisi'nin 2013 yılında darbeye iktidarı ele geçirmesinden sonra İsrail ile yakın ilişkilerine Körfez ülkelerinden Suudi Arabistan ve BAE'nin de katılımıyla, İsrail, Mısır, Suudi Arabistan ve BAE, bölge siyasetinde bir blok haline gelmiştir. İsrail ile BAE dış politikadaki ortak tutumlarını askeri iş birliğiyle güçlendirmişlerdir. İki ülke arasında 2011 yılında üç yüz milyon dolarlık iş birliği anlaşması imzalanmıştır. (Ramani, 2016). Bu ülkeler Libya'daki siyasi kriz ve iç savaşta aynı tarafı destekleyerek birlikte hareket etmişlerdir. Bölgede tarafsız bir dış politika sergilemeyi amaçlayan ancak İsrail ile yakın ilişkiler kurmaktan da çekinmeyen Umman'ın ise bu blokta yer alması düşünüldüğünde Arap – İsrail ilişkilerinin eskiye göre çok daha iyi bir konuma geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Diğer Körfez ülkelerine göre dış politikada farklı bir çizgisi olan, bu farklı çizgisi sebebiyle Suudi Arabistan ve BAE'nin bölgenin siyasi birliği için tehdit olarak gördüğü Katar, Gazze'ye yönelik saldırıları nedeniyle İsrail ile ilişkilerini askıya almış olsa da tamamen bitirmedi. Haziran 2013 yılında Katar Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Şeyh Hamad bin Jassim Al-Thani, 2013'te görevden ayrılmadan kısa bir süre önce, Arap Birliği adına ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden ve Dışişleri Bakanı John Kerry ile bir araya geldi. Şeyh Hamad İsrail'in 1967 öncesi sınırlarına çekilmesi yerine, karşılıklı toprak takaslarını gündeme getirmiştir. Bu öneri, Bahreyn, Mısır, Ürdün, Lübnan, Suudi Arabistan ve Filistinli yetkilileri tarafından Bakan Kerry ile istişare halinde tartışılmış ve onaylanmıştı. Katar'ın barış girişimlerini yeniden canlandırmaya yönelik bu adımı Filistin meselesinde bölgesel arabuluculuk çabaları adına önemli bir girişim olarak ortaya çıktı.

İsrail ile Körfez ülkeleri arasında normalleşme örtülü de olsa 2015 yılından sonra daha fazla aleni hale gelmeye başladı. Suudi Arabistan, savunma sanayisinde üçüncü ülkeler aracılığıyla İsrail'den insansız hava aracı almıştır. BAE ise İsrail ile ilişkilerini açık bir şekilde sürdüren tek Körfez ülkesi olarak özellikle enerji alanında İsrail ile yüksek düzeyde ilişkiler geliştirmiştir. Umman bölgede arabulucu tarafsız ülke olma amacıyla hareket etmektedir ve bu anlamda İsrail ile normalleşme sürecinde sorun çıkarabilecek bir ülke değildir. Nüfusunun çok önemli bir kısmı Şiiilerden oluşan ve Sünni bir hanedan yönetimi altında olan Bahreyn'in ise rejim güvenliği sebebiyle İran'ı tehdit olarak görmesi doğaldır. Bu sebepten ötürü Körfez'in bu küçük ülkesinin dış politikada tek başına hareket etmesi pek mümkün olmayacağından Suudi Arabistan ve BAE ile aynı çizgide İsrail ile normalleşmeye karşı olmayacak bir ülke olarak düşünülmelidir. İsrail ile normalleşmeye

yönelik Ocak 2016’da İsrail’in eski Mısır Büyükelçisi Zvi Mazel, İsrail - Körfez çıkarlarının stratejik yakınlaşmasından şöyle bahsetmiştir (Shezaf, 2016): İran nükleer görüşmeleri sırasında İsrail istihbaratı Körfez ülkeleriyle daha etkili bağlar kurmaya başladı. Emirliklerin, İran ve Müslüman Kardeşlere karşı ortak güvenlik çıkarlarımız nedeniyle bizimle bağları var. Körfez ülkeleri ve İsrail’in belirli alanlarda yakınlaştığını kesinlikle hissedebilirsiniz.

Şekil 3: İsrail ve Körfez Ülkeleri Siyasi Haritası

Kaynak: Encyclopaedia Britannica kaynağından uyarlanmıştır

2017 yılı Körfez siyasetine kriz getirmiştir. Katar’ın devlet dışı aktörler ile ilişkisinden, Müslüman Kardeşle ve HAMAS, Türkiye ile yakın iş birliği ve Aljazeera üzerinden bölgedeki medya gücü Körfez kriziyle somut bir hale gelmiştir. Suudi Arabistan başta olmak üzere BAE, Bahreyn ve Mısır’ın, Katar ile diplomatik ilişkilerini sonlandırıp sınırlarını kapatmaları Körfez tarihinde ilki yaşanan büyük ölçekli bir kriz doğurmuştur. İsrail ile normalleşmede sorun çıkarabilecek ülkelerden olan Katar’ın bu şekilde dışlanması İsrail ile normalleşmeye temkinli olan bir diğer Körfez ülkesi Kuveyt taraflar arasında arabulucu rolünü üstlendi. Katar ile yaşanan bu kriz, Körfez ülkelerinin İsrail ile normalleşmesine sekte vurmamıştır. 2018 yılında Suudi Arabistan, İran’a karşı iş birliği yapıldığı gibi Yemen’de artan çatışmalar ve Husi grupların yarattığı tehdit sebebiyle de İsrail ile savunma sistemi teknolojilerinde iş birliği yapmak istemiştir. Bu iş birliği isteğinin gelecekte nasıl

tezahür edeceğine yönelik en önemli göstergesi, Suudi Veliht Prens Muhammed bin Selman'ın 2018'de Atlantic Dergisine İsrail'in kendi topraklarına sahip olma hakkı olduğunu söylemesi olmuştur (DW, 2018). Yine 2018 yılında Suudi Arabistan, İsrail'e yetmiş yıldır kapalı olan havayolu sahasını açmasıyla İsrail uçakları, Suudi hava sahasını kullanabilir hale gelmiştir (Ramani, 2017).

İsrail ile normalleşme süreci hızla devam ederken en önemli gelişmelerden birisi de Ekim 2018'de yaşanmıştır. O dönem için İsrail'i tanımayan BAE'de düzenlenen judo turnuvasında İsrail milli marşı çalınmıştır (Barakat, 2018). İsrail milli marşı, bağımsız bir devlet olma ve Kudüs'e dönme özlemini içeren (Türkçe'de umut anlamına gelen) Hatikvah'ın bir Körfez ülkesinde ilk defa çalınıyor olması önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gelişme öncesinde Katar'ın başkenti Doha'daki dünya atletizm turnuvasında İsrail bayrağının göndere çekilmesine Katarlı yetkililer izin vermiştir. Siyasi, askeri ve ticari anlamda normalleşme adımları atan tarafların spor diplomasisi ile daha da yakınlaşması İsrail'in diplomatik olarak da kabul edilmesine giden sürecin hızlanmasına destek olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DEĞİŞEN ARAP – İSRAİL İLİŞKİLERİ: GÜNCEL ANLAŞMALAR

Arap ülkeleri, İsrail ile çatışma, anlaşmazlık ve savaşlarla geçen yetmiş üç yıldan sonra barış kapısına yöneldi. Barış girişimlerinin ilki ve belki de en zoru kırk dört yıl öce gerçekleşti. Orta Doğu'da askeri ve demografik anlamda en güçlü ülkelerden birisi konumunda olan ve İsrail için en güçlü bölgesel güvenlik tehdidi olan Mısır'ın Enver Sedat dönemi ile yaşadığı eksen değişimi, dünyada dini bir topluluk için kurulan tek ülke olan İsrail ile Arap ülkeleri ilişkilerinde normalleşmeye atılacak olan ilk adımın yolunu açtı.

Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat, 9 Kasım 1977'de parlamento konuşmasında tarihi sözler söyledi. Enver Sedat (Gartman, 2015: 261); "Barış için dünyanın sonuna gitmeye hazırım. İsrail bunu size söylediğimi duyunca şaşıracak. Barış için en büyük engel, psikolojik engel. Onlarla tartışmak için evlerine, Knesset'e gitmeye hazırım. Kaybedecek vaktimiz yok" açıklamasından sonra ilk defa bir Arap lider İsrail'e ayak bastı. Ataöv (1978: 24)'ün aktarımıyla, Cumhurbaşkanı Sedat bu ziyaret önerisini açıkladığı sırada, bazı Batılı diplomatik temsilcilikler bile ofislerini Tel Aviv'den Kudüs'e nakletmeyi reddetmişlerdi. Enver Sedat, 19 Kasım 1977'de saat 20.00'da işgal altındaki Kudüs'e ayak bastığında Mısır ve İsrail birbirlerini tanımıyorlardı; diplomatik ilişkileri yoktu. Ama yine de Sedat resmi bir ziyarette bulunuyordu. Bu ziyaretin yaklaşık bir yıl sonrasında ABD Başkanı Jimmy Carter'ın inisiyatifinde Sedat ve İsrail Başbakanı Manahem Begin'in 17 Eylül 1978'de imzaladıkları sözleşme ve altı ay sonra 26 Mart 1979'da imzalanan Mısır – İsrail Barış Anlaşması ile birlikte Mısır, İsrail'i tanıyan ilk Arap ülkesi oldu ve Altı Gün Savaşı'nda kaybettiği Sina Yarımadası'nı geri aldı. Mısır'ın Arap dünyasından uzaklaşmasına sebep olan İsrail – Mısır barışı, Orta Doğu'da yeni bir dönemin başlangıcı oldu.

Mısır'ın Arap dünyasından tecrit edilmesine yol açan anlaşmalardan sonra İsrail ile diplomatik ilişkiler kurmaya başlayan ikinci Arap ülkesi Ürdün oldu. Yine ABD inisiyatifinde Başkan Bill Clinton'un da katılımıyla 26 Ekim 1994 yılında Ürdün Başbakanı Abdusselam el-Mecali ve İsrail'in, İsrail doğumlu ilk Başbakanı İzak Rabin'in imzaladıkları Vadi Arabe Anlaşması, İsrail – Arap ülkeleri normalleşmenin ikinci büyük adımı oldu.

Vadi Arabe Anlaşması ile Ürdün ve Yermuk nehirlerinin kesişim noktasında yer alan El Bakura ve Ürdün'ün güneyindeki Arabe Vadisi üzerinde bulunan El Gamr bölgeleri İsrail'e yirmi beş yıllığına kiraya verildi. Böylece Ürdün, bu iki bölgeyi İsrail işgalinden kurtarmış oldu. Ürdün 2018 yılında kira sözleşmesinin uzatılmayacağını açıklayarak bu bölgeleri 2019 yılında topraklarına kattı.

İsrail, Mısır ve Ürdün ile imzaladığı barış anlaşmalarının ardından bu ülkelerle ticaret, güvenlik, ulaşım, kültür/egitim, sağlık, teknoloji, çevre ve tarım gibi konularda Mısır ile on üç, Ürdün ile on beş adet resmi anlaşma imzaladı.

İsrail – Arap ülkeleri arasında imzalanan bu iki anlaşmanın önemli bir yönü, iki anlaşmanın da İsrail’le sıcak çatışmaların yaşandığı süreçte imzalanmış olmasıdır. Mısır ile imzalanan anlaşma ile birlikte Arap ülkeleri arasında en güçlü orduya sahip olan Mısır’ı devre dışı bırakan İsrail, Ürdün ile yaptığı anlaşma sonrasında en uzun sınırının güvenliğini sağlamak adına önemli bir adım atmış oldu. İsrail’e karşı verilen savaşın belkemiğini oluşturan Mısır’ın İsrail’e barış anlaşması imzalaması, Arap dünyasında bölünmenin en somut göstergelerindendi. Sonuç olarak, Arap – İsrail savaşlarının bizlere öğrettiği üç gerçek var (Kılınc, 2018: 189):

1. Araplar, İsrail’e karşı savaşlarında her zaman farklı amaçlarla hareket etmişlerdir,
2. Arapların birlik olamamaları, İsrail karşısında her seferinde kaybetmenin ana sebebidir,
3. İsrail’i mağlup edebilmenin yolu Arap (ve İslam) dünyasının aynı hedef uğruna topyekûn mücadelesinden geçmektedir.

Arap ülkeleri tam olarak birlik olamaları da uzun bir süre İsrail karşıtlığı üzerinden dış politikalarını şekillendirmişlerdir. Bölgede yalnız kalan İsrail de dış politikasını çoğunlukla güvenlik tehditleri üzerinde şekillendirmiştir. Dolayısıyla İsrail dış politikasının ana hedefi savunma kapasitesini güçlendirmek ve taviz vermeden sürdürülecek müzakereler yoluyla bölgedeki güvenliğini sağlamak olarak ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak İsrail, dış politikasını Arap ülkeleri ile içinde bulunduğu çatışmalar ve Filistin meselesinden doğan krizler ağırlıklı belirlemiştir.

Günümüzde gelinen noktada ise İsrail, Arap ülkeleriyle barış anlaşmaları imzalayarak iş birliği içinde olmayı, varlığını devam ettirmesi ve ekonomik olarak güçlenmesi için önemli görmekte ve bu anlayışı dış politikasına açık bir şekilde yansıtmaktadır. Bu anlayışın bölgenin güncel gerçekleri ile daha çok bağdaşmakta olduğu söylenilebilir. Askeri anlamda önemli bir güç olsa da yetersiz nüfusu ve çalkantılı iç siyaseti İsrail için barış seçeneğini daha anlamlı kılmaktadır. Nitekim İsrail de özellikle son on yıldır Arap ülkeleri ile yakın ilişkiler konusunda oldukça istekli görünmektedir. Başbakan Netanyahu 2013 yılındaki BM Genel Kurul konuşmasında (PM Netanyahu, 2013); ‘‘Nükleer silahlı bir İran’ın tehlikeleri ve bölgemizde başka tehditlerin ortaya çıkması, birçok Arap komşumuzun nihayet İsrail’in düşmanları olmadığını anlamasına yol açtı. Bu bize tarihi düşmanlıkların üstesinden gelme ve yeni ilişkiler, yeni dostluklar, yeni umutlar kurma fırsatı veriyor. İsrail, daha geniş bir şekilde Arap dünyasıyla angaje olmayı memnuniyetle karşılıyor. Ortak çıkarlarımızın ve ortak zorluklarımızın daha barışçıl bir gelecek oluşturmamıza yardımcı olacağını umuyoruz’’ ifadelerini kullanmıştır.

Orta Doğu’da İsrail’in devlet ve devlet dışı aktörlerle on yıllardır devam eden bağları olduğu bilinmektedir. Kuruluşunun ardından Arap devletleri ile karşı karşıya kalan İsrail, Irak’taki Kürtler, Güney Sudan’daki Hristiyan aşiretler ve en önemlisi Etiyopya ile gizli bağlar kurma çabasında oldu (Guzansky ve Jones, 2019: 27). Gizli bağlar ile yürütülen bölgesel politikalar resmiyet kazanana kadar bir süreç olarak günümüze kadar uzandı.

Çalışmada daha önce de değinildiği üzere Körfez ülkeleri İsrail’e karşı doğrudan savaşmadılar. Suudi Arabistan’ın, 1948, 1967 ve 1973 savaşları sırasında Mısır, Ürdün, Suriye ve Lübnan ordularını sembolik denecek kadar kısıtlı askeri kuvvetlerle destekledi. Arap – İsrail çatışmasına son vermek için Riyad diplomatik çabalarda bile bulundu. 7 Ağustos 1981’de sunulan ve sekiz ilkedden oluşan Veliht Prens Fahd Barış Planı, aslında bir anlamda Suudi Arabistan’ın İsrail’i tanıma konusundaki istekliliğini gösteriyordu. Dolayısıyla Arap Barış Girişimleri, Arap – İsrail ilişkilerinde önemli gelişmeler olarak karşımıza çıktı. Suudi Arabistan bu barış girişimlerinin bazılarında öncülük yapsa da bu girişimler İsrail tarafından olumlu karşılanmadı. Bu barış planlarının Filistinli mülteci sorununa adil bir çözüm arıyor olması ve toprak meseleleri İsrail için sorunlu konulardı. Özellikle mültecilerin geri dönmesi konusu İsrail’in demografik hassasiyetini tehdit ediyordu. Barış girişimlerinin adil ve makul bir başarıya ulaşmamış olması ve Arap – İsrail ilişkilerinde sorunların göz ardı edilerek ilişkilerin alenileşmeye başlaması normalleşmenin kalıcı olmasının önünde ciddi bir engel olarak karşımıza çıkıyor.

İsrail – Suudi Arabistan ilişkileri 2010 yılından itibaren gelişimini artarak devam ettirdi. Diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi stratejik ve dini koşullara (İran tehdidi) bağlı olarak gelişen ilişkiler, karşılıklı ılımlı söylemler üzerinden adeta barış anlaşması için zemin hazırlayan bir duruma geldi. 2010 yılında Suudi Arabistan Londra ve Washington eski büyükelçisi ve Suudi İstihbaratının eski başkanı Prens Turki al Faysal al Suud’un, The New York Times’ta ‘‘2002 Arap Barış Planı müzakereler için başlangıç noktası olmalı’’ adlı bir makalesi yayınlandı (Faisal, 2011). Suudi rejimin karar alma sürecinde etkili olabilecek üst düzey bir yetkilinin eski bir barış planını Arap – İsrail barışı için son şans olarak görmesinden ziyade başlangıç olarak değerlendirmesi Suudi rejimin bölgesel bir barış için kapsamlı görüşmelere hazır olduğu mesajını taşıyordu. 2015 yılından sonra ise İsraili ve Suudi üst düzey yetkililer arasındaki temaslar belirgin bir şekilde artış gösterdi. Bu temasların yoğunlaşmasının altında çalışmanın tamamında da yer verildiği gibi İran’ın bölgesel amaçları vardı. 2015 yılında Suudi Kral Selman’ın yeğeni Prens el Velid bin Talal, yeni bir barış ve kardeşlik çağı başlatmak için İsrail’i ziyaret edeceğini söyledi ve Kral Selman’ın dostane ilişkiler kurmak için İsrail ile diyalog başlatmasını emrettiğini söyledi (Allilou, 2015). Suudi Arabistan’ın ideolojik ve tarihi anlamda düşünüldüğünde İsrail’le yakınlaşmasında kendi halkının zorlu bir engel olması ihtimali, İsrail tarafında da Batı Şeria ve Kudüs başta olmak üzere toprak konusunda taviz verileceğini düşünen güçlü bir iç muhalefetin varlığı yakınlaşmanın anlaşmaya dönüşmesinin önündeki en zor aşama olarak karşımıza çıkıyor. Ancak İsrail’deki bu iç muhalefet çoğunluk karşısında etkisini yitirebilir. Suudi Arabistan için ise Veliht Prens Muhammed bin Selman’ın ortaya koyduğu 2030

vizyonu ve İsrail'e karşı ılımlı tarafta yer alması önem arz ediyor. Veliht Prens 2017 yılında The Guardian'a verdiği bir röportajda Suudi toplumunun yüzde yetmişinin otuz yaşından küçük olduğunu ve aşırı düşüncelerle vakit kaybetmeden, bütün dinlere ve bütün dünyaya açık bir anlayış getireceklerini söyledi (Chulov, 2017). Suudi Arabistan tarafından gelen bu açıklamalar İsrail tarafından her zaman için olumlu karşılandı. Netanyahu, önde gelen Arap ülkelerinin İsrail'i artık tehdit olarak değil özellikle radikal İslam'a karşı savaşta bir müttefik olarak gördüklerini söyledi (Ahren, 2016). Buradaki 'önde gelen' ifadesinden anlaşılması gereken ülkelerden birisi Suudi Arabistan'dı. Yine Netanyahu, Suudi muhalif gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın öldürülmesine ilişkin, Suudi rejimi ve Veliht Prens Muhammed bin Selman'ı destekledi.

Suudi Arabistan ile İsrail arasında gizli görüşmeler yürütüldüğü bilinmektedir. Örneğin Kasım 2020'de İsrail Başbakanı Netanyahu'nun gizlice Suudi Arabistan'ı ziyaret ettiği iddiaları İsrail basınında geniş yer tutmuştu. Netanyahu'nun basın danışmanı Topaz Luk sosyal medya hesabından İsrail Savunma Bakanı ve Netanyahu'nun seçimlerdeki rakibi Benny Gantz'a da göndermede bulunarak; 'Gantz siyasetle meşgulken, başbakan barış inşa ediyor' ifadesi ile Netanyahu'nun ziyaretini dolaylı olarak doğrulamış oldu (TRT Haber, 2020). Uzun yıllar boyunca Suudi Arabistan ile İsrail arasındaki gizli ziyaretler ve ilişkileri, her iki tarafın da kamuoyuna gösterdiğinden çok daha ileride olduğunu gösteriyor.

İsrail için Suudi Arabistan Körfez bölgesindeki hegemonik konumu ve Sünni Araplar üzerindeki nüfuzu sebebiyle normalleşme sürecinde kilit ülke konumunda bulunuyor. Suudi Arabistan'ın desteğini alarak Körfez ülkeleri ile stratejik ortaklıklar kurmak İsrail için daha kolay ve avantajlı bir seçenek olarak görünüyor. Suudi Arabistan'ın desteği, İsrail ile Arap ülkeleri arasında kurulacak normal ilişkiler için önemli bir adım olacaktır. Bu durumda İsrail ile Körfez ülkeleri arasındaki ortaklık, İsrail'in Orta Doğu'daki bölgesel gücünü önemli ölçüde arttıracak ve İsrail için bölgede büyük bir hareket alanı doğuracaktır.

Körfez'in küçük ancak stratejik önemi haiz olan ülkesi Umman, jeostratejik konumu sebebiyle dış politikada daima Riyad ve Tahran arasında denge kurmayı amaçladı. İran Devrimi ve SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesinin ardından Umman, ABD ve İngiltere'ye daha fazla yakınlaştı. Bölgesindeki gelişmeleri etkileyen ülke olma konumundan çok etkilenen ülke konumunda olan Umman'ın dış politikada temel önceliği tarafsız ve dengeleyici olmaktır. Sorunların diplomasi yoluyla çözülmesini destekleyen Umman'ın bu politikası İsrail ile Mısır arasında imzalanan Camp David Anlaşmalarında da kendisini göstermiştir. Bu durumun en açık göstergesi, Umman'ın Camp David Anlaşmalarının ardından Sudan ve Fas ile birlikte Mısır ile ilişkilerini koparmayan üç ülkeden birisi olmasıdır (Rabi, 2015: 550). Umman, Camp David Anlaşmalarının Orta Doğu barışı için bir çerçeve olarak kullanılmasını desteklemiştir.

İsrail – Mısır barışına yaklaşımı ve dış politika anlayışıyla ile diğer Arap ülkelerinden ayrılan Umman ile İsrail arasındaki temaslar 1991 Madrid Konferansı'ndan sonra başladı. Bu tarihten sonra karşılıklı görüşmeler ve ticari hamleler gerçekleşti. Her iki devlet günümüze kadar İsrail'in uzman olduğu damla sulama teknolojisi, tarım teknikleri, eğitim ve istihbarat gibi belirli alanlarda iş birliği yaptı (Bergman, 2018). İsrail ile yakın ilişkiler kurmaya hiçbir zaman kesin bir şekilde uzak durmayan Umman ile İsrail arasındaki ilişkiler Filistin meselesinden ötürü zaman zaman gergin dönemler geçirse de asla kopmadı. İki ülke arasındaki ilişkiler merkezi Maskat'ta bulunan ve İsrail'in finansmanına katkı sağladığı Orta Doğu Tuzdan Arındırma Araştırma Merkezi (MEDRC) aracılığıyla daima devam etti.

Basra Körfezi, Arap Yarımadası ve Asya'nın batısını Hint Okyanusu'na birleştiren bir köprü görevinde bulunan Umman, İran ile ilişkilerinde diğer Körfez ülkelerinden farklı bir dış politika çizgisi takip etmektedir. Hürmüz Boğazı'nı birlikte paylaştığı İran'a Körfez'deki en yakın ülke konumunda olan Umman, İran ile ilgili meselelerde arabuluculuk rolü için isteklidir. İran ile iyi ilişkileri bulunan ve 10 Ocak 2020'de vefat eden Sultan Kabus bin Said döneminde tarafsız bir dış politika anlayışı benimseyen, Riyad ve Tahran ile aynı anda iyi ilişkiler sürdüren Umman, ABD ve İran arasında 2012 yılında imzalanan nükleer anlaşma için müzakerelere ev sahipliği yaptı.

Ekim 2018'de İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu Knesset'te yaptığı konuşmada “İran tehdidine karşı İsrail ile Arap ülkeleri hiç olmadıkları kadar yakınlaştı” ifadelerini kullandı (Anadolu Ajansı, 2019). Netanyahu bu konuşmasından çok kısa bir süre sonra 26 Ekim 2018'de Umman'a önceden duyurulmayan bir ziyaret gerçekleştirmesi, 1996'dan beri İsrail'in başbakanlık düzeyinde ilk ziyareti oldu ve bu ziyaret ile birlikte, İsrail'in Bahreyn dahil diğer ülkelerle ilişkileri geliştirme ve genişletme çabaları açık bir şekilde dile getirildi. Bu ziyaret normalleşmenin o dönem için en önemli göstergelerinden birisi oldu. MOSSAD Başkanı'nın da katıldığı ziyaret ilişkiler için dönüm noktalarındandır. Sultan Kabus döneminde yaşanan bütün bu gelişmelerin ardından yeni Sultan Haysem bin Tarık'ın Kabus ile aynı dış politikayı sergileyeceğini açıklaması, Umman'ın tarafsızlık pozisyonu sürdüreceğini gösteriyor. Bu haliyle diğer Körfez ülkelerinden farklı olarak tarafsız/arabulucu dış politika anlayışıyla hareket eden Umman'la da normalleşmenin ve ortaklık kurmanın İsrail için önemli bir stratejik avantaj olacağını söylemek mümkündür.

Körfez'in diğer bir ülkesi Katar, uzun bir süre dış politikada İngiliz etkisinde kaldı. Bağımsızlığını kazandıktan sonra Katar dış politikasının önceliği, güvenliğini sağlamak için daha güçlü devletlerle ittifaklar aramak oldu. 1990'lar ile birlikte Katar, Umman ile benzer biçimde bağımsız bir dış politika amacıyla İsrail ile düşük seviyeli de olsa ilişkiler kurdu. Filistin meselesine bağlı olarak günümüze kadar İsrail ile Katar arasındaki sınırlı ilişkiler istikrarsız biçimde devam etti. Özellikle 2006 yılındaki Lübnan Savaşı sonrasında İsrail'e karşı tarafta yer alan Katar, Hizbullah ve HAMAS'ı açıkça desteklemeye başladı.

İsrail – Katar ilişkilerindeki en sert ayrılık ise İsrail’in yüzlerce Filistinliyi öldürdüğü ve binlerce eve zarar verdiği 2008 tarihli Dökme Kurşun Operasyonu sonrasında yaşandı. Ateşkes çağruları karşılıksız kalınca Doha, Tel Aviv’le ilişkilerini dondurma kararı aldı. Körfez bölgesinde diğer ülkelere göre Filistin meselesinde daha hassas olduğu hissedilen Katar, İsrail ile 2014 yılından beri Filistin meselesi üzerine görüşmeler gerçekleştirip, Gazze’ye yapacağı yardımların koordinasyonunu sağlamaktadır. Bu şekilde Filistin meselesinde duruşu nedeniyle Katar’ın İsrail ile normalleşmeye daha mesafeli olduğunu söylemek mümkündür. İsrail bu dönemde Katar’ı dünyanın en büyük terör destekleyicisi ülke olarak itham etmiştir (Miller, 2014). İsrail’e karşı tutumu, İran, HAMAS ve Müslüman Kardeşler ile ilişkileri ve Türkiye’nin ülkedeki askeri üssü sebebiyle Katar 2017 yılında Suudi Arabistan, Mısır ve BAE öncülüğünde bölge ülkeleri tarafından ablukaya alındı. Abluka 2021 yılının ilk aylarında kaldırıldı.

İsrail ile normalleşmeye daha çekimser olduğu gözlenen Katar’ın bir yandan da ABD ilişkilerini muhafaza edebilmek için İsrail ile normalleşmesi gerekebilir. BAE ve Bahreyn’in ilişkilerini resmileştirdiği, Suudi Arabistan ve Umman’ın ise normalleşmeye yönelik somut adımlar atmış olmasalar da sürece göstermiş oldukları olumlu reaksiyon, Katar’ı bölgede yalnız bırakabilir. Katar’ın İsrail ile normalleşmeyi reddetmesi durumunda Körfez bölgesinde Katar’ı desteklemesi muhtemel tek ülke Kuveyt olarak düşünülebilir.

Körfez’in küçük ülkelerinden birisi olan Kuveyt, Orta Doğu’da yaşanan gelişmelerden çok fazla etkilenmeyip, güçlü ekonomik yapısı ve tarafsız dış politika anlayışıyla varlığını sürdürmektedir. Özellikle Arap Baharı sonrasında bölgesel krizlerde arabuluculuk rolü üstlenmeyi amaçlamıştır. Arap – İsrail ilişkilerinde Kuveyt’i diğer ülkelerden ayıran nokta, Körfez bölgesinde İsrail’e karşı tavrı net olan tek ülke konumundadır. En azından söylem düzeyinde şu an için bu durum devam etmektedir. Kuveyt Filistin meselesini sahiplenmiş ve bu çerçevede Filistin’e finansal ve siyasi destek sağlamıştır (Ulrichsen, 2014). Bu anlamda Kuveyt, bağımsız bir Filistin devleti kurulmadan İsrail’le normalleşmeye karşı pozisyonundadır.

BAE ve Bahreyn’in İsrail normalleşme anlaşması imzalamalarından bir hafta sonra Kuveyt Bakanlar Kurulundan yapılan açıklamada Filistin meselesi, Arapların ve Müslümanların öncelikli meselesidir ve önemlidir açıklaması yapıldı (Başer, 2020a). Bu açıklamada başkenti Kudüs olan Filistin devletinin kurulmasında Filistinlilere destek olunacağı vurgulandı. Dolayısıyla Kuveyt, İsrail ile kurulacak ilişkilerde Filistin meselesini öncelik olarak görmeye devam etmektedir.

Kuveyt’in İsrail ile normalleşmeye neden karşı olduğu ve Filistin meselesini neden bu kadar sahiplendiği üç unsur üzerinden açıklanabilir (Rakipoğlu ve Telci, 2020):

1. Kuveyt kendine özgü bir siyasal yapıya sahiptir ve Körfez’deki en demokratik ülke konumundadır. Kuveyt Meclisi, Sünni, Şii ve Selefi birçok kesimden milletvekilini bir arada bulundurmaktadır. Dolayısıyla Kuveyt’in kamuoyuna rağmen politika üretmesi zordur.

2. Kuveyt'teki Filistinli diaspora. Arap – İsrail savaşlarında Kuveyt'e göç eden çok sayıda Filistinli üst düzey kurumlarda önemli pozisyonlara gelmiştir.

3. Kuveyt'teki liderliğin pan-Arabist dayanışma düşüncesi. Emir Şeyh el-Ahmed es- Sabah'ın Arap milliyetçiliğini ve Müslümanların birlikteliğini savunması Kuveyt'in Filistin meselesini daha çok sahiplenmesini sağlamıştır.

Bölgedeki mevcut siyasi atmosfere rağmen Kuveyt'in İsrail karşıtı politika izlemesinin yukarıdaki unsurlar üzerinde şekillendiğini söylemek mümkündür. Kuveytli yetkililer uluslararası platformlarda birçok kez İsrail'in işlediği savaş suçlarını ve işgal ettiği toprakları dile getirmekten geri durmamışlardır. Hatta Kuveyt, ABD inisiyatifinde başlatılan Filistin meselesinin son bulması adına başlatılan barış girişimine de katılmamıştır (Cafiero, 2019). Öte yandan Arap – İsrail ilişkilerinde yakın dönemde yaşanan önemli dönüm noktalarından birisi Mayıs 2018'de ABD'nin Tel Aviv'deki büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararını uygulaması oldu. Uluslararası toplumun neredeyse tamamının tepkisini çeken bu olaya Arap ülkeleri arasında en ciddi tepki gösteren ülkelerin başında Kuveyt geldi. İsrail'in karara tepki gösteren Filistinli protestoculara yönelik silah kullanması nedeniyle çok sayıda Filistinli sivilin hayatını kaybetmesi sonrasında ABD'nin vetosuna takılsa da Kuveyt, İsrail güçlerinin eylemleri hakkında soruşturma başlatılması için BM'ye öneri sundu (Aljazeera, 2018). Bu anlamda Kuveyt diğer Körfez ülkelerinden net bir şekilde ayrılmaktadır. Bu durum Kuveyt'i İsrail ile normalleşecek son ülke olarak ön plana çıkarıyor.

Özellikle 2010 yılında başlayan Arap Baharı sürecinden itibaren gizlilik içerisinde yürütülen ilişkiler açık bir şekilde ifade edilmeye başlanmıştır. İsrail ortak algılar üzerinden Arap ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Bölgedeki müttefiklik ilişkilerini kurmak için özellikle Arap Baharı sonrasında tüm araçları kullanmaya başlayan İsrail, dijital diplomasiye de yönelmişti. 2013 yılında İsrail Dışişleri Bakanlığı, İsrail Körfez'de isimli Arapça bir Twitter hesabını kullanıma açtı. Bu Twitter hesabı 2014 yılında kapatılsa da 2019 yılından itibaren yoğunlaşan ilişkiler sonrasında sanal elçilik olarak yeniden lanse edildi.

2.1. Değişen İlişkiler: Normalleşmeye Giden Yol

İsrail – Arap ülkeleri ilişkilerinde diplomatik aşamaya gelmeden önce direkt taraflar arasında üç büyük savaş ve birçok çatışma yaşandı. Elbette her çatışmanın çözülmesi kolay değildir ve Arap – İsrail çatışması da çözümü kolay olmayan çatışma türlerindedir. Edward Azar bu çatışma türlerini *müzmin çatışmalar* olarak kavramsallaştırmıştır (Ramsbotham, 2005). Azar'a göre sosyal, ekonomik ve psikolojik farklılıklar, çatışmanın çözümüne ulaşmada zorluklar yaratmaktadır. Bu zorlukların tamamının fazlasıyla hissedildiği Arap – İsrail çatışmasında günümüzde yaşanan değişime zemin hazırlayan ve tarafları pragmatist davranmaya iten birçok sebep ortaya çıktı. Yarım asırdan fazla süren çatışma ve anlaşmazlıklar ile müzmin çatışmalar kategorisinde inceleyebileceğimiz Arap – İsrail çatışması, gelinen noktada yerini Arap – İsrail barışına bıraktı.

Orta Doğu’da yaşanan gelişmeleri üç döneme ayırarak değerlendirmek isabetli olacaktır. İlk dönem Arap – İsrail savaşları dönemidir. Bu dönemde savaşın tarafları, güvenlik algılarını karşılıklı tehdit algısı üzerinden oluşturmuşlardır. İkinci dönem ise 1979 yılında İran’da yaşanan dönüşüm ve bu dönüşümün bölgesel etkileridir. Devrimin en önemli etkisi Körfez ülkelerinde yaşanmıştır. Devrimden iki yıl sonra 1981 yılında güvenlik endişelerinin sonucunda KİK kurulmuştur. Bu anlamda KİK’in ortak düşmana karşı kurulduğunu söylemek mümkündür (Oktav, 2011: 20). Körfez ülkelerinin İran’a yönelik güvenlik algısı daha sonra İsrail ile yakınlaşmanın da yolunu açan en önemli etkenlerden birisi olmuştur. Üçüncü dönem 2010 yılında başlayan ve 2013 yılından sonra bazı ülkelerde iç savaşa dönüşen Arap Baharı süreci olmuştur. Bu dönem ile birlikte bölge ülkeleri güvenlik endişelerini yeniden şekillendirmişlerdir.

Tablo 2’de bazı ülkelerin güvenlik algılarına yer verilmiştir. Tablo 2’de adı geçen kavramların ülkeler için ne ifade ettiğini şu şekilde açıklamak mümkündür (Kurt, 2018: 18): Geniş güvenlik yaklaşımı bağımsızlık, toprak bütünlüğü, sınır güvenliği gibi ulusal güvenliğin temel unsurlarının yanında, din mezhep ya da ülkelerin kutsal saydığı diğer şeyleri de içeren değerlerin korunmasına yönelik bir amacı içermektedir. Dar güvenlik yaklaşımı ise sınır güvenliği, toprak bütünlüğü ve bunların korunmasına yönelik somut hedefleri kapsar. Somut güvenlik yaklaşımı somut tehditlere odaklanır. Bunlar diğer devletler ya da terör örgütlerinden gelen tehditlerdir. Katar ve BAE’nin dikkate aldığı kuraklık, gıda güvenliği konularında somut güvenlik yaklaşımına dahildir.

Tablo 2: Orta Doğu’da Bazı Ülkelerin Güvenlik Anlayışları

Ülkeler	Güvenlik Tanımı	Tehdit Algısı	Güvenlik Yöntemi	Güvenlik Araçları
İran	Dar ve Somut	Devletler	Revizyonist	Sert ve Yumuşak Güç Unsurları, Vekiller
İsrail	Dar ve Somut	Devletler, Devlet Altı Gruplar	Caydırıcılık, Önleyici Saldırı, Revizyonist	Sert Güç
Mısır	Dar ve Somut	Devletler, Rejim Güvenliği, Terör	İttifak ve Dengeleme	Sert Güç
Suudi Arabistan	Geniş ve Somut	Devletler, Rejim Güvenliği	Revizyonist/Seçmeci Müdahalecilik	Sert Güç, Vekiller
BAE	Geniş ve Somut	Devletler, Rejim Güvenliği, İklim, Gıda	Revizyonist/Seçmeci Müdahalecilik	Sert Güç, Vekiller
Katar	Geniş ve Somut	Devletler, Rejim Güvenliği, İklim, Gıda	Revizyonist/Dengeleme	Yumuşak Güç

Kaynak: Kurt, 2018: 18

Revizyonist yaklaşım, statükoyu kendi lehine bozması ya da jeopolitik boşluk alanlarının doldurulması için doğrudan ya da vekiller aracılığıyla teritoryal genişlemeyi ifade eder. Bu yöntemi belirleyen en önemli güçler İran ve İsrail'dir. Dengeleyici yaklaşım rakip küresel ya da bölgesel güçlerle kurulan ilişkilerde bir statükoya varılması anlamına gelir. Caydırıcılık doğrudan nükleer güç ile ilgili bir kavramdır ve bölgede bu güce sahip olan tek devlet İsrail'dir. Seçmecilik ise tutarlı bir stratejiden çok aktörlerle parçalı bir ilişki kurmaya işaret etmektedir. Sert güç askeri araçlar ekonomik kaynaklar ve vekil milis gruplardır. Yumuşak güç ise medya, diplomasi ve ikili ilişkileri geliştirmeye yöneliktir.

Güvenlik algıları, devletlerin dış politikalarına yön veren en önemli unsurlardandır. Orta Doğu'da günümüzde devam eden sorunların kaynağı eskiye dayanmakla birlikte, bu sorunlar bölge ülkeleri için daima güvenlik meselesine dönüşmüştür. Bu anlamda Orta Doğu'da bölgesel güvenlik anlayışını mümkün kılacak ortak bir güvenlik anlayışından söz etmek pek mümkün değildir (Fawcett, 2005: 24). Tablo 2 incelendiğinde İsrail ve Arap ülkelerinin güvenlik algılarında benzer yönlerin çoğunlukta olduğu göze çarpmaktadır. Bu benzerliğin güvenlik ortaklığına dönüşmesine sebep olan durum İran olmuştur. İlk olarak İsrail'in İran karşıtlığının en önemli sebebi İran'ın nükleer güce sahip olmak istemesi ve bu durumun bölgede kendi nükleer caydırıcılık gücünü dengeleyecek olmasıdır. Körfez ülkeleri ise İran'ın yayılcı politikalarından çekinmektedirler. Örneğin Körfez bölgesinin önemli gücü Suudi Arabistan için İran'ın *Şii Hilali* amacı ciddi bir güvenlik tehdidi oluşturmaktadır. Nüfusunun büyük çoğunluğu Şii olan Bahreyn ve hatırı sayılır Şii nüfusa sahip olan diğer Körfez ülkeleri için de aynı durum geçerlidir. Rejim güvenliğini merkeze alan Körfez ülkeleri İran Devrimi sonrasında İran'a karşı oluşturulabilecek bir blok için potansiyel ortaklar haline getirmiştir. İsrail, İran'la birlikte bölgede revizyonist politikalar takip etse de Körfez ülkeleri için daha güvenli bir seçenek haline gelmiştir.

İsrailli yetkililer, Arap dünyasına yönelik mevcut yaklaşımlarını üç şekilde tanımlıyorlar (Black, 2019: 9): İlk güvenlik, istihbarat ve askeri iş birliği, ikincisi yüksek teknoloji, ticaret ve bölgesel ulaşım bağlantıları, üçüncüsü ise kültürel ilişkilerdir. Bölgesindeki statüsünün sağlamlaştırılmakla beraber bu üç yaklaşım çerçevesinde Arap ülkeleri ile barış girişimleri sürdürmek amaçlanmıştır. Bu amaçlar gerçekleştirilmek istenirken Arap ülkeleri bir bütün olarak değil, ayrı ayrı değerlendirilmesi gereken ülkeler olarak ele alındı. ABD'nin Suriye ve Irak'tan önemli sayıda askerini çekmesi, AB'nin siyasi birliğinin zedelenmesinin ardından üye ülkelerin Orta Doğu'da farklı politikalar sergilemeye başlaması, Doğu Akdeniz'de rekabetin güçlenmesi ve birçok aktörün bu bölgede etkinliğini arttırması, Çin'in Afrika ve Orta Doğu'da ekonomik etkisini hızla arttırması, İsrail'in bölgedeki ilişkilerini düzeltmesi ihtiyacını ortaya çıkardı.

İsrail – Arap ülkeleri yakınlaşmasının güvenlik algısı boyutu dışında Körfez bölgesi özelinde bazı sebepler üzerinden açıklamak mümkündür. İlk olarak, Suudi Arabistan başta olmak üzere bölgedeki ülkelerin ABD ile yakın ilişkiler içinde olması Körfez ülkelerinin çoğunlukla üstü kapalı

bir biçimde İsrail ile yakınlaşmasına sebep oldu. Körfez ülkeleri bağımsızlıklarını kazanmalarından itibaren petrol yollarının güvenliğine önem verip ve bu güvenliği sağlayabilecek gücünden dolayı Washington ile uzun yıllar boyunca güçlü ilişkilerini sürdürdüler. İsrail'in ebedi ortağı ABD ile sürdürülen bu güçlü ilişkilerin bir süre sonra İsrail ile normalleşmeyi teşvik etmesi öngörülebilir bir durumdur.

Ekonomik fırsatlar, ilişkilerin normalleşmesine etki eden ikinci unsur olarak söylenebilir. İsrail ekonomisi için petrol, alt sektörler için ham madde ve enerji kaynağı oluşturduğu için hayati bir öneme sahiptir. Petrol ihtiyacı ithalata dayanan İsrail, petrol zengini ülkelerin arasında yer almasına rağmen bu durumunun avantajlarından faydalanamamıştır. İsrail'in, Arap ülkeleri ile diplomatik ilişkiler kurması ekonomik olarak büyük avantajları beraberinde getirecektir. İsrail'in petrol ihtiyacının karşılanması ise Arap ülkeleri için daha fazla gelir ve yatırım anlamına gelmektedir. Ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ile yaşanan normalleşme sonucunda Arap ülkelerinden İsrail'e ve İsrail'den Arap ülkelere seyahat engelleri de ortadan kalkacaktır. Bu durum turizm gelirlerine ciddi bir katkı sağlayacaktır.

Ekonomik olarak ilişkilerin istenilen seviyelere ulaşmasını sağlayabilmek ve ticaret hacmini artırmak için önemli projelerin hayata geçirilmesine yönelik çabalar mevcuttur. Netanyahu'nun Ekim 2018'deki Umman ziyaretinin üzerinden yaklaşık iki hafta sonra Umman'ın başkenti Maskat'ta Uluslararası Ulaştırma Konferansı düzenlendi. Konferansta konuşma yapan İsrail Ulaştırma Bakanı İsrail Katz, İsrail, Ürdün ve Körfez ülkelerini birbirine bağlayacak olan Barış Demiryolu Projesi'ni tanıttı. Katz konuşmasında şu ifadelerle yer verdi (TRT Haber, 2018): "Bu mantıklı bir proje; ideolojik ve siyasi ihtilafların ötesinde. Donald Trump liderliğinde ABD bu projeyi destekliyor. Proje, İsrail'in, Avrupa ile karadan kurulacak bir köprü, Ürdün'ün de bölgesel bir ürün nakliye merkezi olması gibi iki temel düşünceye dayanıyor. Proje ile bölgede daha ucuz ve daha hızlı ek bir ticari yol oluşturacak, Ürdün, Filistin, İsrail ve Körfez ülkelerine, uzun vadede de Irak ekonomisine katkı sağlayacak. Bu demir yolu ağı Hürmüz Boğazı'ndaki İran otoritesine alternatif bir güzergâh oluşturacak." Katz, projenin değerini ispatlarken İran tehdidinde vurgu yaptığı görülmektedir. Temel motivasyonu İran tehdidi olan Arap – İsrail ilişkileri için İsrail'in her fırsatı değerlendirmek istemesi normalleşmenin önünü daha çok açıyor.

Normalleşen ilişkilerde ortaklığı güçlendirecek bağlar, ekonomik iş birliğinin ve büyük projelerin hayata geçirilmesi ile mümkün olabilecektir. İsrail'in, Ürdün üzerinden Körfez'e ulaşmasını planladığı demiryolu projesi için Körfez ülkeleri ile ziyaretleri sıklaştırdığı ve Akdeniz'i Körfez'e bağlayacak olan bu projeye Körfez ülkelerinin sıcak baktıkları bilinmektedir (Öztürk, 2019: 4). Nitekim projenin açıklanması sonrasında Arap ülkeleri olumsuz bir reaksiyon göstermemişlerdir.

Şekil 4: Barış Demiryolu Projesi Hattı

Kaynak: Anadolu Ajansı, 2018a

Şekil 8’de görüldüğü üzere İsrail’in, Akdeniz’in kıyısındaki kenti Hayfa’dan başlayan demir yolu hattı, Dubai’ye uzanıyor. Hayfa’dan başlayan hat, Ürdün, Suudi Arabistan ve BAE’den geçiyor. Riyad’da iki kola ayrılan hattın bir kolu Damman ile Cubeyl limanlarına ulaşırken, diğer kolu Dubai’ye uzanıyor. Demir yolu projesinin açıklandığı dönemde, İsrail’in hattın geçeceği ülkeler arasında sadece Ürdün ile diplomatik ilişkileri bulunmaktaydı. Ancak bugün gelinen noktada BAE ve Bahreyn ile imzalanan normalleşme anlaşmaları bu tarz projelerin gerçekleşebilme potansiyellerinin ne kadar yüksek olduğunu gösteriyor.

Demir yolu projesi dışında Arap - İsrail ilişkilerinde Suudi Arabistan Veliht Prensi Muhammed bin Selman’ın 2030 Vizyonu olarak ortaya koyduğu Kızıldeniz’in tuzdan arındırılması ve NEOM projeleri, İsrail’in ilgisini çekmektedir (Black, 2019). Bu projelerin hayata geçirilmesinde İsrail’in gücüne duyulan ihtiyaç ve istek, iş birliğine dayalı ittifak modeli, normalleşmenin hızlanmasına katkı sunuyor.

Şekil 5: NEOM Projesi

Kaynak: CNN Türk, 2017

Neom kelimesi, İngilizce’de ‘neo’ ve Arapça ‘da ‘müstakbel’ kelimesinin baş harfinin birleşmesi ile ortaya çıkarıldı. Akabe Körfezi’nde; Suudi Arabistan, Mısır ve Ürdün sınırlarında inşa edilecek olan NEOM, Tel Aviv ve Washington ile koordineli olduğu bilinen bir projedir (Korybko, 2017). Akdeniz’e ve Süveyş Kanalı’na yakın olması nedeniyle stratejik bir noktada olması, bölgesel ticarete olumlu etki yapmasının yanında İsrail’in güvenliği için de önemli bir proje olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu tarz projeler dışında İsrail’in Körfez ülkeleri ile ticari ilişkileri şimdilik açık bir şekilde olmasa da devam ediyor. İsrail’in halka açık dış ticaret verilerinde, Suudi Arabistan ve BAE gibi ülkelere yönelik son yıllarda direkt bir ticari hamle gözüküyor ancak üçüncü ülkeler üzerinden yapılan mal akışları yirmi beş milyar dolarlık bir potansiyel taşımakla birlikte yıllık bir milyar dolar değerindedir (Akt. Black, 2019: 10).

Arap – İsrail ticari ilişkilerinin seviyesini şu an için tam olarak belirlemek zor görünüyor. Paravan şirketlerin ve üçüncü şahıs veya ülkelerin arkasına gizlenmiş olan ticari ilişkilerin hacmi, sermaye, mal ve hizmetlerin akışlarının takip edilmesini zorlaştırıyor. Ancak mevcut durumda ekonomik bağların artarak devam edeceği söylenebilir. 2016 yılında Dünya Ekonomik Forumu’nda Netanyahu, bölgedeki ekonomik ilerlemenin İsrail ve Körfez ülkeleri için İran tehdidine karşı üstünlük doğurabileceğini söyledi. (İsrail Dışişleri Bakanlığı, 2016).

Yakınlaşmanın yolunu açan üçüncü sebep, Körfez ülkelerinin İsrail ile doğrudan bir sınır paylaşmamaları ve bu yüzden İsrail'in ulusal güvenlikleri için direkt bir tehdit olmaması oldu. Bu durum bölgenin hegemonik gücü olarak gören İran'ın yayılmacı politikaları ile birlikte ele alındığında, güçlü bir ordu ve nükleer güce sahip olduğu kuvvetle muhtemel olan İsrail ile diplomatik temasların kurulması kaçınılmaz oldu. İran'ın yakın ilişkiler içinde olduğu Hizbullah aracılığıyla bölgede etkinliğini artırmak istemesi, Suudi Arabistan gibi Şii nüfusun çoğunlukta ve rejim güvenliğinin öncelikli olduğu ülkelerde güvenlik sorunu olarak ele alındı. İsrail ile Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn gibi Körfez ülkelerinin stratejik ortaklıkları, İran'ın bölgesel isteklerine karşı oluşturulan düşmanlık ve Obama'nın uyguladığı Arap Baharı politikaları sonucunda oluştuğu söylenebilir (Black, 2019: 4). Netanyahu'nun İran dışında bölgenin Arap olmayan diğer ülkesi Türkiye'nin hegemon olma arzusu taşıyan bir güç olarak değerlendirilmesi ve bu nedende bölgesel iş birliğinin güçlendirilmesi gerekliliğine olan inancın sonucu olarak Arap ülkelerinin İsrail ile ilişkilerini normalleştirmek istemeleri oldukça kuvvetli bir ihtimal olarak değerlendirilebilir.

Yakınlaşmanın yolunu açan dördüncü sebep ise İsrail'in monarşiyi reddeden Müslüman Kardeşler ve İran ile güçlü bağları olan HAMAS gibi gruplara karşı yaklaşımı olarak karşımıza çıkıyor. Rejim güvenliğinin hayati öneme sahip olduğu Körfez ülkeleri için özellikle DAESH ve Arap monarşilerini ortadan kaldırmak isteyen diğer radikal grupların Suriye ve Yemen gibi istikrarsız ülkelerde kendilerine yaşam alanı bulması ciddi bir tehdit unsur olarak görülebilir. Bu anlamda Körfez ülkeleri ve İsrail güvenliklerini tehdit eden unsurlara yönelik ortak paydada bir araya gelerek stratejik iş birliği ve diplomatik ilişkiler kurma noktasında önemli sebepler üzerinde birleşmişlerdir.

Beşinci sebep ise yarım asrı geçen Filistin meselesinden dolayı belirli bir çerçevenin dışına çıkmadan özel olarak bölgesel ve genel olarak uluslararası ilişkilerini şekillendiren Arap ülkeleri, bu meselenin dışına çıkarak, göz ardı ederek veya barış için şart koşmadan dış politikada kendi çıkarlarını takip etme istekleri olarak söylenebilir. Nitekim Arap Baharı'nın Körfez monarşileri için ortaya çıkardığı sonuç güvenlik tehdidi olarak İsrail'den daha önemli sorunların varlığı oldu. İç meselelerin siyasi istikrar ve ülke içi güvenlik anlamında tehdit oluşturması ihtimali gelişmiş savunma ve izleme sistemlerine olan ihtiyacı artırdı. Sonuç olarak birçok Körfez ülkesi, arka planda İsrail'in olması ihtimalini göz ardı ederek yeni kurulan ilişkilerinin bir sonucu olarak başka seçenekler de olmasına rağmen, İsrail teknolojisinin hazır alıcıları haline geldi (Kane, 2016).

Altıncı sebep olarak, normalleşmenin İsrail'in diplomatik imajı, bölgesel çıkarlarına ve Netanyahu'nun yerel popülaritesine olumlu yönde katkı sağlaması durumunu söylemek mümkündür. Arap Baharı ile birlikte Arap ülkelerinin rejim değişiklikleri geçirerek 2012 yılında Mısır'da iktidara gelen Müslüman Kardeşler gibi İsrail karşıtı veya İsrail ile normalleşmeye sıcak bakmayan ve Filistin meselesini barış şartı olarak ileri sürebilecek iktidarların oluşmasına sebep olması potansiyeli, İsrail'in Arap ülkelerine olan yaklaşımında değişime sebep oldu.

Arap Baharı'nın getireceği demokratikleşmenin bölgedeki çıkarlarına zarar vermesi ihtimali ve Türkiye ile İran'ın bölgedeki gelişmeler üzerinde etkinliğini artırması İsrail'i Arap ülkeleriyle ilişkilerini düzeltme çabasına yöneltti. Bölgesel çıkarlarını korumasının yanında İsrail'in Arap ülkeleri ile normalleşmesi ve karşılıklı ilişkiler tesis edebilmesi, uluslararası toplumun odak noktasını Filistin meselesinden uzaklaştıracak ve Arap ülkeleri için bir zamanlar ezeli düşman olarak görülen İsrail'in siyasi imajına küresel çapta olumlu bir etki yaratacaktır. Normalleşmenin iç siyasetteki duruma olan katkısı da göz ardı edilemez. Seçimlere çok sayıda partinin katıldığı İsrail'de genel olarak koalisyon hükümetleri kurulmaktadır. Uzun yıllar sonra bölgede İsrail'in tanınmasını sağlayacak olan Netanyahu da sık sık erken seçimlerin yapıldığı ülkede hükümetine olan desteğini arttırabilecektir. İsrail'in Filistin meselesinden ayrı olarak, Arap ülkeleri ile İran'a karşı birlikte hareket etmesi, Orta Doğu'da İsrail'in etki alanını genişletmesine katkı sağlayacaktır. Bu bakımdan küresel güçlerin teşviki ve bölgesel siyasetin şartları ile birlikte Arap ülkeleri ile barış ve iş birliğinin tesis edilmesi, İsrail için kaçırılmaması gereken bir fırsattır.

Orta Doğu'da İsrail güvenliğini öncelikle hareket eden ABD'nin normalleşme sürecine ne şekilde etki ettiği de yedinci sebep olarak sayılabilir. Öncelikle ABD, Soğuk Savaş sonrasında Orta Doğu'nun düzen ve güvenliğine yönelik üç amaç ortaya koymuştur. İlki, Arap - İsrail çatışmasının şiddetini azaltmak ve barış için zeminini hazırlamak, ikincisi, İran ve Irak'ın çevrelemek ve üçüncüsü de bölgedeki ekonomik reformları desteklemek şeklindedir (Hazbun, 2015). Arap - İsrail barışının sağlanmasına yönelik ABD Soğuk Savaş öncesinde Mısır ile imzalanan anlaşmada da önemli bir rol oynayan ABD, Soğuk Savaş'ın ardından Oslo barış görüşmeleri ve İsrail - Ürdün barış anlaşması gibi önemli gelişmelerde inisiyatif üstlenmiştir. Bu inisiyatif üstlenme çabaları Trump döneminde de sürmüştü ve hatta başarılı da olmuştur.

Donald Trump'ın Ocak 2020'de kamuoyuna sunduğu Filistin meselesine yönelik *Refah için barış: Filistin ve İsrail toplumunun hayatlarını iyileştirme vizyonu* başlığı taşıyan barış planında Filistinlilerin kendilerini yönetmelerini ancak bunun İsrail'in güvenliğini tehdit edecek şekilde olmayacağına yer verilmiştir (United Nations, 2020). Dolayısıyla ABD Trump döneminde de İsrail tarafında yer aldığı belirtilmekten geri durmamıştır. ABD Başkanı Donald Trump'ın politikaları, Netanyahu'yu büyük ölçüde cesaretlenmiştir. Ancak iki devletli çözüm önerisini kapsayan bu plan, Kudüs faktörü de göz önüne alındığında başarılı olması ihtimali düşüktür. Filistin meselesinin temelinde yer alan işgal sorunu çözülmeden atılacak her adım kalıcı barışı getiremeyecektir. Kılınç (2018: 199)'ın ifadeleriyle, Kudüs'ün tarihsel ve manevi kıymeti bu şehri paylaşılabilir ve aynı anda iki yönetimin kontrolüne bırakılamaz kalmaktadır. Doğu Kudüs Batı Kudüs gibi ayrımlar sunudur ve kısa ömürlüdür. Kudüs'süz bir Filistin devletinin ise Orta Doğu'da herhangi bir ağırlığı olmayacağı gibi coğrafi açıdan da anlamı bulunmayacaktır. Bunun dışında plan, Filistin meselesinin Orta Doğu'da odak noktası olmaktan çıkması, İsrail'in komşuları ve bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler kurması ve İran'a karşı bir blok oluşturması amacı taşımaktadır. İran'daki rejimin oluşturduğu tehditlerin İsrail ve Arap ülkelerinin güvenliklerine yönelik tehditlere ortak algıları paylaştıklarına değinirken,

bu durumun İsrail ile Arap ülkeleri arasında barış için bir fırsat oluşturduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla ABD'nin normalleşmeye olan katkısının İsrail ile Arap ülkeleri arasında ekonomi ve ortak bir güvenlik anlayışına paralel bir şekilde Orta Doğu'da barışın sağlanabileceği şeklindedir.

ABD'nin Arap – İsrail ilişkilerindeki etkinliğini arttırabilecek diğer bir durum silah ihracatı ve tedariki ile ilgilidir. Körfez ülkeleri Arap Baharı sonrasında ulusal güvenliklerini tehdit altında göyerek silahlanmaya hız vermişlerdir. Suudi Arabistan 2016'dan bu yana dünyanın en büyük silah ithalatçısı olarak ön plana çıktı ve küresel silahların yüzde on birini aldı. Orta Doğu'daki nüfuzunu arttırmak amacıyla Katar, 2013 yılından bu yana silahlı kuvvetlerini büyük ölçüde genişletti. BAE, 2001-2005'ten bu yana her beş yıllık dönem için dünyanın en büyük on silah ithalatçısı arasında yer aldı. (Kuimova vd., 2021: 11). Bu süreçte İsrail de dahil olmak üzere Körfez ülkelerinin en önemli silah tedarikçisi ABD oldu.

Tablo 3: İsrail ve Bazı Arap Ülkelerinin Silah İthalatının Payı ve Ana Tedarikçileri

*	2011-2015	2016-2020	İki Dönem Değişim %	Ana Tedarikçi
S. Arabistan	7.1	11	61	ABD %79
Katar	0.8	3.8	361	ABD %47
BAE	4.7	3.0	-37	ABD %64
Umman	1.0	1.2	12	İngiltere %47
İsrail	1.2	1.9	65	ABD %92

Kaynak: Kuimova vd., 2021: 6'da yer alan tablodan uyarlanmıştır.

Tablo 3'te görüldüğü üzere İsrail ve Körfez bölgesinin önde gelen ülkelerinden Suudi Arabistan, BAE ve Katar'ın silah ithalatlarının ana tedarikçisi ABD'dir. Umman'ın silah ithalatında ilk sırayı İngiltere olsa da ABD ikinci sıradadır. Bu konuda dikkat edilmesi gereken nokta normalleşme sonrasında Arap ülkelerinin ABD'den yüksek teknolojiye sahip yeni nesil silahlara talip olma ihtimalleridir. Böyle bir durumunun İsrail güvenliğine nasıl yansıtacağı ve normalleşirken Arap ülkelerinin askeri gücünün büyümesi İsrail için endişe yaratmaktadır. Bu endişe BAE'nin ABD'den beşinci nesil savaş uçağı F- 35 talep etmesiyle birlikte kendisini göstermiştir. İsrail, başlangıçta BAE'nin bu isteğine karşı çıkıp ABD ile buna yönelik temaslarını arttırsa da Başbakan Binyamin Netanyahu, BAE'ye F- 35 satışına karşı çıkmayacaklarını açıklamıştır (Stone ve Williams, 2020). Sonuç olarak 10 Kasım 2020'de ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, BAE'ye 10,4 milyar dolar değerinde elli adete kadar F – 35 Lighting II savaş uçağı ile birlikte bazı gelişmiş hava araçlarının da satışının onaylandığını bildirmiştir (U.S. Department of State, 2020). Pompeo, bu satışa ilişkin İbrahim Anlaşmalarına atıfta bulunarak BAE ile ilişkilerin derinleştiğini ve bu satışın İran tehdidine karşı savunma gücünü arttırmaya yönelik olduğunu ifade etmiştir. BAE'ye satışın

onaylanması sonrasında ABD'den yüksek teknolojiye sahip yeni nesil silahların diğer Körfez ülkelerinin de talebine kapı açmıştır. Çıkarların ve diplomatik ilişkilerinin her an değişmeye müsait olduğu Orta Doğu'da Körfez ülkelerinin askeri kapasitesini bu şekilde arttırması İsrail'in niteliksel askeri üstünlüğünün tehlike altında olduğunu göstermektedir.

Arap – İsrail normalleşmesinde ABD'nin konumuna ilişkin değerlendirilebilecek bir diğer konu ise Joe Biden'ın başkanlığı devralmış olmasıdır. Joe Biden 20 Ocak 2021'de devraldığı başkanlık görevinin ardından, Yahudi kökenli kişilere üst düzey görevler verilmesinin yanı sıra yine Yahudi kökenli Antony Blinken'i dışişleri bakanlığına Merrick Garland'ı adalet bakanlığına ve Janet Yellen'i hazine bakanlığına getirmesi İsrail kamuoyunda büyük yankı uyandırdı. Yahudi kökenli kişileri önemli görevlere getiren Biden döneminde ABD'nin İsrail yaklaşımı kendi internet sitesinden alınan şu ifadelerden anlaşılabilir (Çınkara, 2020): Joe Biden, İsrail'in aldığı güvenlik yardımını herhangi bir siyasi karara bağlamayacağını açıkça belirtti. Biden - Harris yönetimi, Obama - Biden yönetimi sırasında öncülük edilen eşi benzeri olmayan askeri ve istihbarat iş birliğini ve İsrail'in niteliksel askeri gücünü her zaman koruyacağını garanti de dahil olmak üzere, İsrail'in güvenliğine olan sarsılmaz bağlılığını sürdürecektir. Üç aydan fazla süredir Biden yönetiminin Arap – İsrail ilişkilerine yönelik yaklaşımı olağan bir biçimde İsrail güvenliği ekseninde olacağı bu ifadelerden de anlaşılıyor.

İsrail'in Körfez ülkeleri ile uzun süredir devam eden güvenlik ortaklığı ve ticari bağları, halihazırda daha görünür hale geldi. Şu an için veya yakın zamanda askeri iş birliğinin de aleni bir biçimde olması olanaksız olsa da gelişime açık bir alan olarak görünüyor. Örtülü ilişkilerin resmiyete dönüşmeye başlaması ve normalleşmenin önünü açan fırsatların Orta Doğu barışını mı yoksa sadece İsrail ile Arap ülkeleri arasındaki iş birliği ve diplomatik ilişkileri başlatan adımlar mı olduğu ise tartışmaya açık bir konudur. İlk olarak Mısır ile başlayan, Ürdün'le devam eden İsrail'i tanıma süreci ve günümüzde aleni bir biçimde kendisini gösteren normalleşme, Arap ülkelerinin Filistin'i kurtarmak ülküsü sonuca varmadan başladı ve günümüzde hız kazandı. Ancak bu sürecin çatışmayı sona erdirip herhangi bir anlaşmazlığı çözebileceğini söylemek pek doğru olmayacaktır. Zira Filistin meselesi üçüncü tarafların katılımı ve katkısı olmadan çözülebilecek bir sorun değildir. Arap ülkeleri İsrail ile normalleşme süreci başlatarak Filistin meselesinde çözümün parçası olmaktan uzaklaşmış gibi görünmektedirler. Bu süreç bölgede varlığını taviz vermeden kabul ettiren İsrail'in Filistin meselesine yönelik eğer varsa uzlaşma niyetini azaltacaktır. Uzun süren savaşlar döneminde ciddi bir başarı elde edemeyen Arap ülkelerinin elbette bölge için ciddi bir güç ihtiva eden İsrail ile yakınlaşma realizm çerçevesinde değerlendirilebilir. Ancak Filistin'de yaşanan trajedi adil ve makul bir şekilde çözülmeyen, görmezden gelinerek yapılacak her anlaşma bölgenin istikrarına gerçekçi bir fayda getirmeyecektir.

İsrail – Arap ülkeleri ilişkilerinde kırk iki yıl önce Mısır ile başlayan, Temmuz 1994’te İsrail ile imzaladığı barış anlaşması ile Ürdün’ün katılımıyla devam eden normalleşme, 2020 yılında zirveye çıktı. Körfez’in iki ülkesi Bahreyn ve BAE, 15 Eylül 2020’de ABD’de İsrail ile ilişkileri normalleştirme anlaşması imzaladılar (Baykan, 2020). İsrail’i tanıyan iki Körfez ülkesi dışında Fas ve Sudan İsrail ile diplomatik ilişkiler kurmak için hazır olduklarını açıklarken, İsrail ile kara ve deniz sınırları konusunda sorun yaşayan Lübnan dahi normalleşme sürecine dahil olan ülkeler arasına katıldı. Suudi Arabistan ise İsrail ile birçok alanda iş birliği içinde normalleşmeye en yakın ülkelerden birisi konumunda olsa da söylem düzeyinde İsrail ile normalleşmede Filistin meselesinin çözümü ve barışın sağlanması vurgusu yapıyor. Katar ve özellikle Kuveyt diğer Körfez ülkelerine göre daha mesafeli olsalar da İsrail ile normalleşme konusunda katı bir anlayışa sahip değiller. Körfez’de 2017 yılında başlayan ve Kuveyt’in arabuluculuk çabaları ile geçen siyasi kriz sonrasında Katar’a uygulanan ablukanın 2021 yılı başında sona erdirilmesi ve siyasi birliğin yeniden sağlanması, bölge ülkelerinin ABD’nin de istediği gibi İran’a karşı yeniden birlik olmaları anlamına geliyor. Körfez’de sağlanacak siyasi birlik ve Filistin meselesini dert etmeyecek ülkelerin İsrail ile normalleşmesinin mümkün olduğunu gösteren bütün gelişmeler Orta Doğu ve Körfez bölgesinde yeni bir dönemin habercisi olarak değerlendirilebilir.

2.2. İsrail – BAE ve Bahreyn Barışı: İbrahim Barış Anlaşmaları

2.2.1. İsrail – BAE Barış Anlaşması

Uluslararası istikrarsızlık, sadece Orta Doğu için değil, tüm devletler ve bölgeler için bir tehdittir. İstikrar, kimi ülkeler için ekonomik kaynakların sürekliliği anlamına gelirken kimi ülkeler için de ideolojisinin gerçekleşmesine olanak sağlamaktadır (Pehlivan, 2018: 104). Orta Doğu’da kimi ülkeler için ekonomik fırsatların hayata geçirilmesi ve kimi ülkeler için ideolojik devamlılığın sağlanması Arap – İsrail ilişkilerinde tüm tarafların arzuladığı bir durum olarak kendisini göstermiştir. Uluslararası ilişkilerde bazı ülkeler için tehdit olarak görülen bir ülke, diğer ülkeler için güvenli bir ortak olarak algılanabilir (Wendt, 2003: 25). Arap – İsrail ilişkilerinde adı geçen ülkeler için tehdit olarak görülen devlet aynıdır: İran. Bu tehdit karşısında bir araya gelmeleri ise güvenli ortaklık olarak karşımıza çıkmaktadır. Körfez ülkeleri arasında İran tehdidine karşı İsrail’i güvenli bir ortak olarak görüp, resmi ilişkileri tesis eden ilk Arap ülkesi BAE oldu.

Abu Dabi, Dubai, Şarika, Ummül Kavyen, Fuceyre, Acman ve Resül Hayme adlı yedi emirlikten oluşan Körfez bölgesinin siyasi ve ekonomik olarak güçlenen ülkesi BAE, bölgesel anlamda adından söz ettirmektedir. Özellikle Arap Baharı sonrasında bölgesel meselelerde taraf olma üzerine dış politika yürüten BAE, İsrail ile normalleşme anlaşması imzalamaya en yakın ülke konumundaydı.

İsrail – BAE ilişkileri ticari, askeri ve yüksek teknoloji gibi alanlarda yıllardır devam ediyordu. Uluslararası kurumlar, teknoloji alanında yapılan ortaklıklar iki ülke arasındaki ilişkileri canlı tuttu. Örneğin 2009 yılında merkezi Abu Dabi’de bulunan Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı (IRENA)’nın kurulmasının ardından özellikle 2010 sonrasında İsrail ile BAE arasındaki temaslar ivme kazandı. Askeri anlamda İsraili şirketlerin güvenlik güçlerinin eğitimi, istihbarat alanında askeri teknolojik bilgi birikiminin sağlanması gibi konularda BAE’ye destek olduğu ortaya çıktı. İsraili bir şirket ile BAE arasında insansız hava araçları tedarik etmek için bir anlaşma imzalandığı iddia edildi (Middle East Monitor, 2018). İki ülke arasında askeri alandaki iş birliğinin kapsamını yansıtan açıklama 2017’de BAE Hava Kuvvetleri’nden Tümgeneral Abdullah Hasmi’den geldi. Hasmi, İsrail’in BAE için tehdit oluşturmadığını, İsrail ile BAE’nin kardeş gibi olduğunu ve ABD’nin farklılıkları denetleyebilecek bir hakem olduğunu söyledi (Middle East Monitor, 2017).

Ticari ilişkiler noktasında çok sayıda İsraili şirket, üçüncü ülkeler aracılığıyla düzenli olarak Abu Dabi ve Dubai’ye yabancı pasaportlar ile seyahat edebildiği ve iş yapabildiği biliniyordu. Hatta BAE’nin ulusal havayolu şirketi Etihad’ın İsraili yolculara Ürdün üzerinden yapacakları seyahatlerde ucuz biletlerden yararlanabilmelerine izin verildiği bildirildi (Yanover, 2012). İsrail ile BAE arasında, suç önleme, trafik denetimi ve acil durum hazırlığı, yüksek teknoloji sensörlerinden, istihbarat ve soruşturma araçlarından oluşan çoklu cihazları kapsayan Falcon Eye sistemlerine yönelik yaklaşık bir milyar dolarlık anlaşma imzalandı (Hitchenz ve Egozi, 2019).

Son yıllarda artan askeri ve ticari ortaklıkların dışında diğer Körfez ülkelerinde olduğu gibi BAE’nin İran’ın bölgesel amaçlarından ötürü ortaya çıkan güvenlik algısı, Müslüman Kardeşler ve HAMAS’a karşı aynı güvenlik endişelerini paylaşmaları İsrail ve BAE’nin diplomatik yakınlaşmasında önemli etkenlerden birisi oldu. Tüm bu etkenler Körfez’deki diğer ülkelerden farklı olarak İsrail ile BAE arasındaki ilişkilerin stratejik ve ekonomik birçok alanda derinleşmesine sebep oldu. İsrail tarafından bakılacak olursa Suriye’nin içinde bulunduğu durum ve buna müteakip Rusya ve İran’ın bölgesel etkinliklerini arttırması, Mısır ve Ürdün’ün şu an için İsrail ile barışı bozabilecek pozisyonda olmamaları, Körfez bölgesinin stratejik önemi ve ekonomik avantajları, İsrail’in Arap ülkelerinden kaynaklı tehdit algısını ortadan kaldırmıştır. İsrail’in ilk olarak BAE ile normalleşme anlaşması imzalaması Riyad’ı İsrail ile normalleşmeye daha fazla yakınlaştıracığı söylenebilir. Mevcut konjonktürde Arap – İsrail yakınlaşmasının taraflar için faydalı bir seçenek olduğu düşünülebilir.

İsrail – Arap ülkeleri ilişkilerinde yeni bir normalleşme için resmi adımlar Vadi Arabe Anlaşması’ndan yirmi altı yıl sonra atıldı. Orta Doğu’da son on yıllık dönemde yaşanan gelişmelerin bölgede meydana getirdiği siyasi atmosfer, İsrail ile Arap ülkeleri arasında yakınlaşmaya zemin hazırladı. Filistin meselesinden dolayı İsrail ile onlarca yıldır çatışma halinde olan ve İsrail’i tanımayan Arap ülkeleri son yıllarda askeri, siyasi ve ekonomik konularda Tel Aviv ile diplomatik temaslar kurmak için olumlu adımlar attı. İsrail ile uzun yıllar devam eden duyurulan ve

duyurulmamış temasların sonrasında yine ABD'nin himayesinde BAE ve Bahreyn'in normalleşme yönünde adım atması, Körfez bölgesi başta Arap dünyasında başlayan yumuşama süreci, İsrail'in varlığını kabul ettirme mücadelesinin siyasi anlamda zaferini temsil ediyor.

Körfez ülkeleri uzun yıllar boyunca bir yandan kamuoyuna Filistin meselesinden İsrail'i düşman ülke olarak kabul ettiklerini destekler nitelikte politikalar üretmek için çabalarken, diğer taraftan İsrail ile kapalı kapılar arkasında ilişkiler kurdular. Kapalı kapılar arkasında süren ilişkileri resmiyete döküp Mısır ve Ürdün'ün ardından İsrail'le bir anlaşma imzalayan ilk Arap ülkesi BAE oldu. İsrail'in BAE ile bağlantıları, diğer Körfez ülkelerine göre en kapsamlısıydı ve çoğu zaman gizli değildi. Dolayısıyla son dönem Arap – İsrail yakınlaşmasının en yüksek seviyeye ulaştığı nokta, yine ABD'nin inisiyatifinde İsrail, BAE ve Bahreyn'in 15 Eylül 2020'de imzaladıkları İbrahim Anlaşması oldu. Önce Mısır'ın ardından Ürdün'ün İsrail'i tanimasından uzun bir süre geçmesinin ardından üçüncü bir Arap ülkesinin İsrail ile diplomatik ilişkilerini resmi boyutlara taşıması Arap – İsrail ilişkileri için büyük önem taşıyor.

İbrahim Barış Anlaşmaları, BAE ve İsrail arasında barış, diplomatik ilişkiler ve tam normalleşme başlığı altında hazırlandı. Anlaşmanın tam normalleşme başlığını taşıması, İbrahim Anlaşmaları ile uzun bir normalleşme sürecinin tamamına ermesi anlamı taşıyor. Dolayısıyla bu anlaşma aslında normalleşme döneminin başlangıcı değil diplomatik ilişkilerin artık aleni bir şekilde yürütülmeye başlanacağı anlamını taşıyor.

Anlaşmanın ilk kısmında BAE Hükümeti ve İsrail Devleti Hükümeti'nin istikrarlı, barışçıl ve müreffeh bir Orta Doğu vizyonunu, bölge devletleri ve halklarının yararına olacak şekilde gerçekleştirme isteği vurgusu ile şu noktalar öne çıkıyor:

- Anlaşma uyarınca taraflar, barış, diplomasi ve dostane ilişkilerin, iş birliği ve halklar arasındaki bağların tam olarak normalleşmesinin sağlanması, bölgenin ve bölge ülkelerinin potansiyeline açığa çıkarmak için yeni bir yolu birlikte seçtiler,
- Taraflar, Orta Doğu'da kalıcı barışın, zorlukların çatışmayla değil, etkili bir iş birliği ile çözülebileceği inancı taşıyorlar,
- Her iki devlet, kalıcı barış, istikrar, güvenliği ve refahı sağlayabilmek için yenilikçi ekonomileri güçlendirmeye kararlı pozisyonda bulunduğu, teknolojik yeniliklerin artırılması, halklar arasındaki ilişkilerin daha yakın hale getirilerek Orta Doğu'nun dönüştürülmesine katkı sunacağına inanıyorlar,
- Taraflar, Araplar ve Yahudilerin ortak bir atanın, İbrahim'in torunları olduklarını kabul ediyorlar. Orta Doğu'da Müslümanların, Yahudilerin, Hristiyanların ve her inanç, mezhep ve milletten halkın yaşadığı bir bölge hedefinden ilham alınıyor.

Anlaşmanın ilk kısmında öne çıkan bu dört noktada dikkat edildiği üzere barış, iş birliği ve bağların kuvvetlendirilmesi üzerinde durulmuştur. Bunun dışında, ABD'nin anlaşmaya olan desteğinin de üzerinde durulduğu İsrail – BAE barış anlaşması on iki madde üzerinde inşa edilmiş ve imzalanmıştır.

Anlaşmanın ilk maddesi diplomatik ilişkilere ve normalleşmeye ile İsrail ve BAE arasında barışın tesis edilmesine yöneliktir. Uzun yıllar yaşanan savaşlar ve anlaşmazlıkların ardından, hatta çalışmanın birinci bölümünde de yer verilmiş olan BAE'nin kurucusu ve ilk hükümdarı Şeyh Zayed bin Sultan al Nayhan'ın İsrail'e yönelik "İsrail'in bölgedeki bütün devletler için güvenlik tehdidi olduğunu" savunduğu seviyeden gelinen nokta için barış kelimesinin anlaşmanın tümünde vurgulanması olağan bir durumdur. Bu vurgunun ilişkilerinin tamamına yansıtılma arzusunun arkasında bölge halklarının özellikle Arapların İsrail ile barışı kabullenmekte yeterince istekli olmamaları da yatmaktadır.

İkinci madde, tarafların uluslararası hukuk rehberliğinde tüm sorunların barışçıl yollarla çözüleceğini belirtmektedir. Ayrıca taraflar birbirlerinin egemenliklerine, huzurlu ve güvenli bir şekilde yaşama haklarını tanıyacaklar ve halklar arasındaki dostane ilişkilerin geliştirilmesine odaklanacaklardır. İkinci maddenin egemenlik hakkına saygı ve halklar arasında dostluk bağlarının güçlendirilmesi konularını içermesi, İsrail için avantajlı bir durumdur. İlk olarak egemenlik konusunda BAE'nin sorunu bulunmamaktadır ancak İsrail'in yasadışı yerleşim faaliyetleri, işgal ettiği bölgeler düşünüldüğünde bu konu İsrail için önemlidir. Diğer yandan İsrail ile barışı Arapların toplumsal düzeyde kabullenmesi, İsrail'in varlığının kabul edilmesine yönelik en ciddi engellerden birisinin ortadan kalması anlamına gelmektedir.

Üçüncü madde büyükelçiliklerin mümkün olan en kısa sürede kurulması belirtilmektedir. Nitekim İsrail normalleşmenin ardından Abu Dabi'ye geçici misyon şefi atarken, BAE anlaşmanın imzalanmasından yaklaşık altı ay sonra Tel Aviv'e büyükelçi atadı (TRT Haber, 2021a).

Dördüncü madde barış ve istikrar konularında düzenlenmiştir. Barış ve istikrar ilişkilerin temel direği olarak nitelendirilmiştir. Buna göre taraflar iş birliği ve koordinasyona derin önem vererek, birbirlerine yönelik herhangi bir terörist veya düşmanca faaliyeti önlemek için gerekli adımları atmaları yönünde hareket edeceklerdir. Arap – İsrail yakınlaşmasını hızlandıran faktörlerden en önemlisi tarafların ortak güvenlik algısına sahip olmaları olmuştur. Bu ortaklık doğal olarak barış anlaşmasında da kendisine yer bulmuştur.

Beşinci madde tarafların, barış, refah, diplomasi, dostane ilişkilerin kuvvetlendirilmesi, iş birliği ve tam normalleşme taahhütleri çerçevesinde Orta Doğu'nun istikrarına katkı sağlayacaklarını belirtmektedir. Buna göre taraflar bu amacın gerçekleştirilmesi için, finans ve yatırım, sivil havacılık,

vize ve konsolosluk işlemleri, ticari ilişkiler, sağlık, bilim ve teknoloji, turizm, enerji, çevre, eğitim, su meseleleri ve hukuki alanlarda ikili anlaşmalar imzalayacaklardır. Anlaşmanın ekler kısmında bu alanlarda iş birliğine ilişkin detaylara yer verilmiştir. Bunlar;

1. Anlaşmada tarafların 1 Eylül 2020 tarihinde imzalamış oldukları protokole ek olarak karşılıklı yatırım ilişkilerini hızla derinleştirmeleri yönünde iş birliği yapacaklarını belirtmiştir. Bu durum tarafların Orta Doğu'nun kalkınmasındaki rolüne atfedilmiştir.

2. Sivil havacılık konusunda ise İsrail ile BAE arasında yolcular ve kargo için düzenli doğrudan uçuşların sağlanmasının, ilişkilerini geliştirmek ve ilerletmek için temel bir araç olarak kabul edilmesine tarafların mutabık kaldığı belirtilmiştir. Buna paralel olarak her iki devletin vatandaşlarının seyahatlerini kolaylaştırmak için vize ve konsolosluk işlemlerine ilişkin gerekli anlaşma ve düzenlemeler uygulanacağı belirtilmiştir.

3. Seyahatlerin kolaylaştırılması ekonomik kalkınmanın en önemli noktası turizm sektörüne olumlu etki yatacaktır. İnsanlar arasındaki bağların daha yakın hale getirilmesi ve bu amaçla basılı ve görsel-işitsel materyallerinin etkin kullanımı, turizm fuarları ve ortak turizm projeleri için birlikte çalışma konusunda da anlaşmışlardır.

4. Taraflar, ticaret için elverişli koşulları sağlamak ve ticaret engellerini azaltmak için iş birliği yapacaklardır.

5. Taraflar, çok sayıda sektörün büyümesinde bilim, teknoloji ve uzay alanlarının rolü kabul etmektedirler. Bu nedenle bilimsel projeler için iş birliğini güçlendireceklerdir. Uzay araştırmaları da bu iş birliğinin önemli bir parçasıdır.

6. Taraflar, biyolojik çeşitliliğin korunması, iklim değişikliği ile mücadele ve deniz kirliliğinin azaltılması konularında birlikte stratejiler üreteceklerdir.

7. Taraflar, telekomünikasyon, bilgi teknolojileri ve posta hizmetlerinin sürekli gelişimi için karşılıklı fayda getiren iş birliğinin gerekli olduğunu, ilgili uluslararası sözleşmeler ve yönetmeliklere uygun olarak doğrudan posta alışverişi, denizaltı kabloları ve e-ticaret çözümlerini teşvik etmeyi ve mevcut uydu sistemlerini kullanmayı kabul etmektedirler.

8. Sağlık alanında bağ kurmanın önemli olduğu konusunda anlaşan taraflar, tıp eğitimi, simülasyonlar, dijital sağlık ve yapay zekâ yeniliği ve acil durum yönetimi konularında iş birliği yapacaklardır.

9. Tarım ve gıda güvenliği iş birliğinin genişletilmesi gereken bir diğer konudur. Bunun için tarım teknolojilerinin etkin bir şekilde paylaşmak ve geliştirmek için iş birliği yapacaklardır. Ayrıca sürdürülebilir su kullanımı, su arıtması, su güvenliği, atık suyun yeniden kullanımı, suyun tuzdan arındırılması gibi konularda bu iş birliğine dahildir.

10. Taraflar, enerji sektörünün stratejik önemini, özellikle yenilenebilir enerjiyi, doğal gaz alanında iş birliğini ve enerji güvenliğini geliştirecekler ve bölgenin enerji potansiyelini açığa çıkarmaya yardımcı olacak projeleri destekleyecekler. Bunun için merkezi Abu Dabi'de bulunan Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı (IRENA)'nın etkinliğinin artırılması kararlaştırılmıştır.

11. Taraflar, gemilerinin uluslararası hukuka uygun olarak karasularından masum geçiş hakkını tanıyacaklar ve denizcilik işlerinde gerekli görülebilecek anlaşmalar ve düzenlemeler yapacaklardır.

12. Son olarak taraflar hukuki iş birliğini sağlamak için elinden gelen çabayı medeni ve ticari konularda, ulusal kanunlarına uygun olarak karşılıklı yardımlaşmalarla bu alanlara yönelik anlaşmalar yapmaya gayret edeceklerdir.

Beşinci maddenin detayları ele alındığında görüldüğü üzere taraflar enerjiden güvenliğe, ekonomiden politikaya, iletişimden sağlığa birçok alanda iş birliği için mutabık kalmışlardır. İsrail, Mısır ve Ürdün’le imzaladığı barış anlaşmalarından sonra da sözü edilen alanlara ilişkin birçok anlaşma imzalamıştır.

Tarafların ortak ataları İbrahim’in ruhu ile toplumlar arasındaki anlayışı, saygıyı, birlikte yaşama kültürünü ve ortaya çıkan yeni dostluk ilişkilerinin taahhüt ettikleri altıncı madde, dinler arası diyalog ve halklar arasında kültürel, akademik ve bilimsel alışverişlerin geliştirilmesi gibi konuları içermektedir. Yedinci madde tarafların bölgesel meselelerde ortak bir yol haritası belirlenmesine yer verirken, sekizinci madde tarafların diğer hak ve yükümlülüklerine, dokuzuncu madde tarafların yükümlülüklerini iyi niyetle yerine getirmelerini taahhüt ettiklerine, onuncu madde onaylanması ve yürürlüğe girmesine, on birinci madde antlaşmanın uygulanması veya yorumlanmasından kaynaklanan anlaşmazlıkların müzakere yoluyla çözülmesine ve on ikinci madde ise antlaşmanın tesciline yönelik BM’nin 102. maddesi hükümlerine uygun olarak tescil için BM Genel Sekreterine iletileceğine yer verilip, İsrail adına Başbakan Binyamin Netanyahu, BAE adına Dışişleri Bakanı Abdullah bin Zayed al Nahyan ve şahit olarak ABD Başkanı Donald Trump imzalamıştır.

2.2.2.İsrail – Bahreyn Barış Deklarasyonu

Kelime anlamı olarak Arapça’da “iki deniz” anlamı taşıyan Bahreyn, Basra Körfez’inde küçük bir ada ülkesidir. Diğer Körfez ülkeleri gibi bağımsızlığını kazanmasının Arap – İsrail ilişkilerine Filistin meselesi ile dahil olan Bahreyn, 1991 yılından sonra İsrail ile siyasi diyalog zemini aramaya başladı. Ekim 1994’de İsrail tarafından Bahreyn’e resmi ziyaret dahi gerçekleştirildi. Ancak İsrail’e yönelik Bahreyn dış politikası uzun bir süre Filistin meselesi üzerinden şekillendi.

İran Devrimi’nden Körfez bölgesinde en fazla endişelenen ülkenin Bahreyn olduğunu söyleyebiliriz. Nüfusunun büyük bir kısmının Şiilerden oluşması İran’ın Bahreyn’e müdahalesini kolaylaştırmış ve Bahreyn – İran ilişkilerini gergin bir seviyede olmuştur. Bu durum Bahreyn’in İsrail’e bakış açısının olumlu anlamda değişmesine katkı sağlamış olabilir. Bölgede siyasi olarak, güvenlik anlamında Riyad’a bağlı kalmak istemeyen ve bağımsız bir dış politika çizgisi takip etmek isteyen Bahreyn, Filistin meselesini göz ardı ederek İsrail ile yakın temaslar kurdu. Bahreyn, 2018’de İsrail Ekonomi ve Sanayi Bakanı Eli Cohen’i Manama’da düzenlenecek olan yüksek teknoloji

konulu bakanlar düzeyinde bir konferansa davet etti (Eichner, 2018). Bahreyn'in bu davetinden kısa bir süre önce Netanyahu da Umman'ı ziyaret etmişti. Yine 2018 yılında İsrail'in Suriye'de İran güçlerinin konuşlanmış olduğu noktalara yönelik saldırıları sonrasında Bahreyn Dışişleri Bakanı Muhammed al Halife İsrail'in İran'a karşı kendini savunma hakkına sahip olduğunu söyledi (Anadolu Ajansı, 2018b). Filistin meselesine yönelik herhangi bir çözüm olmadan İsrail ile temaslarını yoğunlaştıran Bahreyn, normalleşme anlaşmasını imzalaması ihtimali en yüksek ülkelerin başında geliyordu. İsrail ile 15 Eylül 2020'de imzalanan anlaşma ile Bahreyn, Mısır, Ürdün ve BAE'den sonra İsrail'in tanıyan dördüncü Arap ülkesi oldu.

İbrahim Anlaşmalarının içinde İsrail ile Bahreyn arasında imzalanan deklarasyon da BAE ile imzalanan anlaşmaya benzer biçimde barış içinde, güvenli bir Orta Doğu için dostluk ve iş birliği vurgusu yapılmaktadır. Taraflar tam diplomatik ilişkiler kurma, kalıcı güvenliği teşvik etme, tehditlerden ve güç kullanımından kaçınmanın yanı sıra bir arada yaşama ve barış kültürünü ilerletme konularında anlaştilar.

İsrail ile Bahreyn arasında imzalanan deklarasyonda şu noktalar ön plana çıkıyor:

- İsrail ve Bahreyn, bölgedeki devletlerin ve halkların yararı için istikrarlı, güvenli ve müreffeh bir Orta Doğu arayışında bir dostluk ve iş birliği çağı açmayı kabul ettiler.
- Bahreyn Krallığı ve İsrail Devleti, bu anlaşmanın, tüm halkların ve tüm inançların iş birliği ruhu içinde bir arada yaşayabileceği ve devletlerin ortak çıkarlara odaklandığı ve daha iyi bir gelecek inşa ettiği barış ve refahın tadını çıkarabileceği bir geleceğe yol açacağına inanıyorlar.
- Her Devletin egemenlik, barış ve güvenlik içinde yaşama hakkını tanımak ve İsrail - Filistin çatışmasının adil, kapsamlı ve kalıcı bir şekilde çözülmesi için gerekli çabalar sürdürülecek.
- İsrail ve Bahreyn, bu anlaşmanın imzalanmasından sonra turizm, güvenlik, telekomünikasyon, teknoloji, enerji, sağlık, kültür, çevre ve diğer karşılıklı yarar getirecek alanlarda iş birliği içinde olacaklar.
- Taraflar seyahat engellerini ortadan kaldıracak, doğrudan uçuşlar başlayacak ve büyükelçilikler karşılıklı olarak açılacak. İki ülke, bölgede gelecek nesiller için daha güvenli ve müreffeh bir gelecek için sorumluluklarını kabul ediyor.

İsrail ile Bahreyn arasında imzalanan deklarasyonda genel hatlarıyla BAE ile imzalanan anlaşma ile aynı çizgidedir. Ancak burada dikkat çeken nokta BAE ile imzalanan anlaşmada Filistin kelimesi hiçbir kısımda kendisine yer bulamazken, Bahreyn ile imzalanan deklarasyonda kısa da olsa Filistin meselesine değinilmiştir. Deklarasyonun imzalanmasından sonra İsrail, Ocak 2021'de Bahreyn'e geçici diplomatik misyon şefi atarken, Bahreyn Mart 2021'de Tel Aviv'de büyükelçilik açacağı bilgisini de paylaşarak, İsrail'e diplomatik misyon şefi atadı (TRT Haber, 2021b).

15 Eylül 2020’de imzalanan anlaşmanın ardından İsrail ile Bahreyn arasında 18 Ekim 2020’de dört anlaşma daha imzalanmıştır. Bunlar:

1. İsrail – Bahreyn Diplomatik, Özel veya Hizmet Pasaportlar İçin Vize Muafiyeti Hakkında Anlaşma
2. İsrail – Bahreyn Diplomatik, Barışçıl ve Dostluk İlişkilerinin Kurulmasına Dair Anlaşma
3. Bahreyn Krallığı Maliye ve Ulusal Ekonomi Bakanlığı ile İsrail Devleti Maliye Bakanlığı Arasında Mutabakat Muhtırası
4. İsrail Devleti Dışişleri Bakanlığı ile Bahreyn Krallığı Dışişleri Bakanlığı Arasında İkili İş Birliğine İlişkin Mutabakat Muhtırası

İlk olarak, İsrail – Bahreyn Diplomatik, Özel veya Hizmet Pasaportlar İçin Vize Muafiyeti Hakkında Anlaşma, 15 maddeden oluşuyor. Anlaşma, 15 Eylül 2020’de Washington DC’de Bahreyn Krallığı, İsrail Devleti, BAE ve ABD tarafından imzalanan ‘İbrahim Anlaşmaları Bildirgesi’ nde yer alan ilkeleri yeniden onaylayarak, iki ülke arasında ilişkilerin ve iş birliğinin iki devletin halkının da karşılıklı olarak ülkelere giriş çıkışlarını kolaylaştırmak ve teşvik etmek amacıyla, diplomatik, özel ve hizmet pasaportları için vize muafiyetini kapsıyor. İlk sekiz madde iki ülke vatandaşlarının vize muafiyetine ilişkin gün sınırlamalarını, geçiş süreçlerini, pasaport modellerini, taraf devletlerden herhangi birinin vatandaşlarının, kaldıkları süre boyunca diğer taraf devletin topraklarında yürürlükte olan kanun ve yönetmeliklere uyacaklarını ve konsolosluklara başvurulması gereken durumları düzenlerken dokuzuncu madde, taraflardan herhangi biri, tehlikeli olarak gördüğü diğer taraf devletin vatandaşların erişimini reddetme veya kalış süresini kısaltma hakkını saklı tutacağını belirtmiştir.

Vize muafiyeti anlaşmasının onuncu maddesi, taraf herhangi bir devletin diplomatik, özel veya hizmet pasaportuna sahip vatandaşlarının, bu devlette geçerli kanun ve yönetmeliklerin gerektirdiği vizeyi almadan diğer devlette herhangi bir mesleki veya ticari faaliyette bulunmalarına veya akademik çalışmalar yapmalarına izin verilmeyeceğini belirterek muafiyetin sınırlarını vurgulamıştır. On ikinci madde anlaşmanın uygulanmasının ulusal güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği veya halk sağlığı nedenleriyle taraflardan biri tarafından kısmen veya tamamen geçici olarak askıya alınabileceğine yer vermektedir. Anlaşmayı askıya alan taraf, diğer tarafa, söz konusu askıya alınmadan en geç kırk sekiz saat önce diplomatik kanallar aracılığıyla yazılı olarak bildirimde bulunacağı belirtilmiştir. On üç, on dört ve on beşinci maddeler, tarafların hak ve yükümlülüklerini, anlaşmazlıkların çözümünü ve yürürlüğe giriş tarihini belirtmektedir. Anlaşma tarafların tüm şartlara uygun olarak diplomatik kanallar aracılığıyla birbirlerini bilgilendirdiği son yazılı bildirim alındığı tarihten itibaren otuz gün sonra yürürlüğe gireceğini düzenlemiştir.

İkinci anlaşma olan İsrail – Bahreyn Diplomatik, Barışçıl ve Dostluk İlişkilerinin Kurulmasına Dair Anlaşma, Yine 15 Eylül 2020’de imzalanan anlaşmaya olan bağlılığa değinmiştir. Giriş kısmında devletler arasında eşitlik, ulusal egemenlik, bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve karşılıklı

olarak içişlerine karışmama ilkeleri çerçevesinde, siyasi, ekonomik, güvenlik ve kültürel, bilimsel, sosyal alanlarda barış ve iş birliğine dayalı ilişkiler kurma amacıyla, diplomatik ilişkilerin kurulmasının her iki devletin de ortak çıkarı olduğuna, bölgesel istikrara katkı sağlayıp uluslararası barış ve güvenliği daha çok güçlendireceğine yer verilmiştir.

Altı madde üzerinde oluşturulan anlaşmanın ilk maddesi giriş kısmında söz edilen hususlara paralel bir içerik barındırmaktadır. İkinci madde uluslararası hukuka olan bağlılık ile birlikte, tarafların birbirlerinin egemenliğini, barış ve güvenlik içinde yaşama hakkını tanıyacaklarına ve saygı göstereceklerine, kalıcı güvenliği teşvik edeceklerine, tehdit ve güç kullanımından uzak durarak kendileriyle halkları arasında dostane iş birliği ilişkileri geliştirerek ve tüm anlaşmazlıkları barışçıl bir şekilde çözeceklerini belirtmiştir. Üçüncü madde tarafların mümkün olan en kısa sürede karşılıklı büyükelçilikler kuracaklarını, dördüncü madde tarafların finans ve yatırım, sivil havacılık, güvenlik, vize ve konsolosluk hizmetleri, ticaret ve ekonomik ilişkiler, sağlık hizmetleri, bilim ve teknoloji, turizm, kültür ve spor, enerji, çevre, eğitim, denizcilik, telekomünikasyon, tarım, gıda ve su güvenliği konularında ikili anlaşmalar yaparak iş birliği içinde bulunacaklarına yer vermektedir. Beşinci madde tıpkı BAE ile imzalanan anlaşmada olduğu gibi (aslında bu durum Bahreyn ile imzalanan anlaşmaların içerik anlamında genel olarak tamamına hakimdir) ortak ata vurgusu ile barışçıl ilişkilerin toplumlara yansıtılmasını, altıncı madde ise tarafların diplomatik ve diğer kanallar aracılığıyla düzenli ve sürekli diyalogu sürdüreceklerini belirtmiştir.

Üçüncü anlaşma olan Bahreyn Krallığı Maliye ve Ulusal Ekonomi Bakanlığı ile İsrail Devleti Maliye Bakanlığı Arasında Mutabakat Muhtırası, adından da anlaşılacağı üzere ekonomik konular üzerine imzalanmıştır. Diğer anlaşmalarda olduğu gibi 15 Eylül 2020'de imzalanan anlaşmalara bağlılık vurgusuna yer verdikten sonra, ikili ticaret ve yatırım ilişkilerinin süratle derinleştirilmesinin ve genişletilmesinin önemini ve doğrudan yabancı yatırımın ekonomik kalkınmadaki kilit rolüne, yatırımcıları, tüketicileri, piyasa bütünlüğünü ve finansal istikrarı korumanın yanı sıra ilgili düzenleyici standartları sürdürme konusunda tarafların mutabık kaldığı belirtilmektedir.

Anlaşma altı maddeden oluşmaktadır. İlk iki madde tarafların ekonomik iş birliğine, yatırımlara ve ticari anlaşmalara yönelik çaba göstereceklerine yer vermektedir. Bu çabalar, karşılıklı yatırımlar için güvenli bir ortam yaratmak için gerekli düzenlemelerin tartışılmasını, yatırımların teşviki ve korunmasına yönelik bir anlaşma üzerinde müzakere için görüşmelerin başlamasını, finansal yatırım engellerinin azaltılmasını kapsamaktadır. Üçüncü madde tarafların her türlü gizli bilgiyi paylaşmama sorumluklarını, dördüncü madde ise klasik olarak anlaşmazlıkların diplomatik kanallar aracılığıyla çözülmesini belirtmiştir. Beşinci madde tarafların anlaşmayı değiştirebileceklerini, son madde ise anlaşmanın beş yıl için geçerli olacağını, tarafların altı ay öncesinden aksi yönde karar belirtmemeleri durumunda otoma beş yıl uzayacağını düzenlemiştir.

Dördüncü anlaşma, İsrail Devleti Dışişleri Bakanlığı ile Bahreyn Krallığı Dışişleri Bakanlığı Arasında İkili İş Birliğine İlişkin Mutabakat Muhtırası'dır. Bahreyn Krallığı ve İsrail Devleti'nin, Birleşik Arap Emirlikleri ve ABD ile 15 Eylül 2020 tarihinde imzalanan "İbrahim Anlaşmaları Bildirgesi" nde yer alan ilkeleri yeniden teyit ettiğini belirten anlaşmada taraflar, karşılıklı çıkarlara sahip ikili, bölgesel ve uluslararası konularda farklı düzeylerde istişarelerin ve fikir alışverişinin önemini ve dışişleri bakanlıklarının bu konudaki kritik rolünü kabul ederek 11 madde üzerinde mutabakata varmışlardır.

İlk olarak taraflar, ikili ilişkileri gözden geçirmek, bölgesel ve uluslararası ortak çıkarları ele almak, ikili ve bölgesel barışı daha da ilerletmenin yollarını tartışmak için yıllık olarak veya taraflarca mutabık kalınan başka bir şekilde İsrail ve Bahreyn'de toplanacaktır. Bu şekilde sağlanacak olan siyasi diyalog taraflar arasındaki tüm ilgili konuları ele almak için ortam yaratacaktır. İkinci husus ise tarafların kamu diplomasisi, sosyal iş birliği, medya iş birliği ve olabilecek diğer yeni yollar ile diplomatik ilişkileri teşvik etmek için çalışacaklarını belirtmektedir. Bu durumda toplumsal kaynaşma ve kültürel alışveriş ivme kazanacaktır. Bunun dışında anlaşma iş birliği komisyonlarının oluşturulmasını, bölgesel toplantılara üst düzey katılımı, iki ülkenin üçüncü ülkelerdeki diplomatik misyonları arasında iş birliğine yer vermektedir. Son olarak bu anlaşma da süreye bağlı kılınmış ve geçerlilik süresi beş yıl olarak belirlenmiştir. Ancak taraflardan birisinin altı ay öncesinde anlaşmayı feshetme bildirimini yapmaması durumunda otomatik olarak beş yıl uzayacağına yer verilmiştir.

İsrail ile BAE ve Bahreyn arasında imzalanan anlaşmalar görüldüğü üzere sadece ikili ilişkileri ilgilendirecek boyutta çok sayıda alanı kapsıyor. İlişkilerin normalleştirilmesinden çok açık hale getirilmesini işaret eden bu anlaşmaların adı geçen ülkeler için istenilen verimi sağlayıp sağlamayacağı ve buna bağlı olarak diğer Arap ülkelerinin bu sürece olan yaklaşımları Arap – İsrail barışının gelişimi için önem taşıyor. Bugün için BAE önderliğinde ve Bahreyn'in katılımıyla İsrail ile yaşanan sürece Afrika'dan Sudan ve Fas'ın katılımı sürecin diğer ülkeler üzerinde teşvik edici seviyede olduğunu gösteriyor.

2.2.3. İsrail – Fas/Sudan Normalleşme Anlaşması

Körfez bölgesinin iki küçük ülkesinin öncülüğünde başlayan İsrail ile normalleşme süreci, Afrika kıtasından Sudan ve Fas'ın da katılımıyla sınırlarını genişletti. Mısır, Ürdün, BAE ve Bahreyn'in ardından İsrail ile ilişkilerini normalleştirceğini duyuran beşinci Arap ülkesi Sudan oldu. Kuzeyinde Mısır, doğusunda Etiyopya ve Eritre, güneyinde Güney Sudan, batısında Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad ve Libya ile komşu olup, kuzeydoğusunda Kızıldeniz'e sahil şeridi olan Afrika'nın yüzölçümü en geniş üçüncü ülkesi konumunda olan Sudan, 1967 yılındaki Arap – İsrail Savaşı'nda Mısır'ı desteklemiş ve bu dönemden itibaren İsrail ile ilişkilerini kesmişti.

İsrail – Sudan ilişkilerinin normalleşmesi, 15 Eylül 2020’de imzalanan anlaşmaların ardından gündeme gelmeye başladı. Anlaşmadan bir ay sonra 23 Ekim 2020’de ABD Başkanı Donald Trump, İsrail ile Sudan’ın barış yapma ve ilişkileri normalleştirme konusunda anlaşmaya vardıklarını duyurdu (TRT Haber, 2021d). Bu durumun Sudan’a ekonomik ve siyasi getirisinin hızlı bir biçimde ortaya çıktı. ABD, Sudan’ı teröre destek veren ülkeler listesinden çıkarırken bir süre sonra da Sudan’ın Dünya Bankasına olan bir milyar dolarlık borcu silinmesi yönünde adımlar atıldı. Yaşanan gelişmelerin ardından 6 Ocak 2021’de İsrail ile Sudan arasında Sudan’ın başkenti Hartum’da ABD Büyükelçiliğinin ev sahipliğinde İbrahim Anlaşmaları adı verilen ilişkilerin normalleştirilmesine yönelik anlaşma imzalandı (Erdem, 2021). Bu anlaşmanın ardından gelecek aylar içinde normalleşme anlaşmasının imzalanması bekleniyor.

Doğusunda Cezayir, kuzeyinde İspanya, güneyinde Moritanya ve Batı Sahra ile sınırı bulunan, Atlantik Okyanusu ve Akdeniz’e sahil şeridinde sahip olan Fas, Afrika’nın güçlü ekonomilerinden birisidir. İsrail ile diğer Arap ülkelere benzer biçimde Filistin meselesinden ötürü sorunlu olan diplomatik ilişkiler, 1994 yılından sonra düşük seviyede ilerlese de 2000’li yıllarda Filistin’de yaşanan sorunlar nedeniyle rafa kaldırılmıştı.

Fas Kralı VI. Muhammed 10 Aralık 2020’de İsrail ile en yakın zamanda diplomatik ilişkiler kuracaklarını açıkladı (Karabacak, 2020). Bu açıklamanın ardından İsrail ile Fas arasında 22 Aralık 2020’de Ortak Deklarasyon imzalandı. Deklarasyon’da Kral VI. Muhammed ile Başkan Trump arasında 10 Aralık 2020’de yapılan görüşmeye değinilmiş ve İsrail – Fas ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığı belirtilmiştir. Deklarasyonda dikkat çeken ilk nokta ABD’nin Batı Sahra’daki Fas egemenliğini tanıdığını ilan etmesi olmuştur. Diğer bir önemli nokta ise Filistin meselesine yönelik Fas’ın bölge halkının bir araya getirilmesi ve barışı teşvik etmesinde önemli bir role sahip olduğu vurgulanmıştır. Bunun dışında diğer Arap ülkeleri ile imzalanan anlaşmalara paralel olarak diplomatik ilişkilerin hızlı bir şekilde kurulması, teknoloji, tarım, havacılık, turizm, gıda güvenliği, telekomünikasyon ve ticari konularda iş birliğinin sağlanmasına yönelik adımlar atılacağı belirtilmiştir.

Uzun süredir devam eden Arap – İsrail yakınlaşması, İbrahim Anlaşmaları ile malumun ilanı haline geldi. Mısır ve Ürdün’ün ardından BAE, Bahreyn, Sudan ve Fas, İsrail ile diplomatik ilişkiler kurma yönünde adımlar attılar. Arap – İsrail savaşları bugüne kadar Arapların tarafından bakıldığında istenilen sonucu sağlayamadı. İsrail için ise bu savaşlar beşerî, mali ve askeri anlamda çok ciddi yük oluşturuyordu. Dolayısıyla herhangi bir taviz vermeden Araplar ile normalleşmek İsrail için daha önemli bir kazanım olarak ön plana çıkıyor. Arap ülkeleri, savaşlar sürecinde İsrail’e amaçladıkları üstünlüğü sağlayamadılar. Bu durumun Arap ülkelerini ‘‘kazanamıyorsan kaybetmeyeceksin’’ anlayışına sürüklemiş olabileceği de önemli bir ihtimaldir. Buna göre sahada elde edilemeyen başarı, masada sağlanacak barış ve devamında diplomatik kanalların etkin bir şekilde kullanımıyla dengelenebilir.

Uzun yıllar süren çatışma döneminin ardından günümüzde kendisini gösteren barış süreci, Arap – İsrail ilişkileri ve belki de Filistin meselesi için yeni fırsatlar ortaya çıkarabilir. Bunların yanı sıra İsrail ile her alanda normalleşmeye yönelik imzalanan anlaşmaların ardından Suudi Arabistan'ın ne yönde adım atacağı, Türkiye ve İran gibi bölgesel, AB, Rusya, Çin gibi küresel güçlerin sürece nasıl yaklaştıkları önem taşıyor. Ayrıca Trump'ın İran politikasının da önemli bir etken olduğu Arap – İsrail normalleşmesi, görevi 20 Ocak 2021'de devralan Biden'ın takip edeceği dış politikalardan etkilenebilir. Bu bakımdan ABD'nin de yeni yönetimiyle birlikte sürece nasıl yaklaşacakları önem taşımaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ANLAŞMALARIN BÖLGESEL VE ULUSLARARASI YANKILARI

Tarih boyunca savaşlar ve barışlar daima var olmuştur. Her çatışmanın ve barışın kendi dayanaklarına göre önemi ve belirli sonuçları olmuştur. Bazı çatışmalar ve barışlar sonuç olarak tarihin önemli kilometre taşlarını oluştururken, yine bazı çatışmalar ve barışlar sonu gelmeyen bölgesel istikrarsızlıkların veya yeni çatışmaların kaynağı haline gelmiştir.

Aktörler, dinamikler, nedenler, yapılar, etki alanı, yoğunluk ve şiddetle ilişki düzeyleri birbirinden farklı olduğundan her çatışma özeldir ve analiz edilirken de kendi özelinde değerlendirilmelidir (Akyeşilmen ve Ensaroğlu, 2014: 450). Arap – İsrail çatışması, ortaya çıkış şekli, önce bölgesel bir sorun haline gelmesi ver ardından devletlerarası bir mesele haline alması nedeniyle kendi özelinde değerlendirilmesi gereken çatışmalardandır. 20. yüzyılın başından itibaren Filistin bölgesine yönelik hızlı bir şekilde gerçekleşen Yahudi göçünden ve Arap devletlerinin İsrail'in kurulmasının hemen ardından Filistin meselesini sahiplenmelerinden dolayı başlayan Arap – İsrail çatışması Orta Doğu'da yaşanan istikrarsızlığın en ciddi kaynağı olarak değerlendirilebilir. Bu çatışma beraberinde yeni sorunları da doğurmuş ve artan sorunlar aktörleri barış seçeneğinden biraz daha uzaklaştırmıştır. Örneğin Arap – İsrail savaşlarında İsrail'in Golan Tepelerini ele geçirmesi, Suriye açısından egemenlik sorunu doğurmuş ve yeni bir çatışma alanı daha açılmıştır.

Orta Doğu coğrafyasında çok uzun süredir devam eden çatışma ortamı, bu bölgede yaşayan toplumların yaşam kalitelerinin insan onuru ile bağdaşmayacak düzeylerde düşük olmasına ve psikolojik olarak çatışma kültürünün benimsenmesine sebep olmaktadır. Bu durum bölgedeki silah akışının hızı ve radikal terör örgütlerinin yaşam alanları bulabilmesi ile birleştiğinde bölgede yaşanan çatışma ortamı kısır bir döngü içerisinde devam etmektedir. Ek olarak devletlerin sınır uyuşmazlıkları, dini mekanların kontrol edilmesine yönelik anlaşmazlıklar, barış söz konusu olduğunda karşılıklı adil beklenti ve isteklerin bile taviz olarak görülmesi de bu coğrafyada yaşanan çatışmaların ömrünü uzatmaya devam etmektedir.

Filistin'de ve Orta Doğu'da yarım asırdan fazla süredir çatışmalar sorunların çözümü için bir sonuç ortaya çıkaramadı. Sorunların barış yoluyla çözülmesi savaşın ve çatışmanın yıkıcı etkileri düşünüldüğünde tercih edilmesi gereken bir durumdur. Ancak barışın adil ve makul bir biçimde tesis edilmesi, devamlılık ve yeni bir çatışmanın doğmaması adına büyük önem taşımaktadır. Uluslararası ilişkilerde müzakere yoluyla iletişim ve sonucunda imzalanan anlaşmalar, küresel ve bölgesel barışın

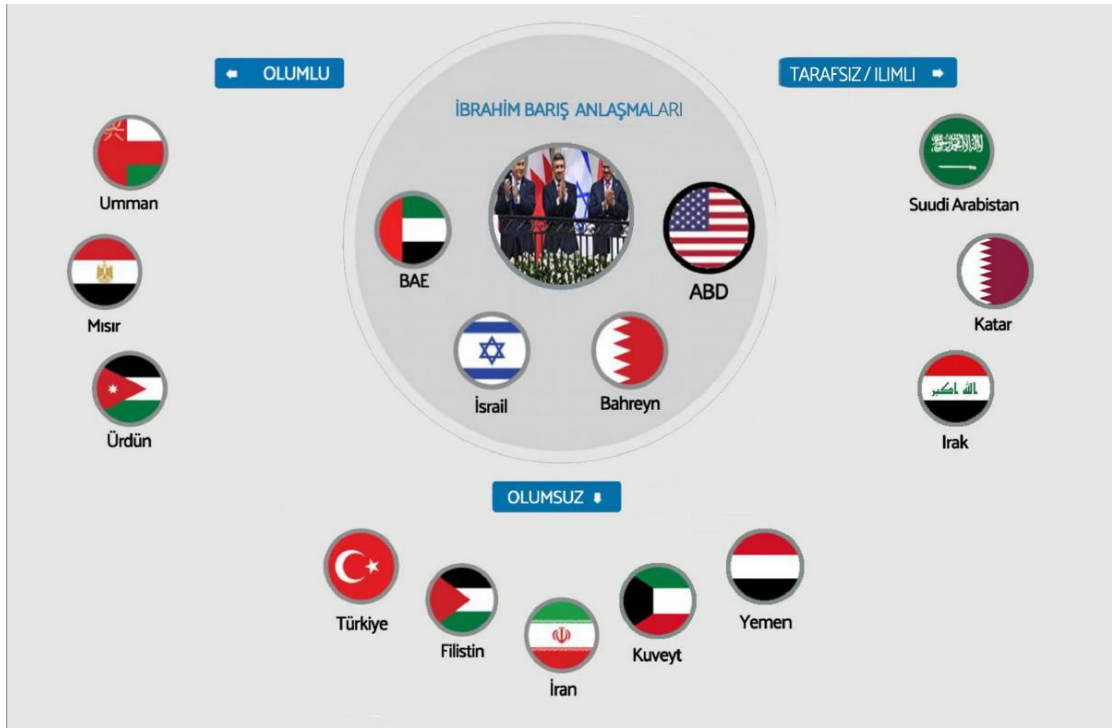
en önemli basamağını teşkil eder. Bu anlamda Orta Doğu için 2020 yılına damgasını vuran en önemli gelişmelerden birisi kuşkusuz Arap – İsrail normalleşmesine yönelik anlaşmaların imzalanması oldu.

3.1. Anlaşmaların Bölgesel Yankıları

İsrail'in Arap Körfez ülkeleri ile uzun yıllardır ekonomik ve siyasi çıkarlar çerçevesinde temas halinde oldukları biliniyordu. ABD Hava Kuvvetleri Küresel Vadeli İşlemler Raporu'nda Haziran 2020'de ortaya çıkan geleceğe dönük senaryo, "Mısır, BAE, Suudi Arabistan ve Bahreyn Arap dördlüsünün İsrail ile ortak çıkarlar üzerinde giderek daha fazla yakınlaştığını" öngörüyordu (Yossef, 2021: 7). Bu ülkelerin ortak bir güvenlik algısında birleşmeleri, İsrail'in ABD'de neo-muhafazakarların 2001 yılında iktidara gelmesinin sağladığı avantajların ardından bölgedeki nüfuzunu genişletebilmesi için önemli ve yeni bir fırsat ortaya çıkarmıştır.

Anlaşmalara yönelik bölge ülkelerinin tepkileri özellikle Körfez bağlamında önem taşıyor. Anlaşmaları imzalayan veya imzalaması muhtemel olan Arap devletleri İsrail ile sınır paylaşıyor. İsrail'in söz konusu ülkeler ile olan ilişkileri 1948'den günümüze farklı seviyelerde gerçekleşti. Savaşlar döneminde düşmanlık, savaşların ardından ilişkisizlik ve 1990'lı yıllar ile birlikte irtibat ve ticaret ofisleri aracılığıyla sınırlı seviyede kurulan ilişkiler şeklinde dönemlere ayrılabilir. Arap – İsrail ilişkileri, BAE, Bahreyn, Sudan ve Fas'ın katılımıyla günümüzde kapsamlı diplomatik ilişkiler boyutuna ulaştı.

Şekil 6: Bölge Ülkelerinin İbrahim Anlaşmalarına Yaklaşımları

Körfez ülkeleri, son yıllarda Orta Doğu siyasetinin dikkat çeken aktörleri olarak ön plana çıkıyorlar. Özellikle Riyad, Doha ve Abu Dabi, Arap Baharı ile birlikte bölge siyaseti için daha fazla müdahaleci ve aktif bir dış politika anlayışı benimsemişlerdir. Bu dış politika anlayışı Arap Baharı sürecinde kendisini göstermiştir. Arap Baharı, Orta Doğu'daki mevcut bölünmüşlüğü daha net bir hale getirmiştir. Bu durum Körfez ülkelerinin bölge jeopolitiğinde etkin rol oynayabilmelerinin önünü açmış ve İbrahim Anlaşmalarına zemin hazırlamıştır (Yossef, 2021). Rejim güvenlikleri nedeniyle bu süreçte kendi güvenliklerine öncelik veren Körfez ülkeleri için Filistin meselesi ikinci plana atıldı ve sonucunda bu durum İsrail ile ilişkilerin ilerleyebilmesine ortam hazırladı.

Körfez ülkelerinin dış politikalarında yaşanan bu stratejik değişim, uzun yıllar İngiltere ve sonrasında ABD başta olmak üzere Batı ekseninden bağımsız olarak hareket edebilmeleri için bir fırsat ortaya çıkarmıştır. Bu dönemin ardından sahip oldukları ekonomik güç ve jeostratejik önem ihtiva etmeleri sebebiyle Orta Doğu siyasetine yön veren merkezi bir konum elde etmişlerdir. Bu bağlamda bölge küresel aktörlerin odak noktası haline gelmiş ve bu coğrafyadaki her gelişme gündemin üst sıralarında yerini almıştır. Sonuç olarak Arap – İsrail ilişkilerinde BAE önderliğinde, Bahreyn, Sudan ve Fas'ın da katılımıyla bölgede uzun yıllar düşman olarak görülen İsrail ile imzalanan normalleşme anlaşmaları hem bölgesel hem de küresel anlamda ilgi toplamıştır. Bu bağlamda bu başlık altında incelenen ülkelerin İsrail ve Arap ülkeleri ile olan ilişkileri de anlaşmalara yönelik tepkilerinin altyapısının gösterilmesi ve belirli bir perspektif ortaya koyulması açısından sade bir şekilde incelenecektir.

3.1.1. Türkiye

Türkiye, anlaşmalara yönelik tepkisini incelememiz gereken en önemli bölgesel güçlerden birisi olarak karşımıza çıkıyor. İsrail Devleti'nin kurulmasından yaklaşık bir yıl sonra Türkiye İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmuştur. Tarihinden kalan mirası, devlet gelenekleri ve toplumsal yapısı dikkate alındığında Türkiye'nin İsrail'e yaklaşımında Filistin meselesi daima önemli bir konuma sahip olmuştur. Bu meseleden dolayı iki ülke arasında ilişkiler zaman zaman ciddi anlamda gerginleşmiştir. Bu gerginlik noktalarına en önemli örnekler, 2008 yılında İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları, 2009 yılında İsviçre'nin Davos kentindeki Davos Zirvesi'nde Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'e yönelik sarf ettiği sözler, 2010 yılında Türkiye'den Gazze'ye insani yardım götürmekte olan Mavi Marmara gemisine İsrail güvenlik güçlerinin saldırması ve sivil kayıpların olması ve yine 2010 yılında yaşanan Alçak Koltuk Krizi olarak gösterilebilir. Yaşanan tüm olumsuz gelişmelere rağmen Türkiye, İsrail ile olan ilişkilerinde Filistin konusundaki duruşunu net bir şekilde desteklemiş ancak tamamen kontrolü elinden bırakmamıştır. Siyasi gerilimlerin yaşandığı ilişkilerde ticari anlamda iş birliği kopmamdan günümüze kadar devam etmiştir.

Türkiye'nin Arap ülkeleri ile olan ilişkilerinin ise tarihi, dini ve kültürel bağların varlığından ötürü farklı bir öneme sahip olduğu düşünülebilir. Ancak uzun yıllar iç siyasi meseleler ve demokratik düzenin tamamen yerleşmemesi gibi sorunlarla mücadele etmesinin yanında dış politikasını uzun yıllar Batı ekseninde şekillendiren Türkiye, sonuç olarak Arap ülkeleri ile beklenen bağları kuramamıştır. Ancak 2000'li yıllar Türk – Arap ilişkileri için bazı fırsatları beraberinde getirmiştir. 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında ABD'nin bölgeye yönelik politikalarından ötürü özellikle ABD – Suudi Arabistan ilişkileri olumsuz etkilenmiş bu durum Türkiye'nin buradaki etkisini artırabilmesi için alan açmıştır.

Türkiye'nin Körfez bölgesine yönelik politikasını şekillendiren beş temel dinamik bulunmaktadır. Bunlar (Telci, 2021: 234 – 236):

1. Türkiye ve Körfez bölgesi arasındaki tarihsel bağlar
2. Körfez'in siyasi ve diplomatik önemi
3. Ekonomi
4. Sosyal ve Kültürel Benzerlikler
5. Savunma Sanayi

Bütün bu faktörler göz önüne alındığında Türkiye'nin Körfez bölgesi ile ilişkilerini stratejik olarak derinleştirme isteği görülmekte ve bu isteğin kazan – kazan ilişkisine dönüşebileceği anlamı çıkmaktadır. Türkiye'nin İsrail ile yaşadığı gerginliklerin çok büyük bir oranla Filistin meselesi üzerinden gelişmesi özellikle Erdoğan'ın ve beraberinde Türkiye'nin Arap toplumları üzerindeki prestijini de üst seviyelere taşımıştır.

Türkiye – Arap ilişkileri son dönemde iki önemli gelişme üzerinden değerlendirilebilir. Bunlardan ilki Arap Baharı ve sonrasında bölgedeki değişimi tarafların nasıl karşıladıklarıdır. Mısır örneği üzerinden yaklaşacak olursak devrim sonrası iktidara gelen Muhammed Mursi'yi destekleyen Türkiye'ye karşı BAE, Mursi'yi askeri darbe ile deviren Abdülfettah es Sisi'yi desteklemiştir. Mısır'da yaşananlar Türkiye ile BAE ilişkilerinde ciddi farklılıklara sebep olurken Riyad'ın da Abu Dabi'yi desteklemesi Türkiye – Suudi Arabistan ilişkilerinde de karşıt durumların oluşmasına yol açmıştır. İlişkilerde yaşanan dönüm noktalarından bir diğeri ise 2017 yılındaki Körfez Krizi'dir. Körfez'in siyasi birliğini ciddi anlamda zarar veren bu krizde Türkiye Katar'ı desteklemiş hatta Doha'da askeri bir üs kurma fırsatı yakalamış ve kurmuştur. Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn öncülüğünde ablukaya alınan Katar ile yakın ilişkiler geliştiren Türkiye'nin BAE ve Suudi Arabistan ile olan ilişkileri de doğal olarak etkilenmiştir.

Son dönemde hatta çalışmanın bu satırlarının hazırlandığı günde (04.05.2021) normalleşme zemininin arandığı görülmektedir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından 4 Mayıs 2021 tarihinde şu açıklama yapılmıştır (Türkiye Dışişleri Bakanlığı, 2021): “Türkiye ile Mısır arasında siyasi

istişareler, Dışişleri Bakan Yardımcısı Büyükelçi Sedat Önal ile Mısır Dışişleri Bakan Yardımcısı Büyükelçi Hamdi Sanad Loza'nın başkanlıklarında 5 - 6 Mayıs 2021 tarihlerinde Kahire'de gerçekleştirilecektir. Söz konusu istikşafı görüşmelerde, iki ülke arasındaki ilişkilerin ikili ve bölgesel bağlamda normalleştirilmesine yönelik atılması gereken adımlar üzerinde durulacaktır.” Normalleşmeye yönelik adımlar atılıyor olsa da Türk - Arap ilişkilerinin istenilen düzeyde olduğu söylenemez. Örnek olarak Mısır, BAE ve Suudi Arabistan'ın Orta Doğu'da Libya gibi çatışma bölgelerinde Türkiye ile farklı saflarda olduğu görülmektedir. BAE, bu bölgeye yönelik politikalarında çoğunlukla İsrail ile aynı çizgidedir. Diğer taraftan Türkiye'nin Afrika'daki varlığı karşısında yine BAE Türkiye'nin karşısında pozisyon almaktadır. Örnek olarak Türkiye'nin Somali'deki nüfuzuna karşın BAE, Somali topraklarının bir parçası olan *de facto* devlet Somaliland'ı desteklemektedir.

Tarihi anlamda değerlendirildiğinde Türkiye, İsrail ve Arap ülkeleri ile bugüne kadar tam anlamda dostluk ilişkileri kurmadı. Özellikle Soğuk Savaş döneminde dış politikasını ABD ekseninde şekillendiren Ankara, Soğuk Savaş sonrasında Orta Doğu bölgesindeki gelişmelere daha duyarlı hale geldi ve özellikle Arap Baharı sonrasında bölgede etkin rol üstlenmeye yönelik politikaları nedeniyle bölgesel gelişmelere tepkisi en çok önem verilen ülkelerden birisi konumuna geldi. Dolayısıyla İbrahim Anlaşmaları için Türkiye'nin tepkisi ve nasıl bir yol izleyeceği önem taşıyor.

Türkiye, İbrahim Anlaşmalarına yönelik ilk tepkisini İsrail ile BAE arasında ilişkilerin tamamen normalleştirilmesine yönelik bildirdikten hemen bir gün sonra 14 Ağustos 2020 tarihinde göstermiştir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada şu noktalar ön plana çıkmaktadır (Türkiye Dışişleri Bakanlığı, 2020a):

- İlişkilerin normalleşmesine yönelik atılan adıma ilişkin olarak Türkiye'nin Filistin halkı ve yönetimini desteklediği görülmektedir.
- 2002 yılında Suudi Arabistan öncülüğünde Arap Ligi tarafından ortaya koyulan ve İslam İş Birliği Teşkilatı tarafından desteklenen Arap Barış Planı'nın BAE tarafından tek yanlı olarak ortadan kaldırıldığı belirtilmiştir.
- BAE'nin ölü doğan bu anlaşma ile ABD planları üzerinden birtakım hesaplar içinde olarak Filistin'in iradesinin yok sayıldığı vurgulanmaktadır.
- BAE'nin Filistin adına İsrail ile müzakere etme ve Filistin adına taviz verme yetkisinin olmadığı ifade edilmektedir.

Görüldüğü üzere Türkiye'nin üçlü ortak bildiriye tepkisi sert ve Filistin davası üzerinden olmuştur. Bu normalleşmenin Filistin davası ile bağdaştırılacak bir tarafının olmayacağı Ankara'nın ilk açıklamalarında ön plana çıkmıştır. Türkiye BAE'nin Filistin davasına ihanet ettiğini ve bu

ihanetin üstünü bu barışı Filistin için yapıldığı şeklinde sunularak kapatılmasını riyakarlık olarak nitelendirmiştir. Dışişleri Bakanlığı'nın açıklaması sonrasında Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye'nin Filistin halkının yanında olduğunu ve Abu Dabi ile diplomatik ilişkilerin askıya alınabileceğini söylemiştir (Gönel vd., 2020).

Türkiye, Bahreyn'in de BAE'nin ardından İsrail ile diplomatik ilişkilerini kurmasını kınayarak tepki göstermiştir. Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada söz konusu adımın Filistin davasının savunulmasına yeni bir darbe vuracağı ve İsrail'in Filistin'e yönelik yasa dışı uygulamalarının ve Filistin topraklarındaki işgalin kalıcı hale gelmesini cesaretlendirici etkisi olacağı vurgulanmıştır (Türkiye Dışişleri Bakanlığı, 2020b).

Türkiye ilk etapta gösterdiği sert tepkiye rağmen diplomatik olarak ilişkileri kesme yönünde bir adım atamamıştır. Ancak yapılan açıklamalar İsrail'e yönelik dış politikada Türkiye için Filistin'in önemini göstermektedir. Ancak mevcut siyasi atmosferde Türkiye, İsrail ve Orta Doğu'ya yönelik dış politikasında reelpolitik anlayışıyla değişime gitmesi zaruri olabilir. Türkiye'nin İran ile çok istikrarlı olmayan ilişkileri ve bu iki ülkenin bölgesel güç olma yolunda içinde buldukları rekabet, Türkiye'nin kesin bir tercih yapmasa da ılımlı politikalara yönelmesine sebep olabilir. Nitekim son dönemde Türkiye ile Mısır arasındaki yakınlaşma bu durumu destekler niteliktedir.

3.1.2. İran

İran, bölgesel gücü ve ideolojik amaçları neticesinde Arap – İsrail ilişkilerine etki eden önemli bir bölgesel aktör olarak, Arap – İsrail normalleşmesine yaklaşımı önem taşımaktadır. Tarihi anlamda bakıldığında İran 1979 İslam Devrimi'ne kadar olan süreçte İsrail ile olan ilişkileri Arap ülkelerinin aksine çok kötü bir seviyede değildi. Muhammed Rıza Pehlevi döneminde Yahudi devletine fiili bir tanınma hakkı verilirken, İsrail ile yakın ekonomik ve iş birliği kurmuş, İsrail'in yok edilmesinin gerekliliğine olan inanç 1979 İslam Devrimi sonrasında İran dış politikasının öncelikleri arasında yer almıştır (Bahgat, 2006: 13). Arap – Yahudi çatışmasının son döneminde Arapları destekleyen İran, 1947'de Yahudi ve Arap devletlerinden oluşan federe bir Filistin devletini öngören plana karşı oy kullanmıştır (Ramazani, 1978: 414). 1950'li yıllardan itibaren Şah, Sovyetlerin Orta Doğu'da artan nüfuzu ve Cemal Abdülnasır'ın liderliğindeki Arap milliyetçiliğinin yükselişi nedeniyle İsrail ile ilişkiler kademeli olarak gelişim göstermiştir. İran bu dönemde Sovyet tehdidine karşı önlem olarak ABD'nin ekonomik ve askeri desteğini alabilmek bunu sağlayabilmek için de ABD'deki Yahudi lobilerinin sempatilerini kazanmak istemiştir. Özellikle Yom Kippur Savaşı sonrasında Arap ülkelerinin İsrail'e yönelik petrol ambargosuna İran katılmamış ve İsrail'e petrol satmaya devam etmiştir. Şah Pehlevi yönetiminde İran, İsrail'i tehdit olarak görmediğini ortaya koymuştur (Matinezzam ve Mehrabi, 2008: 25). İslam Devrimi'nin ardından eksen değiştiren İran'ın İsrail'e yaklaşımı da ciddi anlamda değişmiştir. 1980'lerde bazı silah transferleri ve gizli

ilişkiler dışında iki ülke arasındaki ilişkiler 1979 yılından sonra düşmanlık ve güvensizlik olarak nitelendirilebilir (Bahgat, 2006: 13).

İran İslam Devrimi sadece İran veya İran - İsrail ilişkileri için değil bölgenin tamamını ve dolayısıyla Arap – İran ilişkilerini de etkilemiştir. Devrimden kısa bir süre geçmesinin ardından başlayan İran – Irak Savaşı, Suriye yönetiminin ve daha belirsiz bir şekilde Libya'nın İran'ı desteklemesi sebebiyle bir Arap – Fars savaşı şeklini almasa da birçok Arap ülkesi savaş boyunca açık bir şekilde Irak'ı desteklemiştir (Uygur, 2012: 5). İran'ın devrimi bölgeye ihraç etme politikası ve Şiiler üzerindeki nüfuzu vasıtasıyla Arap ülkelerinin iç işlerine müdahale etme gücü İran – Körfez ilişkilerinin gerginliğinin artmasının en önemli etkenleri olmuştur. Bu savaşın ardından Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi üzerine başlayan Körfez Savaşı ve İran'ın öngörülebileceği üzere Irak'ı desteklememesi İran ile Körfez ülkeleri arasındaki ilişkiler için yakınlaşma fırsatı doğurmuştur. İlişkilerde yumuşamanın sınırlı biçimde hissedildiği bu dönemde daha önce İran ve Suudi Arabistan arasında kesilen diplomatik ilişkiler yeniden tesis edilmiştir. Ancak İran ile Arap ülkeleri ilişkileri Körfez bölgesi özelinde İran'ın iç ve dış politikasını mezhepçi bir anlayışla oluşturması ve bölgesel amaçları sebebiyle Körfez ülkeleri için bir tehdit algısı oluşturmuş ve ilişkilerin boyutu tam dostluk olarak nitelendirilebilecek seviyelere ulaşamamıştır. Öte yandan Körfez ülkelerinin Vahhabilik, Haricilik ve Selefilik gibi mezhepleri barındırıyor olması, İmamiye Şiiliğini resmi mezhep olarak kabul etmiş İran ve bu ülkeyi yöneten ulema sınıf için problem kaynağı teşkil etmektedir (Caner, 2021: 255). İran'ın sahip olduğu Sünni nüfus bu durumun problem olarak ele alınmasına sebep olmaktadır.

İran ve Körfez ülkeleri ilişkilerinde toprak anlaşmazlıkları da mevcuttur. İran ile BAE arasında Ebu Musa, Büyük Tunb ve Küçük Tunb adalarının egemenliği iki ülke arasında özellikle ikili ilişkilerin gerginleştiği dönemlerde gündeme gelmektedir. Bunun dışında İran ve BAE, Yemen gibi çatışma bölgelerinde farklı tarafları desteklemelerinden ötürü dolaylı olarak çatışma halinde bulunmaktadır. Hatta tarafların Yemen'deki krize aktif katılımlarına dayanarak durumun vekalet savaşları halinde olduğunu söylemek mümkündür. İkili ilişkilerdeki bu durum İsrail – BAE normalleşme anlaşmasına İran'ın ne yönde yaklaşacağına yönelik öngörülebilen bir sonuç ortaya koyuyor.

İran – Körfez ülkeleri ilişkilerini etkileyen diğer bir faktör ABD olarak karşımıza çıkmaktadır. İran – ABD ilişkilerinin seyrinden Körfez ülkeleri de etkilenmektedir. Dış politikada neredeyse her dönem ABD ile olumlu ilişkiler içinde olan Körfez ülkeleri için ABD'nin İran'a olan yaklaşımı da önem taşımaktadır. Örneğin ABD için G. W. Bush döneminde İran, Kuzey Kore ve Irak ile birlikte *şer eksen*i adı verilen grupta yer almıştır. ABD – İran ilişkilerindeki gerginliği üst seviyelere taşıyan bu dönemde Körfez ülkeleri de İran ile ilişkilerine daha fazla mesafe koydu. Obama dönemi ise biraz daha ılımlıydı. İran ile imzalanan nükleer anlaşma, İsrail ile ilişkilerde diğer dönemlere göre daha mesafeli bir tutum sergilenmesi Obama'nın Körfez ülkelerine olan bakış açısı bu dönemde ABD –

Körfez ilişkilerinin öncesine göre iyi seviyede olmadığını göstermektedir. Obama'nın 2016 yılında Atlantik Dergisine verdiği röportajda Körfez ülkelerini "beleşçiler" olarak nitelendirmesi de bu durumun göstergesidir (Goldberg, 2016). Ancak Trump döneminde İran'a karşı yeniden sert politikaların sergilenmesi İsrail'in elini güçlendirirken bu dönemde Körfez ülkelerinin de İsrail ile normalleşme adımları atması İran'ın hareket alanını iyice kısıtlayarak çevrenin sebebini oldu. İsrail'in bölgede Körfez gibi stratejik önemi haiz bir bölgede müttefikler edinmesi İran'a karşı elini oldukça güçlendirmektedir.

Çalışmanın önceki bölümlerinde de İran'ın Körfez ülkeleri için ne ifade ettiği ve bu ülkelerin İran üzerinden tehdit algılarını nasıl şekillendirdikleri detaylı biçimde ele alınmış ve İsrail ile yaşanan normalleşmenin en önemli sebeplerinden birisi olarak İran'ın bölgesel ve ideolojik yayılmacı amaçları vurgulanmıştır.

İran'ın bölgedeki en ciddi düşmanı ve rakibinin yanına Arap ülkelerinin eklenmesi ile kendisine karşı bir blok oluşturulma çabası karşısında üreteceği politikalar Orta Doğu siyaseti için önemlidir. İbrahim Anlaşmalarına İran'ın nasıl tepki gösterdiği bu politikaların ne olacağına dair önemli bir ipucu niteliği taşımaktadır.

İran'ın Arap – İsrail normalleşmesine yönelik ilk tepkisi, 13 Ağustos 2020'de İsrail ile BAE'nin ikili ilişkileri tamamen normalleştirmeye yönelik anlaşmaya vardıklarının duyurulmasından kısa bir süre sonra İran Devrim Muhafızları tarafından duyuruldu. İran Devrim Muhafızları tarafından yapılan yazılı açıklamada anlaşma "utanç verici" ve ABD tarafından imzalanan "şeytani eylem" olarak nitelendirilerek Orta Doğu'da ABD'nin etkisinin aratacağı ve BAE hükümetinin tehlikeli bir geleceği sürükleyeceği ifade edildi (Euronews, 2020). Bu anlaşmalar ile bölgede İsrail'e daha fazla etki alanı açmasından endişe duyan Tahran, BAE'ye hatasından dönme çağırısında bulundu.

Donald Trump yönetiminde İran ile ilişkilerinde daha fazla gerginlik yaşayan ADB inisiyatifinde 15 Eylül 2020'de imzalanan anlaşmalar İran'ın doğal olarak sert tepkisine sebep oldu. İran karşısında Körfez ülkeleri ve İsrail'in elinin güçlenmesine yol açan bu duruma karşı ilk olarak İran Meclis Başkanı Muhammed Bakır Kalibaf'ın Uluslararası İlişkilerden Sorumlu Yardımcısı Hüseyin Emir Abdullahiyan (Kurşun, 2020): "Bahreyn ve BAE dışişleri bakanları, bugün Trump'ın sirkinde oynadılar. Dün Arapların topraklarından bir bölümünü işgal Siyonizm, bugün de yeni bir yöntemle Basra Körfezi ülkelerini işgal ediyor. Büyük Mısır ile yapılan anlaşma da İsrail için bir açılım getirmedir. Mısır'ın bir adası kadar olan BAE ve Bahreyn de İsrail'e sadece güvensizlik armağan edecektir" ifadelerini kullandı. İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ise bazı Arap ülkelerinin bölgede İsrail'e üs vermek istediklerini ancak yaşanması muhtemel bu kötü durumun sonuçlarından sorumlu olacaklarını söyledi. Cumhurbaşkanı Ruhani Filistin meselesine değinerek halkları Müslüman olan devletlerin İsrail ile anlaşma imzalamaları karşısında, "halkları Müslüman olan bazı

lkeler ne din nede Filistin'e karşı borçlarını biliyor. Filistin' karşı işlenen suçlar artarken bu lkeler İsrail'e nasıl el uzatabilir'' ifadelerini kullandı (Dursun, 2020). Cumhurbaşkanı Ruhani dışında İnan'da tüm çehrelerin tepkisini çeken İbrahim Anlaşmalarını İnan Dışışleri Bakanı Cevad Zarif stratejik hata olarak değerlendirmiştir. Savunma Bakanı Emir Hatemi ise bu anlaşma sonrasında bölgede artacak İsrail saldırganlığından BAE'nin sorumlu olacağını söylemiştir. Bunun dışında Filistin davasına ihanet edildiği açıklamalara yansımıştır.

İsrail – BAE yakınlaşması alanı kapsamakla ile birlikte askeri konularda da olabilecek muhtemel iş birlikleri ve İnan tehdidine karşı BAE ve İsrail ile normalleşen ülkelerin İsrail ve ABD'den daha ileri teknoloji silahlar alması ihtimali oldukça kuvvetlidir. Dolayısıyla bölgede güçlü silah sistemlerine sahip olacak Körfez lkeleri İnan için endişe kaynağı oluşturmaktadır. Diğer yandan İsrail'in bu anlaşmalar ile hareket alanının önemli ölçüde genişleyeceği de değinilmişti. Bu durum da İnan'ın güvenlik algısına yönelik bir tehdit doğurmaktadır. BAE ile Bahreyn'in İsrail ile normalleşme anlaşması imzalanması Körfez'deki diğer ülkeler için de teşvik edici olması muhtemel bir durumdur. Bu ihtimal İnan'ı bölgede çok zor duruma düşürecektir. Dolayısıyla İbrahim Anlaşmaları İnan için askeri ve güvenlik yönünden ciddi tehdit kaynağı teşkil edecektir. Son olarak İbrahim Anlaşmaları İnan için ekonomik anlamda da sorun teşkil etmektedir. Nitekim bu anlaşmalarda turizm, ticaret, kültürel bağlar gibi ağırlıklı olarak vurgulanan alanlar İsrail'in Körfez lkeleri ile ticaret hacmini arttıracaktır. Bu durumda mevcut İnan – BAE ticaret ortaklığı zarar görebilir. Dolayısıyla İnan'ın, İsrail'in elini güçlendirecek olan İbrahim Anlaşmalarına sert tepki gösteriyor olması beklenen bir durumdur. ABD baskısı altında ciddi sorunlar ile uğraşan İnan'a karşı Sünni Arap lkeleri ve İsrail ile oluşacak bir bölgesel blok İnan'ın güvenlik endişelerini arttırmıştır.

3.1.3. Irak

Türkiye ve İnan gibi Arap olmayan iki önemli bölgesel g dışında, Körfez bölgesinden Suudi Arabistan ve Kuveyt ile komşu olan Irak, sahip olduğu petrol ve su kaynakları ile stratejik öneme sahip Arap lkelerindedir. İsrail'in kurulduğu günden bu yana karşısında yer alan en önemli ülkelerden birisi de Irak'tır. Esasen İsrail ve Irak 1948 Savaşı'ndan bu yana teknik olarak savaş halindedirler. Irak, İsrail ile 1948, Altı Gün Savaşı ve Yom Kippur Savaşı'nda karşı karşıya geldiler. Mısır'ın İsrail ile 1978 yılında imzaladığı barış anlaşmasına karşı çıkan ülkelerden birisiydi. Irak 1991 yılına kadar bölgenin eğitimli nüfus oranı, tarımsal kaynakları ve petrol rezervleri en yüksek ülkelerin başında geliyordu (Bahgat, 2006: 62). Sahip olduğu avantajlar ile 2003 yılında iktidarı devrilene kadar bölgesel liderlik amacı taşıyan Saddam Hüseyin rejimi Tel Aviv ile ilişkilerinde çatışma halindeydi. Saddam'ın Arap davasının savunucu olarak liderlik etme arzusu İsrail düşmanlığının gelişmesinde etkili oldu. Ancak Irak bölgesel liderlik amacını yerine getirememekle kalmadı, aynı zamanda büyük glerin saldırılarına maruz kaldı ve onların ezici etkisinden büyük zarar gördü. ABD liderliğindeki koalisyonun Mart 2003'teki işgali Irak'ı uzun bir dönem i karışıklıkların pençesine bıraktı.

Irak, İsrail – BAE normalleşmesine net bir tavır sergilemekten kaçınmıştır. Ancak Irak Hükümet Sözcüsü Ahmet Molla Talal, İsrail ile BAE'nin normalleşmeye yönelik anlaşma sağlandığında dair açıklamanın ardından konuya ilişkin şu açıklamaları yapmıştır (Karaalp, 2020): “Irak yasaları İsrail ile normalleşmeyi yasaklıyor. İsrail ile BAE arasındaki normalleşmenin söz konusu ülkelerinin iç işleri, Irak bu duruma müdahil olmayacak.” İlk olarak Irak'ın tepkisiz kalması da normalleşme anlaşmalarına yönelik olumlu sayılabilecek bir durumdur. Nitekim Irak iç siyasetinde İsrail ile normalleşmeye yönelik çağrılar da mevcuttur. Irak'ın seküler partilerinden Ümmet Partisi lideri ve Temsilciler Meclisi eski üyesi Mithat Alusi Irak'ın İsrail ile ilişkilerini normalleştirilmesi ve BAE'nin yolundan gitmesi gerektiğini söylemiştir (Middle East Monitor, 2020). Ancak Irak yönetiminin Filistin'e yönelik tutumunun şu an için devam ediyor olması ve Irak'ın dış politikada daha çok dengeleyici politikalar takip etme isteği nedeniyle yakın dönemde İsrail – Irak normalleşmesi mümkün gözüküyor. Ek olarak Saddam Hüseyin'in devrilmesinden sonra Irak'a yönelik etki alanı açılan ABD'nin 2011 yılında çekilmesi ile Irak üzerinde daha fazla etkili olabilme fırsatı yakalayan İran faktörü de unutulmamalıdır. Mevcut şartlarda İsrail'in söz konusu olduğu gelişmelerde Irak için tarafsız bir dış politika daha avantajlı gözükmektedir.

3.1.4. Mısır

Arap dünyasında İsrail ile normalleşmenin ve İsrail'i tanımanın ilk adımını atan Mısır, Hüsnü Mübarek'in istifası ile sonuçlanan Arap Baharı sonrasında İsrail karşıtı bir anlayışa bürünmüştür. 2012 yılında yapılan seçimlerin ardından seçimlerin ardından göreve gelen Muhammed Mursi yönetimi özellikle Filistin meselesinde aktif bir tutum sergileyerek İsrail'e mesafeli durmuş, Türkiye ve Katar ile yakın ilişkiler tesis etmiştir. Ancak 3 Temmuz 2013'te askeri darbe ile iktidara gelen Abdülfettah Sisi ile Mısır – İsrail ilişkileri yeniden normale dönmeye başlamıştır.

Mısır – Körfez ilişkileri ise İsrail – Mısır ilişkilerine benzer biçimde gelişmiştir. Hüsnü Mübarek'in istifa ettiği 2011 yılına kadar Mısır – Suudi Arabistan ve Mısır – BAE ilişkileri iyi seviyelerde olmasına karşın 2012 yılında seçimle göreve gelen Muhammed Mursi döneminde durumlar değişmiştir. Muhammed Mursi ilk yurt dışı ziyaretini Suudi Arabistan'a gerçekleştirmiş olsa da Müslüman Kardeşlerin yükselişi Suudi Arabistan ve BAE'nin Mısır'a bakış açılarını değiştirmiştir. Körfez ülkelerinin bölgedeki anti-demokratik statükoyu restore etmek için yaptıkları en ciddi hamle Mısır'daki darbeyi organize etmiş olmalarıdır (Uysal, 2021: 333). BAE, Suudi Arabistan ve Bahreyn darbe yönetimine maddi, diplomatik ve medya unsurları ile desteklemiştir. Dolayısıyla Sisi'nin göreve gelmesinin ardından Suudi Arabistan ve BAE'nin Mısır ile ilişkileri düzelmeye başlamıştır. Orta Doğu'da Libya gibi çatışma bölgelerinde Mısır ile BAE ortak politikalar üretmektedirler.

Bu bağlamda Mısır'ın İsrail – BAE ve İsrail – Bahreyn normalleşme anlaşmalarına yönelik olumlu yaklaşması beklenen bir durumdur. Mısır'ın ilk tepkisi Cumhurbaşkanı Sisi'den gelmiştir. 13 Ağustos 2020'de Sisi, sosyal medya hesabından İsrail'in Filistin'i ilhak etmesini durdurmak ve Orta Doğu'da barışı sağlamak için ABD, BAE ve İsrail arasındaki ortak açıklamayı ilgi ve takdir ile takip ettiğini açıkladı (Reuters, 2020). Müslüman Kardeşler ise İsrail – BAE normalleşmesini Filistin davasına ihanet olarak nitelendirmiş ve normalleşmenin uğursuzluk batağına düşmek şeklinde nitelendirilmiştir (Biçeroğlu ve Karabacak, 2020).

İbrahim Anlaşmaları, İsrail ve BAE ile yakın ilişkileri bulunan Mısır için her ne kadar olumlu karşılansa da İsrail ve BAE arasında bu anlaşma sonrasında oluşacak ticari iş birliği Mısır'ı endişelendiriyor. BAE petrolünü İsrail Aşkelon'a oradan da Avrupa pazarına taşıyacak olan Eylat – Aşkelon boru hattı bu endişelerin başında geliyor. İki ülke arasında kısa sürede ekonomik anlamda imzalanan birçok anlaşma Mısır'ın Avrupa pazarı için bir bağlantı noktası olma amacına engel teşkil edebilir. Mısır Süveyş Kanalı İdaresi (SCA) başkanı Usame Rabie, Süveyş Kanalı'na paralel taşımacılık projelerinin kanal trafiğini önemli ölçüde etkileyeceğini ve yüzde on altıya kadar düşüş yaşanacağını söyledi (Hassan, 2021). İsrail – BAE normalleşmesinin Mısır için siyasi etkilerinden çok ekonomik etkilerinin daha fazla gündemde olduğu ve bu sebeple ilerleyen dönemlerde söz konusu ülkelerin temaslarını sıklaştıracağı veya Mısır'ın dış politikada yeni arayışlara girebileceği söylenebilir.

3.1.5. Filistin

İbrahim Anlaşmalarının bölgesel etkileri incelenirken ele alınması gereken en önemli durumlardan birisi elbette Filistin'in tepkisidir. Orta Doğu'da Libya, Suriye ve Yemen'de yaşanan yıkıcı çatışmalar ve iç karışıklıklar Filistin'de Osmanlı egemenliğinin son bulduğu dönemden itibaren bir asırdan fazla süredir devam ediyor.

Filistin'in bağımsızlığını Filistin Ulusal Komitesi 15 Kasım 1988'de ilan etti (Morris, 2009: 124). BM üyesi olmayan ancak BM gözlemci devlet statüsünde bulunan Filistin'de İsrail'in kuruluşundan bugüne kadar yaşanan büyük savaşlar, intifadalar, Gazze'de dönem dönem tırmanan gerilim süreçlerinde on binlerce insan hayatını kaybetti. Filistin meselesi, başlangıcından günümüze dek üzerine en çok konuşulan, en çok kitap, makale ve tez yazılan konulardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çok sayıda tarafın zaman zaman inisiyatif olarak çözüm önerileri ortaya koyması ve üzerinde en çok konuşulan sorunlardan biri olması Filistin meselesine tarafsız bakış açılarının ortaya koyulmasını zorlaştırıyor. Filistin meselesi çözüme kavuşmadan Körfez'in önde gelen iki ülkesi BAE ve Bahreyn'in İsrail'i tanıması Filistin'de hayal kırıklığına yol açtı.

Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas, BAE'nin ilhak problemine karşı çıkmış gibi lanse edildiğini ve bunun aldatmaca olduğunu, anlaşmayı Filistin'in meselesine vurulmuş bir darbe olarak

gördüklerini ifade etti (Topçu, 2020a). HAMAS Filistin halkının sırtından bıçaklanması olarak nitelendirdiği anlaşmanın Filistin davası ile hiçbir ilgisi olmadığını ve Siyonist amaçlara hizmet ettiğini açıklarken El Fetih hareketi BAE'nin Filistin davasına yönelik "ulusal, dini ve insani görevlerini ihlal ettiğini" söyledi (Aljazeera, 2020). FKÖ yetkilileri de anlaşmalara tepki gösterdiler. FKÖ yetkilileri bu anlaşmaların İsrail işgaline katkı sağlayacağını ve daha fazla yasa dışı yerleşim yerini kullanıma açmalarına olanak tanıyacağını konusunda birleştiler. Filistin yönetimi ise 9 Eylül 2020'de Arap Ligi'ne anlaşmanın kınanmasını öngören bir taslak sundu ancak bu öneri kabul edilmedi. FKÖ Yürütme Kurulu Üyesi Ahmed Mecdelani, Arap Birliği'ndeki koalisyonun açık bir şekilde BAE'yi kınamak istemediğini söyledi (İbicioğlu ve Darwesh, 2020). Kısa bir süre sonra Filistin yönetimi, Arap Birliği'nin BAE ve Bahreyn'i desteklediği gerekçesiyle Arap Birliği dönem başkanlığını bırakma kararı aldı. Filistin Dışişleri Bakanı Riyad Maliki, işgal devletleri ile normalleşmeye koşan Arap devletlerini görmekten onur duymuyoruz şeklinde konuşmuştur (Fırat, 2020). Filistin halkının oldukça tepkisini çeken anlaşmalar sonrasında Gazze'de şiddetli çatışmalar yaşanırken Batı Şeria'da miting ve protestolar düzenlendi, BAE ve İsrail bayrakları yakıldı.

İbrahim Anlaşmaları sonrasında İran'ın Filistin üzerindeki etkisinin artış göstermesi muhtemeldir. HAMAS ile İran gibi İsrail ile ilişkilerin normalleşmesine karşı duran aktörler arasındaki bağlar daha da kuvvetlenecektir. İslam Devrimi ile ideolojik değişime uğrayan İran için de Filistin meselesi iç mesele olarak ele alınmaya başlanmıştır. Son dönemde İsrail'in Arap ülkeleri ile yakınlaşması İran'ın Filistin meselesine daha fazla odaklanacağı düşünülebilir. Örneğin İran, İbrahim Anlaşmalarının imzalanmasından yaklaşık sekiz ay önce ABD'nin tek tarafı olarak Orta Doğu barış planına teki göstermiş ve İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin danışmanı olan Hüsameddin Aşina bu planın dayatma ve yaptırım planı olduğunu söyleyerek Filistin'de yeni bir intifada beklediklerini söylemiştir (CNN Türk, 2020). Buna bağlı olarak İbrahim Anlaşmaları ile birlikte İran Filistin'deki gruplara yönelik ilgisini daha da arttıracığı söylenilebilir. Böylelikle Arap olmayan bir devletin Filistin meselesini sahiplenecek pozisyona gelmesi söz konusu olursa ilginç bir durum ortaya çıkacaktır. Ancak İran'ın çıkarları doğrultusunda Filistin meselesinden yararlanması ihtimalide göz ardı edilmemelidir.

3.1.6. Körfez Ülkeleri

Bu kısımda Körfez ülkelerinin dış politikalarına ve İsrail ile olan ilişkilerine çalışmanın birinci bölümünden itibaren yer verildiği için detaylı olarak yeniden Körfez dış politikası ve Körfez – İsrail ilişkilerine çok fazla yer verilmeyecek ve Körfez ülkelerinin İbrahim Anlaşmaları sonrasında nasıl pozisyon aldığına odaklanılacaktır.

Arap – İsrail ilişkileri ve Orta Doğu için önemli bir dönüm noktası olan İbrahim Anlaşmalarına yönelik Körfez bölgesinin yaklaşımı önem taşımaktadır. Ancak ilk olarak değerlendirilmesi gereken nokta Abu Dabi'nin bu normalleşme adımını Riyad'dan bağımsız olarak atması ihtimalinin düşük

olduğudur. Dikkat çekilmesi gereken diğer bir husus ise BAE'nin ardından Bahreyn'in İsrail ile normalleşme kervanına katılmasının Abu Dabi'nin Manama üzerindeki etkisini göstermesidir. Dolayısıyla Körfez Krizi'nin de son bulmasının ardından Körfez ülkelerinin dış politikada bu tarz büyük kararları tek başına alabilmeleri pek mümkün gözükmemektedir.

Körfez ülkeleri arasında anlaşmalara yönelik tepkisi merak edilen en önemli aktör şüphesiz Suudi Arabistan'dır. Bağımsızlığını ilan edene kadar ve bağımsızlığının ilk yıllarında İngiltere'nin etkisinde dış politikasını şekillendiren Suudi Arabistan, II. Dünya Savaşı'nın ardından ABD'nin etkisine girmiş ve bu ülkeyle günümüze kadar ulaşan yakın ilişkiler kurmuştur. Arap – İsrail savaşlarında 1960'lı yıllardan sonra etkisini hissettiren Suudi Arabistan, 1973 Yom Kippur Savaşı'ndaki petrol politikası ile bölgesel ve küresel anlamda önemini ispatlamıştır. 1980'li yıllar ile birlikte gayriresmi temaslar söz konusu olmuş Suudi Arabistan'ın Filistin meselesinin çözümüne yönelik girişimleri de olmuştur.

Suudi Arabistan için geleneksel bir dış politika anlayışından söz edilebilir. Genel anlamda Suudi Arabistan'ın geleneksel dış politikası dört temel amaç doğrultusunda şekillenmiştir. Bunlar (Ataman, 2021: 28):

1. İçeride ve dışarıda İslami bir hayat tarzını benimsemek
2. Ülkesel birliği korumak
3. Milli refahı sürdürmek
4. Suudi ailesinin monarşi rejimini devam ettirmek

11 Eylül Saldırıları ve Arap Baharı sonrasında Suudi Arabistan dış politikasında değişimler yaşanmıştır. 11 Eylül Saldırıları sonrasında çok yönlü ve çok boyutlu dış politika amaçlayan Suudi rejim, Arap Baharı sonrasında müdahaleci bir tutum sergilemiştir. Bu anlamda Riyad - Tel Aviv arasındaki ittifak özellikle 2010'da başlayan Arap ayaklanmaları sonrası şekillenen bölgesel jeopolitikle birlikte daha da yoğunlaşmıştır (Rakipoğlu ve Telci, 2020: 5). Mısır'da Müslüman Kardeşlerin iktidara gelmesi, İran'ın bölgesel etkinliği ve devlet dışı aktörler İsrail – Suudi Arabistan yakınlaşmasına yol açmıştır.

İbrahim Anlaşmalarına Suudi rejim sessiz kalmıştır. Körfez'in en önemli hegemon gücü Suudi Arabistan'ın sessizliği olumlu bir tepki olarak değerlendirilebilir. Şu ana kadar üst düzey açıklamalara yansdığı biçimde iki devletli çözümü savunan Suudi Arabistan'ın sessizliği Filistin meselesini pan-Arap davası olarak yaklaşımdan uzaklaştığı şeklinde yorumlanabilir ancak Suudi Arabistan için BAE ve Bahreyn'in ardından İsrail ile normalleşme anlaşması imzalaması ihtimali şu an için çok yüksek görünmemektedir. Diğer yandan Suudi Arabistan İbrahim Anlaşmaları ile halkının normalleşmeye olan bakışını da test etme imkânı bulmuştur. Zira her ne kadar şu an için İsrail – Suudi Arabistan normalleşmesi mümkün gözükmesine de imkânsız değildir. Ancak Suudi

Arabistan’da halkın normalleşme anlaşmalarını sıcak karşıladıkları söylenemez. Suudi Arabistan halkı sosyal medya üzerinden normalleşme anlaşmalarına tepki göstermiştir. İsrail ile BAE’nin anlaşmaya vardıklarının duyurulmasının hemen ardından Suudi Arabistan’da ‘‘Körfez normalleşmeye karşı’’ hashtagi üçüncü sırada yer almış ve ‘‘bütün Araplar İsrail’in varlığını ve Filistin’i bölmeyi kabul etse de biz onlara asla katılmayacağız’’ şeklinde paylaşım yapmışlardır.

Sonuç olarak bakıldığında Suudi Arabistan anlaşmalara sessizliğini koruyarak yaklaşmış, kamuoyu bu anlaşmalara tepki göstermiştir. Bu durum Suudi rejimin İsrail ile ilişkilerini farklı şekillerde sürdürmesine sebep olabilir. En azından İsrail – Suudi Arabistan ilişkileri bir süre daha gayriresmi olarak devam edecektir. Ancak Suudi Arabistan’ın bölgesel siyasetteki ağırlığı ve Körfez’deki hegemonik gücü düşünülürse İsrail ile olası bir normalleşme BAE ve Bahreyn’den farklı olarak daha ciddi sonuçlar doğuracaktır.

Son dönemde artan ekonomik gücü ve bölgesel önemi sebebiyle Körfez’in küçük ülkelerinden birisi olan Katar’ın dış politika anlayışının oluşmasında ilk sıraya koyulan faktör diğer Körfez ülkelerinde olduğu gibi rejim güvenliğidir. Caydırıcı güç kapasitesi oldukça sınırlı olan Katar gibi küçük devletlerin rejim güvenliği kaygısını bölgedeki Irak, Suudi Arabistan ve İran gibi görece gücü etkin olan aktörlerden daha fazla hissettiği söylenebilir (Yetim, 2021: 91). Katar’ın ve Körfez’in diğer küçük ülkelerinin dış politikaları bu durum üzerinden ele alınırsa daha doğru sonuçlar elde edilecektir.

Bağımsızlığını kazanmasının ardından Arap – İsrail çatışmasında bölgedeki ülkelerden farklı bir yol izlememiş ve Filistin davasının savunucularından birisi olmuştur. 1990’lı yıllardan sonra Körfez ülkeleri ile İsrail arasından yaşanan sınırlı yakınlaşmaya Katar da katılmıştır. Sahip olduğu doğal gaz kaynaklarından ötürü günümüzde kişi başına düşen milli geliri yüksek ülkelerinden biri olan Katar, 1996’da İsrail’e ticaret ofisi açma izni vererek bir ilke imza attı. Ancak 2000’li yıllar Filistin meselesi nedeniyle Katar – İsrail ilişkileri kopma noktasına geldi ancak sınırlı da olsa gayriresmi ilişkiler devam etti. İki ülke arasında Filistin meselesi ciddi sorunlar ortaya çıkarsa da yine bu sorun sebebiyle karşılıklı temaslar devam etti. Katar, Filistin’e yapacağı yardımlar sebebiyle İsrail ile koordineli olarak hareket etti.

İsrail ve BAE arasında anlaşmaya varıldığının duyurulmasının ardından Doha yönetimi resmi bir tepki vermedi. Ancak Katar bugüne kadar Filistin meselesine yönelik iki devletli çözümü ve Filistin devletinin 1967 sınırları baz alınarak başkenti Doğu Kudüs olacak şekilde kurulması ve Filistin’de işgalin son bulması gerektiğini savundu. Resmi bir tepki vermese de Katar medya organları üzerinden anlaşmaya yönelik tepkisini ortaya koymayı tercih etti. Ülkedeki yarı-resmi ve hükümet destekli medya üzerinden Filistin’ destek olunurken anlaşmaya şiddetle karşı çıkıldı ve BAE eleştirildi. Örneğin hükümet yanlısı Al Shark gazetesi anlaşmayı Türkiye Dışişleri Bakanlığının, ‘‘Tarih, BAE’yi İsrail ile anlaşma imzaladığı için affetmeyecek’’ açıklamasını

manşetine taşıdı (Hassanein, 2020). Dolayısıyla Katar'ın resmi bir tepki göstermemesi Suudi Arabistan'dan farklı olarak ele alınmalıdır. Körfez Krizi'nin sona ermesinden çok geçmeden imzalanan anlaşmalara Katar'ın Aljazeera de dahil olmak üzere medya organları üzerinden anlaşma karşılığı yayınlara izin vermesi de bir çeşit tepki olarak düşünülebilir.

Katar Emiri Şeyh Tamim, anlaşmalarının imzalanmasından yaklaşık iki hafta sonra BM yetmiş beşinci Genel Kurulu'na yaptığı konuşmada; Filistin davasının haklılığını, İsrail'in uzlaşmaz ve inatçı tavrı, Filistin topraklarında devam eden işgal, Gazze Şeridi'ne uygulanan ablukanın iki devletli çözümün açık şekilde ihlali olduğunu uluslararası toplumun bu durumla etkin bir şekilde mücadele etmediğini söyledi (Aksoy ve Bitmez, 2020). Filistin meselesine en sağlam desteği veren Arap ülkelerinin başında gelen Katar'ın bu tutumu İsrail ile normalleşmeyi belirli bazı faktörler üzerinden değerlendireceği şeklinde yorumlanabilir. İsrail ile normalleşme söz konusu olduğunda Katar'ın İran ve yakın ilişkilerinin olduğu Türkiye'yi dengelemesi de önemlidir. Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkileri İran'dan farklı olarak belirli alanda iş birliği seviyesinde olduğundan Katar'ın İsrail ile normalleşmesi söz konusu olduğunda İran'ı dengeleyebilmesi daha önemlidir. İran Körfez Krizi'nde Katar desteklemiş ve iki ülke arasında ticari ilişkiler gelişim göstermişti. İbrahim Anlaşmalarının imzalanmasının ardından Ocak 2021'de Katar Dışişleri Bakanı Abdurrahman Sani, KİK üyesi ülkelere İran ile diyalog başlatma çağırısında bulunmuştur (Independent Türkçe, 2021). Katar'ın bu tutumunun bölgesel meselelerde çok net pozisyon almadan dengeli biçimde hareket edip ve pragmatist bir dış politika anlayışı benimsemek olduğu söylenebilir. Mevcut durumda İbrahim Anlaşmalarına rağmen İsrail – Katar ilişkilerinin bir süre daha gayriresmi bir biçimde devam edeceği muhtemeldir.

Toplumsal yapısı ve siyasi yapısı nedeniyle Kuveyt, diğer Körfez ülkelerinden farklı bir konumda yer almaktadır. Rakipoğlu (2021: 109)'nun ifadeleriyle Suudi Arabistan ve BAE gibi agresif ve iddialı dış politika hamlelerinden uzak duran Kuveyt, Bahreyn ve Umman gibi pasif bir çizgide değildir. Katar ile dengeli ilişkilere sahip olan Kuveyt'in Körfez'in orta çizgide dış politika izleyen aktörü olduğu söylenebilir. Körfez bölgesinde İsrail ile normalleşme ihtimali en düşük olan ülke olan Kuveyt, Filistin meselesinde ise İsrail'e karşı daha katı ve net bir tutum sergilemektedir. Filistin meselesine yönelik çözüm getirilmeden Kuveyt'in İsrail ile normalleşmeye varması şu an için ihtimal dahilinde gözükmemektedir.

İbrahim Anlaşmalarına çeşitli görüşleri ve ideolojileri içinde barındıran Kuveyt'te Arap Akımı, Adalet ve Barış Birliği, Ulusal İttifak Birliği, Ulusal İslami İttifak, Sivil Muhafazakârlar Partisi ve İslami Anayasal Hareket, İsrail ile BAE arasında imzalanan normalleşme anlaşmasına ilişkin ortak bir açıklama ile İsrail ile barışın ihanet olduğunu açıkladılar (Koşak ve Semiz, 2020). Kuveyt gazetesi al-Kabes'e göre Kuveytli devlet yetkilileri "Kuveyt Filistin davasındaki pozisyonunu korumaktadır ve İsrail ile normalleşecek en son ülkedir" şeklinde açıklamalar yapmıştır (Rakipoğlu ve Telci, 2020: 13). Yine Kuveyt yönetiminden resmi kaynakların basına verdikleri bilgede Kuveyt normalleşme

anlaşmalarına tepki olarak İsrail'den BAE'ye giden uçakların hava sahasına kullanımına izin verilmeyeceği ifade edildi (CNN Türk, 2020). Mevcut şartlarda Kuveyt'in siyasi yapısı, toplumsal beklentiler ve Şii nüfus oranının yüksek olmasından ötürü İran etkisinden kaynaklanan güvenlik algısı, İsrail ile normalleşmenin veya normalleşmeyi desteklemenin önündeki engeller olarak karşımıza çıkıyor.

Körfez'in stratejik önemi haiz başka bir ülkesi olan Umman, tarihi anlamda bakıldığında bağımsızlığını kazanmasının ardında bölgesel ittifaklara dahil olma, diğer Körfez ülkelerinde olduğu gibi ulus inşası ve Sovyet tehdidi, İran tehdidi ve bölgesel çatışmalar nedeniyle oluşan güvenlik kaygıları ile meşgul olmuştur. Bu dönemlerde Umman, Körfez ülkeleri ile ilişkilerini kurumsallaştıracak, İran'ı dengeleyebilecek ve diğer tehditler karşısında ortak hareket edebileceği bir örgüt olarak KİK'in kurulmasında istekli olmuştur (Ayverdi, 2021: 135). Bu anlamda Umman, Körfez'in diğer ülkeleri ile ilişkilerini iyi bir seviyede tutmak ve coğrafi öneminin avantajını kullanarak istikrarlı ve güvenli bir ülke olmayı amaçlamıştır.

Umman otoriteler tarafından BAE ve Bahreyn'in ardından İsrail ile normalleşmeye varması beklenen üçüncü Körfez olarak karşımıza çıkıyor. Dış politikada tarafsız bir çizgi takip eden ve arabuluculuk faaliyetlerine yer veren Umman, İsrail ile ilişkilerinin bozulmasından endişe duyarak Filistin sorununda arabulucu rolü oynamaktan kaçınmıştır (Rakipoğlu ve Telci, 2020: 9). Dolayısıyla Umman, Filistin meselesi de dahil olmak üzere bölgesel sorunlarda pan-Arabist bir yaklaşımdan uzak durmuş ve pragmatist bir anlayış benimsemiştir. Bu çerçevede Umman'ın İbrahim Anlaşmalarına yaklaşımının olumlu yönde olacağı beklenen bir durumdur. Umman'ın resmi haber ajansının aktardığına göre Maskat yönetimin anlaşmalardan memnuniyet duyduğu kaydedilirken şu ifadelerle yer verildi (Başer, 2020b): ‘‘Bu stratejik yönelimin, Filistin topraklarındaki İsrail işgalinin bitmesi ve başkenti Doğu Kudüs olan bağımsız Filistin devletinin kurulması temelli barışın gerçekleşmesi konusunda pratik bir destek olmasının umulduğu’’ belirtilen açıklamada, ‘‘bunun ayrıca, uluslararası kararların öngördüğü iki devletli çözüm ilkesini somutlaştırdığı’’ kaydedildi.

İbrahim Anlaşmalarının Orta Doğu'da herhangi bir çatışmayı sona erdirmediği, Filistin sorununa kalıcı çözüm getirmemesinin yanı sıra iki devletli çözüm ihtimaline de zarar verdiği görülmektedir. Dolayısıyla Arap ülkelerinin bu anlaşmalara yönelik olumlu/olumsuz tüm yaklaşımları özünde yüzyıllardır çözüm bekleyen Filistin meselesinin çözümüne ilişkin bir yol barındırmadıkça bu anlaşmalar suni bir barış sağlamaktan öteye gidemez. Nitekim çalışmanın bu satırlarının yazıldığı saatlerde İsrail güvenlik güçlerinin Mescid-i Aksa'da namaz kılan Filistinlilere yönelik saldırılarında yüzlerce sivil yaralanmıştır (Fırat ve Topçu, 2021). Saldırlara yönelik Körfez ülkelerinden ilk tepki Katar'dan olmuştur. Dışişleri Bakanı ve Başbakanı Şeyh Muhammed bin Abdulrahman Al-Thani, sosyal medya hesabından yaptığı açıklamada İsrail'in saldırılarını kınamış ve uluslararası topluma Filistin halkı ve kutsal mekanların korunması için çağrıda bulunmuştur.

3.2. Anlaşmaların Uluslararası Yankıları

Körfez ülkeleri, genel anlamda ABD ile yakın ilişkiler kurmuş ve bu durum askeri, ticari, siyasi ve diplomatik birçok alanda kendisini göstermiştir. Bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından İran – Irak Savaşı, Körfez Savaşı ve İran’ın yayılmacı amaçları gibi nedenler Körfez’deki ABD etkisinin artmasını sağladı. Birçok dönüm noktası geçiren ikili ilişkilerde Körfez ülkeleri Barack Obama’nın İran ile anlaşma hamlelerini, Şah yönetiminde olduğu gibi, Tahran’ı Körfez ve bölge polisi olarak eski konumuna getirmeye yönelik bir adım olarak değerlendirmişlerdir. (Bakır, 2021: 279). Hayal kırıklığı sayılabilecek Obama’nın ardından İran’a yönelik sert tutumu ve nükleer anlaşmadan çekileceğini söylemesi, radikal terör örgütlerini ortadan kaldıracağını vurgulaması henüz seçilmeden bazı Körfez ülkelerinin Donald Trump’a olumlu yaklaşımlarını sağladı. Nitekim Donald Trump alışılmadık dışında bir hamle yaparak ABD başkanı olarak ilk resmi dış ziyaretini Suudi Arabistan’a gerçekleştirdi. Bu ziyaretin bir süre sonra başlayan Körfez Krizinin sebeplerinden olduğu şeklinde yorumlar da yapıldı. En önemlisi Trump’ın danışmanlarından Steve Bannon, Suudi Arabistan ziyaretinin Körfez Krizinin patlak vermesine sebep olduğunu söyledi (Bakır, 2021: 287). ABD’nin Körfez üzerindeki olumsuz sayılabilecek bu etkisi yaklaşık dört yıl sürmüş olsa da 2017 yılında kriz sona erdi.

Bunların dışında Trump dönemindeki en önemli gelişmelerden birisi İsrail’in BAE, Bahreyn, Sudan ve Fas’la imzaladığı normalleşme anlaşmaları oldu. Trump’ın bu anlaşmaların imzalanması için oldukça istekli olması ve anlaşmaların imzalanmasının ardından Kasım 2020 seçim kampanyası boyunca bu gelişmenin yönetimindeki en büyük başarılarından birisi olarak söz etmiştir. Hatta Donald Trump anlaşmanın mimarı olarak adını ölümsüzleştirmek istediğini itiraf etti ve şu sözleri söyledi (Sputnik Türkiye, 2020a): ‘‘Bu harika bir şey. Bunun ‘Donald J. Trump Anlaşması’ olarak anılmasını istedim. Ama basının bunu anlamayacağını düşündüm. Bunu yapmadım’’ Donald Trump yönetiminde imzalanan İbrahim Anlaşmaları ABD dış politikası için önemli bir diplomatik başarı olarak değerlendirilebilir.

ABD eski Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski, dünya jeopolitiğini değiştirmek için sınırlarının ötesinde güç veya nüfuz kullanma kapasitesine ve ulusal iradeye sahip devletleri ‘‘jeostratejik oyuncular’’ olarak kavramsal hale getirmiştir (Brzezinski, 1997: 40). Bir önceki başlıkta Türkiye, İran, Suudi Arabistan ve Katar gibi bölgesel jeostratejik oyuncuların İbrahim Anlaşmalarına yaklaşımı ele alınmıştır. Bu başlıkta ise küresel ölçekte jeostratejik oyuncu kabul edilebilecek aktörlerin yaklaşımları incelenecektir. Günümüz uluslararası ilişkilerinde ABD’nin hegemonyasına meydan okuyabilecek, statükoyu değiştirebilecek beş ülke ön plana çıkarılabilir. Bunlar: Rusya, Çin, Fransa, Almanya ve Hindistan. Bu çerçevede başlık altında İbrahim Anlaşmalarına küresel ölçekte ‘‘meydan okuyabilecek’’ aktörlerin ne tür tepkilerinin olduğu ele alınacaktır.

3.2.1. Rusya Federasyonu

Arap – Rus ilişkileri Soğuk Savaş koşullarının da etkisiyle 2000’li yıllara kadar sınırlı kalmıştır. SSCB’nin genel olarak Orta Doğu’ya özel olarak Arap – İsrail çatışmasına dahil oluşu tarihi olarak bakıldığında 1956 yılındaki Süveyş Krizi’dir. Moskova, Çekoslovakya üzerinden Mısır’a silah satarak Orta Doğu’ya adım atmıştır (Armaoğlu, 1994: 498). Bu krizde Mısır’ı, genel anlamda Arap – İsrail çatışmalarında ise Arapları destekleyerek Filistin meselesindeki rolünü belirleyen SSCB’nin Orta Doğu’daki etkisi önce Enver Sedat’ın Mısır Cumhurbaşkanı olması ardından da 1978 Camp David Anlaşması’nın imzalanması ile azalmıştır. Camp David’den yaklaşık bir yıl sonra SSCB’nin 24 Aralık 1979’da Afganistan’ı işgal etmesi bu durumun bir göstergesidir.

Soğuk Savaş’ın ardından kısa bir süre tek kutuplu dünya düzeni devam etmiş ancak 21. yüzyıl ile birlikte çok kutuplu dünya düzeni kavramı uluslararası ilişkilerde yerini almaya başlamıştır. Bu düzende aktörlerin dış politikalarını tek bir yol üzerinden yürütmeleri riskli bir hal almıştır. SSCB, Soğuk Savaş’ın son dönemlerinden itibaren Orta Doğu’daki etkisini yitirmiş, 2000’li yıllarda özellikle ABD’nin Irak’ı işgal etmesinin ardından Rusya Federasyonu olarak yeniden Orta Doğu’ya dönüş yapılmıştır. Rusya’nın ABD’nin Irak işgal etmesi karşısında ortaya koyduğu politikalar Arap ülkeleri ile olan ilişkilerine olumlu etki yapmıştır. Bu dönemde Rusya, ABD’nin kaçınılmaz olarak gördüğü ‘‘medeniyetler çatışması’’na karşı geliştirdiği Orta Doğu’nun dönüşüm projelerine karşın Rusya ‘‘medeniyetler ittifakı’’nı savunarak ABD’nin demokrasi ihracı çabalarına itiraz ederek mevcut rejimleri desteklemiştir (Purtaş, 2008: 47). Filistin meselesinde ABD ve Batı’nın aksine Filistin’i destekleyen Rusya HAMAS ile de yakın ilişkiler kurmuştur. Ancak bu Rusya’nın bu politikası Arap – İsrail savaşlarında aktif bir biçimde Arapları desteklemek şeklinde tezahür etmemiş ve savaşın durdurulması yönünde çaba sarf etmiştir. Sanılanın aksine SSCB ile ABD bu süreçte aynı yaklaşımları benimsemişler ve bu krizin küresel boyuta ulaşmaması adına ortak bir anlayış ile hareket etmişlerdir (Korniyenko, 1993: 45). Ancak savaşın durması isteğini çelişkili hale getiren durum süreç boyunca SSCB ve ABD’nin bölgeye yönelik silah satışlarıdır. Soğuk Savaş boyunca SSCB Orta Doğu’ya her yıl ortalama on milyar dolar seviyesinde silah satışı gerçekleştirmiştir (Akt. Purtaş, 2008: 50).

Soğuk Savaş sonrasında Rusya’nın Körfez ülkeleri ile ilişkileri ise güvenlik, diplomasi ticaret ve enerji alanlarında bir genişleme olarak değerlendirilebilir (Özev, 2021: 313). Orta Doğu’daki varlığını İran ile güçlü ilişkiler kurarak güçlendiren Rusya’nın Körfez ülkeleri ile ilişkilerinde şu an için en önemli alan ekonomidir. Bu alanda en önemli ticari ortak ise BAE’dir. Rusya ile BAE arasındaki ticaret hacmi 1,7 milyar dolar seviyelerine ulaşmıştır ve genel olarak Rusya ile Körfez ülkeleri arasındaki ticaret hacmi 4 milyar dolar seviyelerindedir (Özev, 2021: 318 - 319). Bu durum göz önünde bulundurulursa Rusya – BAE ilişkileri diğer Körfez ülkelerine göre daha iyi konumdadır. Rusya’nın ticari ilişkileri daha ileri seviyelere taşımak istediği görülmektedir. Putin’in 2019 yılı

ziyaretlerinin ardından, Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un Mart 2021'de Körfez turuna çıkması bu durumun göstergesidir. Lavrov'un BAE, Suudi Arabistan ve Katar'ı içeren bir Körfez turu, Rusya'nın Orta Doğu'da etkin olmayı hedeflediğini göstermiştir (Abay ve Cura, 2021).

Rusya, 2000'li yıllarda Arap ülkeleri ve İsrail ile olan yaklaşımlarında değişime gitmiş ve her iki tarafla da ilişkiler kurmayı istemiştir. 1967 Arap – İsrail Savaşı'ndan sonra gerginleşen Rusya – İsrail ilişkilerinde Rusya, Vladimir Putin liderliğinde Orta Doğu'da 'jeostratejik oyuncu' olarak değerlendirdiği İsrail ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. İsrail de ABD'de Obama'nın göreve gelmesinin ardından dış politikada farklı alternatifleri de değerlendirmek istemiştir. Bu durumda elbette Obama yönetiminde ABD'nin Orta Doğu politikası etkili olmuştur. İsrail'in Obama'nın politikalarından rahatsız olması sonuç olarak Rusya ile ilişkilere pozitif etki yaratmıştır. Netanyahu'nun 2009 yılında kurduğu kabinede Rusça konuşan bakanlara yer vermiş, Moskova Yahudisi Yevgeni Kandel'in ise Başbakanlığa bağlı Ekonomik Konsey'in başkanlığına getirilmiştir (Hamzaoğlu, 2020). Bu hamleler Rusya'nın İsrail siyasetinde daha etkili olabilmesine imkân sağlamıştır.

Rusya'nın İsrail ve Körfez ülkeleri için tam anlamıyla Batı'ya alternatif dengeleyici bir aktör olarak değerlendirilmesi mevcut konjonktürde çok zor bir ihtimaldir. Rusya'nın İran ile yakın ilişkileri ve Suriye politikası, bu ihtimali zorlaştıran unsurların başında gelmektedir. Öte yandan Rusya'nın da Arap ülkeleri gibi enerji ihraç eden ülke konumunda olması ekonomik anlamda ilişkileri sınırlayıcı bir unsurdur. Bu çerçevede Rusya'nın İbrahim Anlaşmalarına siyah ya da beyaz değil gri bir yaklaşım sergileyeceği tahmin edilebilir.

Rusya Dışişleri Bakanlığı 14 Ağustos 2020'de anlaşmalara ilişkin açıklama yaptı. Açıklamada doğrudan olumlu veya olumsuz ifadeler kullanılmadı ve şu noktalar ön plana çıktı (Sputnik, 2020b):

- İki devlet ilkesi çerçevesinde uluslararası hukuk temelinde adil ve kalıcı çözüm olmalı
- İsrail işgali altında bulunan Batı Şeria'nın bazı bölgelerine genişletme planlarına son verilmesi. Bu planların hayata geçirilmesi, yaşayabilir ve toprakları olarak bütün bir Filistin devletini oluşturma olasılığının ortadan kalkmasına yol açacaktır.
- İsrail'in işgalini genişletmesi Filistin – İsrail temaslarına bir engel oluşturuyordu.
- ABD – İsrail – BAE ortak açıklamasında Filistin sorununa yönelik adil, kapsamlı ve geniş bir çözümün sürdürüleceği belirtilen açıklamaya yönelik Rusya bu durumu tek taraflı olarak değerlendirmiştir.

Rusya ilk açıklamasında daha çok Filistin meselesine odaklanmış ve elbette ABD öncülüğünde gerçekleştirilen sürece yönelik olumlu ya da olumsuz net bir tavır sergilemekten uzak durmuştur. Dışişleri Bakanlığı'nın açıklamasından kısa bir süre sonra Putin ve Netanyahu bölgesel meselelere

ilişkin bir telefon görüşmesi gerçekleştirmişlerdir. Görüşme sonrası yapılan açıklamaya göre Putin'in İsrail ile BAE arasındaki son normalleşme anlaşmasının bölgesel istikrar ve güvenliği güçlendireceğini umduğunu söylediği belirtilmiştir (Kadrosu, 2020). İbrahim Anlaşmalarına ihtiyatlı davranan Rusya'nın önümüzdeki dönemde Tahran ile olan temaslarını sıklaştırması ve Suriye'deki etkinliği arttırması muhtemel gözükmektedir. ABD öncülüğünde İsrail'in güvenliğini sağlayacak biçimde dizayn edilecek Orta Doğu, şüphesiz Rusya'nın çıkarları ile örtüşmeyecektir. Bu durumda Moskova, İran ve Suriye dışında Irak ve Libya gibi ülkelerde nüfuzunu arttırmak isteyecektir.

3.2.2. Çin Halk Cumhuriyeti

İsrail 1948 yılında Çin Halk Cumhuriyeti ise 1949 yılında kuruldu. Ocak 1950'de Çin Halk Cumhuriyeti'ni Orta Doğu bölgesinde tanıyan ilk ülke İsrail oldu. Bununla birlikte iki ülke Soğuk Savaş'ın karşıt kutuplarında yer aldıklarından diplomatik ilişkiler kırk yıldan fazla süreliğine sekteye uğradı (Arthur vd., 2019: 11). Dolayısıyla resmi temasların kurulabilmesi için Soğuk Savaş'ın sona ermesi gerekiyordu. Ancak Soğuk Savaş boyunca iki ülke arasında gizli temaslar da oldu. 1970'li yıllarda dış bağlarını genişleten Çin ile İsrail arasında gizli temaslara rağmen, Çin, Arap – İsrail çatışması sebebiyle İsrail ile diplomatik temas kurmaktan kaçındı. 1980'li yıllarda ise İsrail ve Çin savunma teknolojisi ağırlıklı olarak gizli temaslarını sürdürdü. Ancak 2000'li yılların başında ABD'nin bu gizli temaslara artan muhalefeti bağların zayıflamasına sebep oldu.

İki ülke arasındaki ilişkilerin seviyesini karşılıklı ziyaretler, ticaret hacmi ve Çin'in Orta Doğu'ya yönelik artan ilgisi ile açıklanabilir. İsrail - Çin siyasi ilişkileri 1992'den 2018'e kadar nispeten sabit kalırken, Çin - İran ve Çin - Suudi Arabistan ilişkileri güçlendi ve 1992'den 2018'e kadar olan dönemde üst düzey Çinli liderler İsrail'e toplam on üç, Suudi Arabistan'a yirmi altı ve İran'a on dört ziyaret gerçekleştirdi (Arthur vd., 2019: 48). 1987'in sonlarında İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres ve Çin Dışişleri Bakanı Wu Xueqian arasında gerçekleşen görüşmenin ardından 1988 yılı itibariyle İsraili turistler yoğun bir biçimde Çin'i ziyaret etmeye başladı. Aynı sene Çin, Filistin Devleti'ni tanıdı ve FKÖ ile bağlarını derinleştirdi. Çin'in Filistin'i tanıyan ilk ülkelerden birisi olması İsrail ile ilişkilerini etkilemedi ancak bu durum Çin'in Orta Doğu politikasında dengeli bir yol takip etme isteğinin tezahürüydü. Günümüzde bu durumun geçerliliğini sürdürdüğü söylenebilir.

Çin'in son yıllarda Afrika ve Orta Doğu'ya yönelik artan ilgisi bölge ülkeleri ile başta ticari ilişkiler olmak üzere birçok alanda ilişkiler geliştirmesini gerektiriyor. Kesin bir tarafta yer almaktan uzak durarak tüm ülkelerle temaslar kuran Çin, Filistin meselesine ilişkin olarak İsrail ile birlikte bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasını destekliyor. Orta Doğu'nun istikrarına bu bölgeyi de kapsayan Kuşak ve Yol Projesi sebebiyle önem veren Çin, Filistin meselesinin çözümüne ilişkin barış görüşmelerine ev sahipliği yapma girişiminde de bulunmuştur. Nisan 2021'de Çin Dışişleri Bakanı Vang Yi altı ülkeye yönelik Orta Doğu turunda İsrail ve Filistin'i Çin'in ev sahipliğinde düzenlenecek barış görüşmelerine davet etti (Kabakçı ve Rezek, 2021). Bu durum, Çin'in Orta

Doğu'ya ve Orta Doğu'daki sorunlara yönelerek etkinliğini arttırması yorumunu destekler niteliktedir.

Çin'in Körfez ülkeleri ile olan ilişkileri de İsrail ile olan ilişkilere benzer biçimde 2000'li yıllara dek sınırlı kalmıştır. Bu durumun en önemli sebebi Soğuk Savaş süreci ve Körfez ülkelerinin bağımsızlıklarını bu süreç içinde kazanmaları olmuştur. Bağımsızlıklarını kazanmalarını ardından bir süre İngiltere sonra da ABD etkisinde dış politikalarını şekillendiren Körfez ülkeleri, Soğuk Savaş döneminde Batı blokunun ekseninde hareket etmek durumunda kalmışlardır. Günümüzde küresel bir üretim merkezi haline gelmesi Çin'i enerji ithalatçısı bir ülke konumuna getirmiştir. Petrol tüketiminin giderek artması Çin ile Körfez ülkeleri ilişkilerinin gelişmesine sebep olmuştur. Çin'in Basra Körfezi'ne kıyısı olan ülkelerle ticaretten aldığı pay 1992'de yüzde iki iken, 2012'de yüzde on ikiye yükselmiş AB'nin payı ise aynı yıllarda yüzde yirmi beşten yüzde on ikiye düşmüş, sadece 2010 – 2013 arası dönemde Çin'in Körfez ülkeleri ile ticareti yıllık yüzde otuz artış göstermiştir (Özev, 2021: 303). Son yıllarda dünyanın en büyük petrol ithalatçısı olan ve uzun vadede petrol tüketiminde ABD'yi geçmesi beklenen Çin'in enerji güvenliği stratejisinde KİK ülkeleri önemli bir rol oynuyor. Kanıtlanmış petrol rezervlerinin yaklaşık yüzde otuzuna sahip olan KİK ülkeleri, Çin'in petrol tedarik ettiği on ana ülkenin dördünü kapsıyor. KİK bu alanda yüzde otuz üçlük paya sahip konumda bulunuyor (Fulton ve Qian, 2017: 13). Çin ve KİK ülkeleri arasında gelişen ve daha da gelişmesi muhtemel olan ticari ilişkilerde enerji faktörü karşılıklı bağımlıkta önemli rol oynuyor. Bu bağımlılık sadece Körfez'den Çin'e enerji tedariki olarak değerlendirilmemelidir. Körfez ülkeleri gelişen ekonomileri ile birlikte tarım, sağlık ve inşaat sektörlerinde Çin'in imalat kapasitesinden faydalanabilirler. Çin'in Afrika'da artan doğrudan yatırımları ile inşaat sektöründe birçok projenin ortaya koyulması bu duruma referans olarak gösterilebilir. Benzer şekilde Çin'in Körfez bölgesine doğrudan yatırımında artış görülüyor. 2003'ten 2010'a kadar Çin'in Körfez bölgesine doğrudan yatırımı 10,6 milyon dolardan 1.6 milyar dolara ve ardından 2011'de 2,3 milyar dolara yükselmiştir (Fulton ve Qian, 2017: 15). Körfez ülkeleri ekonomilerine çeşitlilik kazandırmaya ve petrol dışı sektörleri geliştirmeye çalıştıkça daha fazla yatırıma açık konuma gelebilirler. Bu durumda Çin – Körfez ticari ilişkilerini daha ileri seviyelere taşıyabilir.

Ticari ilişkilere rağmen Çin'in Orta Doğu'da ABD, İngiltere ve Batı eksenindeki diğer ülkeler kadar askeri ve siyasi etkinliğe sahip olması şu an için mümkün gözükmemektedir. Ancak ticaret hacmi gelişme eğiliminde devam ederken İbrahim Anlaşmalarına net bir şekilde olumsuz bir tepki vermesi beklenemezdi. Anlaşma duyurusunun ertesi gününde Çin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Zhao Lijian, Pekin'in Orta Doğu'da gerilimi azaltmak için atılan adımlardan memnun olduğunu söyledi ancak Çin'in Filistin'e devam eden desteğine atıfta bulunmayı da ihmal etmedi. Lijian, "Filistin meselesinin eşit temelli diyalog ve müzakerelere dönebilmesi için tarafların somut adımlar atmasını umuyoruz. Filistin Devleti'nin başarıya ulaşması için yapıcı bir rol oynamayı planlıyoruz" ifadelerini kullandı (Cafiero ve Wagner, 2020).

Çin'in Körfez ülkeleri ve İsrail ile gelişen ticari ilişkilerinin, Trump yönetiminde ABD inisiyatifinde imzalanmış olsa da İbrahim Anlaşmalarına olumlu yaklaşmasına sebep olduğu söylenebilir. Suudi Arabistan ve BAE ile olan ilişkilerine yukarıda anlatılan faktörler nedeniyle önem veren Çin, tüm taraflarla yakın ilişkiler geliştirerek Orta Doğu'daki etkinliğini arttırmak istiyor. Arap Baharı sürecinde ticari ilişkiler önemli ölçüde sekteye uğradığı için Orta Doğu'da yaşanacak uzlaşma ve istikrar Çin için önem arz ediyor. Ayrıca petrol yollarının güvenliği için Orta Doğu'da ABD varlığı Çin'in de tercih edeceği bir durum olarak karşımıza çıkıyor. Çin Dışişleri Bakanı Vang Yi'nin Nisan 2021'de İsrail ve Filistin'i Çin'in ev sahipliğinde düzenlenecek barış görüşmelerine davet etmesi Çin'in normalleşmeyi desteklerken bu süreçte merkezi bir rol alma isteğinin bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Ek olarak Çin'in Kuşak Yol Projesi kapsamında Orta Doğu'da altyapı yatırımlarının, liman ve demiryolu projelerinin varlığı bu bölgenin istikrarı ile mümkün olabilecektir. 24 Mart 2021'de Süveyş Kanalı'nın kuzey kısmında karaya oturarak kanal trafiğini durduran Ever Given gemisinin sebep olduğu olay sonucunda küresel ticaretin milyarlarca dolar zarara uğraması, Süveyş Kanalı'na ve Hürmüz Boğazı'na alternatif olacak projelerinin önemini gündeme getirmiştir. Bu tarz projeleri üstlenebilecek ülkelerin başında Çin gelmektedir.

3.2.3.Hindistan

İsrail, kurulmasının ardından bulunduğu çevre sebebiyle Asya ve Afrika devletleri ile ilişki kurmayı ve elbette bu devletler tarafından tanınmayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda ilk Başbakan David Ben Gurion Türkiye, İran ve Etiyopya gibi ülkelerle bağları güçlendirmek için Çevre Doktrini'ni ileri sürdü (Fataftah, 2019). Bu doktrin İsrail'in bölgesel izolasyonunu kırmayı amaçlıyordu. Bu amaç, Asya'nın önemli aktörlerini ve elbette dünyanın en kalabalık ikinci nüfusunu barındıran Güney Asya'nın yükselen gücü Hindistan'ı da kapsıyordu. Hindistan, İsrail'i 1950 yılında tanıdı ancak 1949 yılında Hindistan'dan İsrail'e Yahudi göçü başladı. 1990'lı yıllara kadar bazı ülkeler ile İsrail arasında söz konusu olduğu gibi Hindistan ile İsrail arasında da temaslar gerçekleşiyordu. Hindistan'da yaşayan Yahudiler bu temasların merkezinde yer alıyordu. Bu süreçte Hintli Yahudiler İsrail ile Hindistan arasında seyahat edebiliyordu ve pasaport işlemleri Türkiye ve Mısır aracılığıyla yürütülüyordu. 1990'lı yılların başında küresel siyaseti etkisi altına alan Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte devletler dış politikada yeni paradigmalara odaklandılar. Sonuç olarak bu durum Hindistan – İsrail ilişkilerinde de kendisini gösterdi. İki ülke arasında diplomatik ilişkiler 1992'de kuruldu ve tam diplomatik ilişkilerin kurulmasının ardından ticari ilişkiler savunma malzemeleri hariç iki yüz milyon dolardan 2010 yılı itibariyle beş milyar dolara ulaştı (Singh, 2012: 23). Günümüzde Hindistan pazarı İsraili şirketler için cazibe noktası konumunda bulunuyor. Diğer taraftan yetiştirilmiş beşerî güç kapasitesi ile özellikle mühendislik alanında Hindistan önem ihtiva ediyor. İki ülke arasında gelişen ilişkilerde askeri iş birliği de önemli bir noktada yer alıyor. İsrail için savunma ve silah sistemlerinin ihracatı ekonomi için kilit bir konumda yer alırken Hindistan bu pazarın en önemli alıcılarından birisidir ve iki ülke arasında askeri alanda ticaret hacminin bir milyar dolardan fazla olduğu tahmin ediliyor (Singh, 2012: 27). Bu

nedenle iki ülke arasından kurulan ve kurulması muhtemel olan stratejik ortaklıklar ilişkileri derinleştirmeye devam ediyor.

Hindistan'ın Filistin meselesine yönelik ilgisi 1990'lı yıllardan sonra İsrail ile olan ilişkilerinden ayrı olarak ele alınmaya başladı. 1974'te FKÖ'yü Filistin halkının tek ve meşru temsilcisi olarak tanıyan ilk Arap olmayan ülke Hindistan'dı. 1988'de Hindistan, Filistin Devletini tanıyan ilk ülkelerden birisiydi. Filistin meselesine ilişkin olarak Hindistan iki devletli çözüm çerçevesinde bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasına destek veren ülkeler arasında yer alıyor. Uluslararası toplantı ve görüşmelerde bu duruşunu destekleyen Hindistan, 29 Kasım 2012'de Filistin'in BM'ye üye olmayan gözlemci devlet statüsünü elde etmesine olumlu yönde oy kullandı ve Eylül 2015'te BM binasına Filistin bayrağının göndere çekilmesini destekledi. Geleneksel olarak BM'de Filistin lehine oy veren Yeni Delhi, 2015 yılında İsrail'in Gazze'deki eylemlerini kınayan BM İnsan Hakları Konseyi kararına çekimser oy kullanan Tel Aviv politikasındaki değişikliğin ilk resmi sinyali vermişti (Bayram, 2019). İbrahim Anlaşmalarının imzalanmasından kısa bir süre önce Hindistan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sanjay Bhattacharya, ülkesinin Filistin davasına destek verdiğini belirterek, bağımsız Filistin devletinin kurulması için siyasi müzakerelerin yeniden başlamasını umduklarını söyledi (Sabah, 2020).

Hindistan'ın Körfez ülkeleri ile olan ilişkilerinde özellikle Hindistan – Suudi Arabistan ilişkileri olumlu bir düzeyde ilerlemeye devam ediyor. Körfez'den Suudi Arabistan, Umman, BAE ve İran ile stratejik ortaklıklar geliştirmesi dikkat çekicidir (Singh, 2020). Bu durum Hindistan'ın küresel ve bölgesel bir güç olarak yükselme sürecinde Körfez'in büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Körfez ülkeleri ile ekonomik ilişkiler Hindistan'ın son yıllarda bölgedeki birçok ülkeyle ilişkilerini yoğunlaştırmasına sebep olmuştur. Hızla büyüyen nüfusu ve gelişen ekonomisi ile birlikte Hindistan için enerji güvenliği çok önemlidir. 2019 yılı itibarıyla enerjide dışa bağımlılığı yüzde seksen dördtür ve bu ihtiyacın yüzde on ikisi Körfez ülkelerinden sağlanmaktadır (Singh, 2020: 159). Ekonomik açıdan bakıldığında Hindistan – Körfez ilişkileri olumlu bir seviyede gelişmeye devam ediyor.

İsrail ve Körfez ülkeleri ile olan ilişkilerinde çıkarları ekseninde hareket eden Hindistan'ın İbrahim Anlaşmalarına olumsuz bir tepki vermesi beklenen bir durum değildi. Özellikle son dönemde İsrail ile daha yakın ilişkiler kurma gayreti içinde olan Hindistan, Körfez ülkeleri ile enerji sektörü başta olmak üzere birçok alanda ekonomik ilişkiler sürdürüyor. Nisan 2021 itibarıyla üst düzey diplomatların, iş insanlarının ve merkezi BAE'de yer alan Uluslararası Hint – İsrail Ticaret Odası Federasyonu'nun açıklamalarına göre göre İsrail, BAE ve Hindistan arasında üçlü ticaretin 2030 yılına kadar yüz on milyar dolara kadar yükselebileceği öngörülüyor (The Hindu, 2021). Bu düzeyde gelişme potansiyeli bulunan Hindistan, İsrail ve BAE ilişkilerinde, Hindistan İbrahim Anlaşmalarının imzalanacağını duyurulmasından kısa bir süre sonra dışişleri bakanları düzeyinde BAE ile temasa geçerek anlaşmayı desteklemiştir. Hindistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Anurag

Srivastava kısa bir süre sonra bir basın toplantısında yaptığı açıklamada, her iki ülkenin de Hindistan'ın kilit stratejik ortakları olduğunu söylemiş ve Hindistan'ın ‘‘Filistin davasına geleneksel desteğini sürdürdüğünü’’ eklemiştir. Ayrıca ‘‘Kabul edilebilir iki devletli bir çözüm bulmak için doğrudan müzakerelerin erken yeniden başladığını görmeyi umuyoruz’’ ifadelerini kullanmıştır (Bhaduri, 2020). Bölgesel güvenliği teşvik edeceğinden hareketle Hindistan'ın bu anlaşmalara olumlu yaklaştığı söylenebilir. Ancak en önemli durum ekonomik faktörler sebebiyle gelişen ilişkilerin Hindistan'ı daha pragmatist olmaya itmiş olmasıdır. Ancak açıklamalara yansıdığı şekilde Hindistan'ın Filistin meselesine yönelik iki devletli çözüm vurgusu devam etmektedir. Enerji güvenliğinin önemli kaynaklarından birisi olan BAE ile savunma ve teknoloji gibi birçok alanda ortaklık kurduğu İsrail'in ilişkilerini normalleştirilmesi Hindistan için olumlu bir sonuç doğuruyor. Sonuç olarak İbrahim Anlaşmaları üç ülkenin daha fazla alanda güçlü iş birlikleri kurabilmelerinin önünü açıyor.

3.2.4. Avrupa

Dünyanın en başarılı kurumsallaşma veya birlik olma örneklerinden birisi olan AB, uluslararası siyasette Orta Doğu başta olmak üzere birçok farklı coğrafyada, birçok farklı sorun üzerine küresel ve bölgesel aktörler ile temaslar kurarak diplomatik bir gücünü sergilemektedir. İbrahim Anlaşmalarına yönelik olarak ilk açıklama yapan aktörlerden birisi de AB oldu. AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Josep Borrell, İsrail ile Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) arasındaki normalleşme anlaşmasını memnuniyetle karşıladıklarını ancak ilhak planlarının terk edilmesi gerektiğini belirtti (Çam, 2020). Batı Şeria'daki ilhakin askıya alınmasını olumlu bir adım olarak değerlendiren Borrell, ‘‘Şimdi planlar hep birlikte terk edilmeli. AB, uluslararası anlamda üzerinde uzlaşmış parametreler temelinde iki devletli çözüm hakkındaki İsrail-Filistin müzakerelerinin sürmesini umut etmektedir’’ ifadelerini kullandı (Çam, 2020).

AB dışında Avrupa Kıtası'nda İbrahim Anlaşmalarına yaklaşımı önem arz eden ülkelerin başında İngiltere geliyordu. Uzun süre Filistin bölgesinde manda yönetimi olarak idaresi altında bulunduran, İsrail'in kuruluşuna en önemli desteği sağlayan ve bölgeden çekilen İngiltere, İbrahim Anlaşmalarına olumlu yaklaşan ülkeler arasında yer alıyor. İngiltere Başbakanı Boris Johnson anlaşma kararına en hızlı tepki veren liderlerden birisi oldu. 13 Ağustos 2021'de sosyal medya hesabından yaptığı açıklamada Johnson, ‘‘BAE ve İsrail'in ilişkileri normalleştirme kararı son derece iyi bir haber. Batı Şeria'da ilhakin ilerlemediğine dair derin umudumdu ve bugün bu planları askıya alma anlaşması, daha barışçıl bir Orta Doğu yolunda hoş bir adım’’ ifadelerini kullandı (Johnson, 2020). Anlaşmaların imzalanmasının ardından İngiltere Orta Doğu Bakanı James Cleverly, ‘‘ilişkilerin normalleşmesi bölgede barışa doğru bir hareketi temsil ediyor ve İngiltere bunu şiddetli memnuniyetle karşılıyor ve diğer devletleri de aynı yolu seçmeye teşvik ediyor’’ şeklinde konuştu (The National News, 2020).

Avrupa'nın önemli aktörlerinden birisi olan Fransa, Orta Doğu'da aktif politikalar sergileyen ve etkinliğini arttırmak isteyen ülkelerin başında gelmektedir. İsrail Devleti'nin kurulmasının ardından Arap – İsrail savaşları boyunca İsrail'i destekleyen Fransa iki devletli çözümü destekleyen ülkelerden birisi olarak karşımıza çıkıyor. Ocak 2020'de Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron ve Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas bir araya gelmişler ve görüşme sonrasında Macron, Fransa'nın iki devletli çözümü destekleyen tavrının devam ettiğini dile getirmiş ve Filistin halkına, kendi kurumları ve ekonomisini oluşturması için destek olmaya devam edeceklerini söylemiştir (Topçu, 2020b). Fransa, İsrail – BAE anlaşma duyurusunun ardından ilk tepkisini Dışişleri Bakanı Jean-Yves Le Drian'ın yazılı açıklaması ile gösterdi. Le Drian, ‘‘Fransa, bölgedeki iki önemli ortağı olan İsrail ile Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) arasındaki ilişkilerin normalleştiğine yönelik açıklamayı memnuniyetle karşılamaktadır’’ ifadelerini kullandı.

Genel anlamda Avrupa'dan ve Avrupa Birliği'nden İbrahim Anlaşmalarına yönelik olumlu tepkiler geldi. Ancak anlaşmalara yönelik tek eleştiri AB'nin kurucu üyesi ve Avrupa'nın en az nüfuslu ülkelerinden birisi olan Lüksemburg'dan geldi. Lüksemburg Dışişleri Bakanı Jean Asselborn, anlaşmayı eleştirerek Abu Dabi'nin Filistinli kardeşlerini terk ettiğini söyledi. Asselborn anlaşmaların imzalanacağına duyurulmasının ardından şu ifadeleri kullandı (Ahren, 2020): ‘‘Bölgede birçok bağlantım olduğu için İran korkusu olduğunun farkındayım ancak ekonomik çıkarlar peşinde koşarak ve belki de daha fazla güvenliğe sahip olmak için kardeşlerinizi hayal kırıklığına uğratamayacağınızı düşünüyorum. Filistinliler iplerin arasında sıkışmış durumda. Filistin için dayanışmanın artık Körfez'de bir öncelik olmadığı görülüyor’’ değerlendirmelerinde bulundu. Lüksemburg dışında Avrupa Birliği İbrahim Anlaşmalarını olumlu karşıladı.

3.3. Genel Değerlendirme

İbrahim anlaşmaları İsrail'in, Filistin'in ve Orta Doğu'nun geleceği açısından önem arz ediyor. Arap dünyasında toprak ve nüfus bakımından küçük ancak ekonomik olarak büyük olan Körfez ülkelerinin İsrail'e ve Filistin meselesine yönelik bakış açılarını değiştirmeleri bölgesel siyasette yeni bir durum ortaya çıkardı.

İbrahim Anlaşmalarının küresel ve bölgesel etkileri veya yankıları ele alındığında ortaya çıkan sonuç anlaşmaların uluslararası düzeyde büyük oranda olumlu tepki alması oldu.

Tablo 4: Bazı Ülkelerin İbrahim Anlaşmalarına Yaklaşımı

Tepki/Yaklaşım	Ülkeler, Kurumlar
Olumlu	ABD, Kanada, Kosta Rika, Guatemala, Kolombiya, Peru, Brezilya, Uruguay, Paraguay, AB, BM, Etiyopya, Mısır, Ürdün, Umman, Çin, Hindistan, Filipinler, Güney Kore, Japonya, Ukrayna, İngiltere, Avustralya, Yeni Zelanda
Olumsuz	Türkiye, İran, Kuveyt, Libya, Lüksemburg, Güney Afrika
Tarafsız/İlimli	Suudi Arabistan, Rusya, Tunus, Irak, Pakistan, Malezya

Tablo 4’te görüldüğü üzere anlaşmalara olumsuz veya tepkisiz/ilimli yaklaşan ülkelerin sayısı oldukça azdır. Bu ülkelerin birçoğunun da Müslüman nüfusun ağırlıkta olduğu ve Filistin meselesi çerçevesinde politikalarını sergiledikleri görülmektedir. Aslında anlaşmalara olumlu yaklaşan ülkelerin de büyük bir çoğunluğu Filistin meselesine ve iki devletli çözüm planına atıfta bulunmuşlardır. Rusya’nın tepkisi daha çok uluslararası siyasetin içinde bulunduğu durum çerçevesinde değerlendirilmeli ve tepkisi buna göre ele alınmalıdır. Güney Afrika, anlaşmaların tek taraflı olmasından ve Batı Şeria’nın ilhakının durdurulmasını garanti etmediğini belirterek olumsuz yaklaşmıştır. Lüksemburg’un tepkisi ise geçici olmuştur. Lüksemburg Dışişleri Bakanı ilk olarak anlaşmaları ve Körfez ülkelerini eleştirse de Lüksemburg hükümeti AB’nin açıklamasını desteklemiştir. Bu sebepten ötürü Lüksemburg’unda üyesi olduğu AB bir bütün olarak Tablo 4’te olumlu yaklaşan kategoride yer almış, Lüksemburg anlaşmaları üst düzey anlamda eleştiren ülke olmasından dolayı olumsuz tepki kategorisine eklenmiştir. İbrahim Anlaşmalarının Orta Doğu’nun geleceğine ne yönde etki edeceği, kalıcı olup olmayacağı daha geniş bir zaman diliminde kendisini gösterecektir. Uluslararası düzeyde olumlu karşılanan anlaşmaların bölgesel anlamda etkileri daha önemli gözükmektedir. Türkiye ve İran’ın oluşan bu blok karşısında ne yönde politikalar sergileyecekleri önem arz etmektedir.

SONUÇ

Orta Doğu'da 19. yüzyılın sonlarında fikir olarak güçlenen bir Yahudi devletinin kurulması amacı, 20. yüzyıl başından itibaren başlayan Arap – İsrail çatışması devamında ise Arap – İsrail savaşları şeklinde ortaya çıktı. Çözümü günümüze kadar tesis edilemeyen sorunlar, bölgeyi çatışma ve istikrarsızlığın pençesine bıraktı. 1948 yılında Filistin davası olarak Arapların bir araya gelmesi ile başlayan 1973 yılına kadar yaşanan savaşların ardından 1978 yılında Mısır'ın İsrail ile barış anlaşması imzaladı. Arap – İsrail ilişkilerinin ilk barış anlaşması olarak tarihteki yerini alan bu olaydan sonra zamanla Filistin meselesinin Arap ülkeleri üzerindeki birleştirici etkisi kaybolmaya başladı. Uzun bir süreç şeklinde gerçekleşen bir durum neticesinde 15 Eylül 2020 tarihinde Arap – İsrail ilişkilerinde yeni bir dönüm noktası yaşandı ve İbrahim Anlaşmaları Washington'da imzalandı. Bu durum sonuçları ne olursa olsun Filistin davası için Arap birlikteliğinin bir anlamda çöktüğünü gösteriyor.

Orta Doğu'da Arap – İsrail çatışmaları dışında bölgenin dengelerini değiştiren ve İbrahim Anlaşmalarının da temelinde yer alan ortaklığa da yol açan gelişmeler de oldu. İran'da 1979 yılında yaşanan devrim bunlardan bir tanesidir. Bu olaydan sonra İran'ın ideolojik ve yayılcı amaçları genel olarak Arap ülkelerini ve özelde Körfez ülkelerini ABD'ye daha fazla yakınlaştırmış ve zamanla İsrail'e olan bakış açılarında değişikliklere yol açmıştır. Son yıllarda İran kaynaklı tehdit algısı Körfez ülkeleri için İsrail'den kaynaklanabilecek olan tehditlerden daha öncelikli hale geldi. İran tehdidi dışında özellikle BAE'nin neo-Osmanlıcı olarak suçladığı Türkiye de son yıllarda bölgenin bazı ülkeleri için tehdit olarak algılandı. BAE, Türkiye'yi emperyalist bir güç şeklinde lanse ederek İsrail ile normalleşmeye başka bir dayanak sunmuş oldu.

Bölgedeki dengeleri değiştiren veya etkileyen gelişmelerden bir diğeri ise İran – Irak Savaşı ve ardından Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi oldu. Bu gelişmeden sonra Körfez ülkelerinin güvenlik algılarına İran'dan sonra işgal endişesini de eklenmiş oldu. Askeri ve siyasi anlamda çok iddialı bir konumları olmayan Körfez ülkeleri ekonomik güçlerinin güvenliği için ABD ile daha yakın ilişkiler kurdular. Bu durumun İsrail ile ilişkileri resmileştirmek için teşvik edici etkisinin olması kaçınılmazdı.

Orta Doğu'da Arap – İsrail ilişkilerine etki eden son dönem olaylardan ilki elbette Arap Baharı süreci oldu. Bölgede ciddi bir değişime sahne olan Arap Baharı süreci, ilk önceliği rejim güvenliğine veren Körfez ülkeleri için bölgesel ittifakları daha önemli hale getirdi. İsrail, Arap dünyasının bu süreçte içine düştüğü karışıklıkları ve Trump yönetiminin politikalarını fırsata çevirmiştir. Arap

Baharı sürecinde 2013 yılında Mısır’da gerçekleşen darbe sonrası İsrail, BAE ve Suudi Arabistan’ın Sisi yönetimini desteklediği görülmektedir. Mısır’da yaşanan bu değişim hem İsrail ile Arap ülkelerini yakınlaştırmış hem de Mısır gibi güçlü bir ülkenin Filistin davasında devre dışı kalmasına sebep olmuştur. Bu durum diğer Arap ülkelerinin pan-Arabist politikalarından uzaklaşması için de teşvik edici etki yaratmıştır. Suriye’nin içinde bulunduğu durum, Irak’taki siyasi atmosfer ve sonu gelmeyen güvenlik sorunları göz önünde bulundurulduğunda Arap dünyasında ciddi bir güce sahip olan Mısır’da İsrail lehine yaşanan bu değişim bölgedeki dengeleri değiştirmiştir.

İbrahim Anlaşmalarının imzalanmasına giden süreç ve anlaşmaların küresel ve bölgesel düzeyde nasıl tepki aldığı çalışmada incelendi. Değinilmesi gereken diğer bir nokta bu anlaşmaların muhtemel etkileri, bu etkilerin bölge ülkelerine yansımaları ve bölge ülkelerinin izleyecekleri politikalarıdır. Bu bağlamda tezin yazılmasıyla birlikte ele alınan Arap – İsrail normalleşmesinin ve anlaşmaların sonuçları şu şekilde sıralanabilir:

1. İbrahim Anlaşmaları ile ilk olarak BAE ve Bahreyn’in Kudüs’ün ilhakını ve İsrail’in ilhak politikalarını kabul ettiği söylenebilir. Anlaşma ile birlikte İsrail’in Filistin topraklarına yönelik politikalarının ve potansiyel işgal hareketlerinin de yolunu açmıştır.

2. İlk sonuca bağlı olarak 1948 yılından itibaren başlayıp günümüze kadar zaman zaman tartışılrsa da Filistin meselesinden doğan Arap dayanışması artık son bulmuştur. Bundan sonra bu meseleden ötürü ortaya çıkabilecek Arap dayanışması ancak İsrail ile topyekûn normalleşme ile söz konusu olabilir.

3. İbrahim Anlaşmaları sonrasında ortaya çıkan tablo Arap dünyasında Filistin meselesini sahiplenecek güçlü bir ülkenin kalmamış olduğunu göstermektedir. Bölgeye uzak ve nispeten yeterli güce sahip olmayan Malezya ve Nijerya, Hindistan ile toprak sorunları bulunan gelişmekte olan Pakistan gibi İslam ülkeleri dışında Filistin meselesi bölgenin Arap olmayan iki güçlü ülkesi Türkiye ve İran’ın elinde kalmış gibi görünüyor. Ancak bu ülkelerin öncelikleri, çıkarları ve diplomatik yetenekleri göz önünde bulundurulmalıdır.

4. Üçüncü maddede sözü edilen durum ile birlikte İbrahim Anlaşmalarının imzalanmasında bölge ülkelerinin Türkiye ve İran’ı tehdit olarak görmesi sonucunda Rusya’nın da katılabileceği bir Türkiye - İran yakınlaşması söz konusu olabilir.

5. Bu gelişme çerçevesinde Türkiye – İran yakınlaşması ihtimalinin dışında Türkiye ve İran daha ılımlı politikalar ile sürece yaklaşabilir ve Körfez ülkelerinin İsrail lehine değişen tutumlarını dengeleyebilir veya değiştirebilirler. Son dönemde Türkiye – Mısır yakınlaşması bu kapsamda ele alınabilir.

6. İran, bu anlaşmalar sonrası bölgedeki algıyı değiştirebilir veya daha saldırgan politikalar üretebilir. Saldırgan politikaları benimsemesi bölgesel güvenlik için başka bir güvenlik sorunu ortaya çıkarabilir.

7. BAE ve Bahreyn’in (Sudan ve Fas da dahil edilebilir), İsrail ile normalleşmesi bundan sonraki süreçte diğer bölge ülkeleri için de teşvik edici rol oynayacaktır. İsrail ile birçok Arap

ülkesinin ilişkilerini örtülü olarak yürüttüğü düşünülürse bu ülkelerin İsrail ile resmi ilişkiler kurması için İbrahim Anlaşmaları önemli bir gelişmedir. Özellikle ilerleyen dönemlerde Suudi Arabistan'ın normalleşme kervanına katılarak İsrail ile barış ilan etmesi bu durumu ciddi anlamda güçlendirecektir.

8. İbrahim Anlaşmalarının imzalanmasından önceki süreçte, çalışmada da değinilen, Körfez ülkelerinin dış politikada bağımsız hareket edebilme istekleri bu gelişme ile birlikte zor görünmektedir. Zira Arap ülkelerinin İsrail ile normalleşmesine sebep olan faktörlerin başında İran tehdidi başlığı altında rejim güvenliklerini sağlama istekleridir. Bu güvenliği sağlayabilmek için ABD'nin bölgedeki varlığını güçlendirecek ve İsrail'in etki alanını genişletecek normalleşme adımı ile Körfez ülkeleri dış politikalarını ABD etkisinden uzak kalarak şekillendirebilmeleri zor görünmektedir.

9. İbrahim Anlaşmaları, İsrail'in bölgesel güvenliğine önemli katkı sağlayacak olmasının yanında İsrail'in etki alanını genişletmesine, askeri varlığını Körfez bölgesine ulaştırabilmesine imkân sağlayacaktır.

10. İbrahim Anlaşmaları ile Filistin meselesi İsrail için kaygılandırıcı bir durum olmaktan çıkacaktır. Bu durumda İsrail Filistin'de daha rahat hareket edebilecek söz konusu olabilecek barış görüşmelerinde eli daha fazla güçlenecektir. Anlaşmaların tek kazananı olmasa da en fazla kazananı İsrail olmuştur.

11. İbrahim Anlaşmaları, Camp David Anlaşmaları gibi sansasyonel bir etki ortaya koymadı. Uluslararası ilişkilerde mevcut tüm aktörlerin anlaşmalara olan yaklaşımları ve etkileri incelendiğinde Camp David Anlaşmalarının etkisi çok daha büyük olmuştur. Bunun sebebi Camp David Anlaşmasının uzun süren savaş döneminin ardından ciddi riskler ve sonuçlar göze alınarak imzalanmış bir anlaşma olmasıdır. İbrahim Anlaşmaları için ise durum farklıdır. Bu anlaşmalar bir anlamda örtülü ilişkilerin alenileşmesinden ibarettir.

Yukarıda ele alınan sonuçların olumsuz bir bakış açısı ile ele alındığı düşünülebilir ve bir barış anlaşmasının hem de bu kadar uzun süren bir anlaşmazlığa son verdiği düşünülen bu anlaşmaların olumlu etkilerinin daha fazla olması beklenebilir. Ancak İbrahim Anlaşmaları asıl sorundan uzak bir anlayışla ortaya koyulmuştur ve bu anlaşmalar Orta Doğu'da herhangi bir çatışmayı sona erdirmemiştir. Sonuç olarak bakıldığında Filistin'in dahil olmadığı anlaşmaların sadece anlaşmaları imzalan ülkeler arasında ikili ilişkiler seviyesinde olumlu etkileri olacaktır. Ancak İbrahim Anlaşmalarının bölgesel etkisi değerlendirildiğinde kalıcı barışı sağlayacak ve Filistin meselesine kabul edilebilir bir çözümü getirecek bir çerçeveye sahip olmaması nedeniyle Orta Doğu'nun istikrarına beklenen katkıyı sunması pek mümkün görünmemektedir.

KAYNAKÇA

- Abay, Emre Gürkan ve Cura Ali (2021), Rusya, Körfez Ülkeleri Üzerinden Orta Doğu'da Etkin Olma Çabasında, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/rusya-korfez-ulkeleri-uzerinden-orta-doguda-etkin-olma-cabasinda/2173638> (10.05.2021).
- Ahren, Raphael (2016), Time for Arab States to Publicize Their Israel Ties, **The Times of Israel**, <https://www.timesofisrael.com/time-to-publicize-secret-ties-with-arab-states-netanyahu-says/> (05.04.2021).
- _____ (2020), Luxembourg FM: UAE 'let down' the Palestinians with Israel deal, **The Times of Israel**, <https://www.timesofisrael.com/luxembourg-fm-uae-let-down-the-palestinians-with-israel-deal/> (14.05.2021).
- Aksoy, Halime Afra ve Bitmez, Serdar (2020), Katar Emiri İsrail'in Uzlaşmaz Tutumu Karşısında Uluslararası Toplumu Eleştirdi, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/katar-emiri-istrailin-uzlasmaz-tutumu-karsisinda-uluslararasi-toplumun-sessizligini-elestirdi-/1982564> (08.05.2021).
- Akyeşilmen, Nezir ve Ensaroğlu Yılmaz (2014), "Sonuç Yerine: Barış Sürecinde Yoldaki İşaretler", Nezir Akyeşilmen (Ed.), **Barış Konuşmak Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi**, 2. Baskı içinde (449 – 460), ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- Aljazeera (2018), US Blocks UNSC Statement on Israel's Use of Force on Land Day, <https://www.aljazeera.com/news/2018/4/1/us-blocks-unsc-statement-on-israels-use-of-force-on-land-day> (09.04.2021).
- _____ (2020), Israel, UAE Announce Normalisation of Relations with US Help, <https://www.aljazeera.com/news/2020/08/13/israel-uae-announce-normalisation-of-relations-with-us-help/> (07.05.2021).
- Allilou, Aziz (2015), Saudi Arabia's Al-Waleed Bin Talal to Pay Official Visit to Israel, **Morocco World News**, <https://www.morocoworldnews.com/2015/07/162534/saudi-arabias-al-waleed-bin-talal-to-pay-official-visit-to-israel/> (05.04.2021).
- Alnasravi, Abbas (1991), **Arab Nationalism, Oil and the Political Economy of Dependency**, Greenwood Press. Westport.
- Aloni, Shlomo (2001), **Arab Israeli Air Wars, 1947-1982**, Osprey Publishing, Oxford.
- Alvarez, Lizette, (2014), Britain Says U.S. Planned to Seize Oil in 1973 Crisis, **The New York Times**, <https://www.nytimes.com/2004/01/02/world/britain-says-us-planned-to-seize-oil-in-73-crisis.html> (14.03.2021).

- Anadolu Ajansı (2018a), İsrail'in Hayfa'dan Dubai'ye Uzanan Demir Yolu Projesi
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilin-hayfadan-dubaiye-uzanan-demir-yolu-projesi-1312115> (13.04.2021).
- _____ (2018b), Bahreyn Dışışleri Bakanı'ndan İsrail'e destek
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bahreyn-disisleri-bakanindan-israile-destek/1141620>
(15.04.2021).
- _____ (2019), Arap Ülkeleri İnan Tehdidi Karşısında İsrail'le Aynı Masada Buluştu,
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arap-ulkeleri-iran-tehdidi-karsisinda-israile-ayni-masada-bulustu/1394575> (07.04.2021).
- Arı, Tayyar, (2017), **Geçmişten Günümüze Orta Doğu Savaş Siyaset ve Diplomasi**, Alfa Yayıncılık, Bursa.
- Armaoğlu, Fahir (1994), **Filistin meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- _____ (2018), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914 - 1990**, Kronik Kitap, 1. Basım, Ankara.
- Ataman, Muhittin (2021), "Statükodan Değişime Suudi Arabistan Dış Politikası", İsmail Numan Telci (Ed.), **Körfez Dış Politikası Bağımlılık, Müdahalecilik, Tarafsızlık**, 2. Baskı içinde (27 - 62), Orta Doğu Yayınları, Ankara.
- Ataöv, Türkkiye (1978). Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın Yargılanması, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 33 (3): 24-33.
- Ayverdi, Rümeyisa (2021), "Tarafsızlık ve Arabuluculuk Ekseninde Umman Sultanlığı Dış Politikası", İsmail Numan Telci (Ed.), **Körfez Dış Politikası Bağımlılık, Müdahalecilik, Tarafsızlık**, 2. Baskı içinde (131 - 158), Orta Doğu Yayınları, Ankara.
- Bahgat, Gawdat (2012), A Nuclear Weapons Free Zone in the Middle East, Mehran Kamrava (Ed.), **The Nuclear Question in the Middle East**, 1. Baskı içinde (265-285), Hurst & Co, London.
- _____ (2006), **Israel and the Persian Gulf: Retrospect and Prospect**, University of Florida, Florida.
- Barakat, Sultan (2018), Normalising Relations With Israel Will Not Benefit Gulf States, <https://www.aljazeera.com/opinions/2018/11/14/normalising-relations-with-israel-will-not-benefit-gulf-states> (27.03.2021).
- Başer, Hacer (2020a), Kuveyt'ten Başkenti Kudüs Olan Filistin Devletinin Kurulmasına Destek Vurgusu, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kuveytten-baskenti-kudus-olan-filistin-devletinin-kurulmasına-destek-vurgusu/1980980> (08.04.2021).

- _____ (2020b), Umman, İsrail – BAE Anlaşmasını Memnuniyetle Karşladı, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/umman-israil-bahreyn-anlasmasini-memnuniyetle-karsiladi/1971934> (09.05.2021).
- Baykan, Dildar (2020), İsrail ile BAE ve Bahreyn Beyaz Saray’da Normalleşme Anlaşması İmzaladı, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-ile-bae-ve-bahreyn-arasindaki-normallesme-anlasmalari-beyaz-sarayda-imzalandi/1974459>, (27.03.2021).
- Bayram, Duygu Çağla (2019), Hindistan – İsrail İlişkilerinin Anatomisi, **Güney Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (GASAM)**, <https://gasam.org.tr/hindistan-israil-iliskilerinin-anatomisi/> (12.05.2021).
- Beilin, Yossi (1992), **Israel: A Concise Political History**, New York.
- Bergman, Ronen (2018), Oman is Israel’s Link to Middle East, **Yediot Aharanot**, <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-5382528,00.html> (07.04.2021).
- Best, A., Jussi, H., Joseph, A. ve Kirsten, E., (2012), **20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi** (Çev. Taciser Ulaş Belge), Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Bhaduri, Aditi (2020), Why India Welcomes the Abraham Accord, **EERadicalization**, <https://eeradicalization.com/why-india-welcomes-the-abraham-accord/#> (13.05.2021).
- Biçeroğlu ve Karabacak (2020), Mısır İhvan’ı: BAE – İsrail Anlaşması Filistin Davasına İhanettir, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/misir-ihvani-bae-israil-anlasmasi-filistin-davasina-ihanettir/1945822> (07.05.2021).
- Black, Ian. (2019), Just Below the Surface: Israel, the Arab Gulf States and the Limits of Cooperation, **LSE Middle East Centre Report**.
- Bozkurt, Celil (2012), Filistin Sorunu ve İlk Arap - Yahudi Çatışmalarının Türk Basınındaki Yankıları (1929-1939), **The Journal of Academic Social Science Studies**, Volume: 5, Issue:8, 265-295.
- Bölme, S., Demir, G., Ulutaş, U., Torlak, F., Ziya, Z., (2012), İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu, **Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA)**, Ankara.
- Brzezinski, Zbigniew (1997), **The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostategic Implications**, Basic Books, New York.
- Business Recorder, (2009), Qatar Shuts Israeli Trade Office Over Gaza War, <https://www.brecorder.com/news/3594577/qatar-shuts-israeli-trade-office-over-gaza-war-report-20090119866649> (21.03.2021).
- Byman, Daniel (Ed.) (2001), **Iran's Security Policy in the Post Revolutionary Era**, Rand Publishing; 1St Edition.

- Cafiero, Giorgio (2020), Kuwait Breaks From GCC on Warming up to Israel, **Al – Monitor**, <https://www.al-monitor.com/originals/2019/01/kuwait-break-gcc-warming-israel-palestine-saudi-trump.html> (10.04.2021).
- Cafiero, Giorgio ve Wagner, Daniel (2020), China and the Abraham Accords Peace Agreement, **MEI**, <https://www.mei.edu/publications/china-and-abraham-accords-peace-agreement> (12.05.2021).
- Caner, Mustafa (2021), ‘Bölgesel Nüfuz Mücadelesi Çerçevesinde Körfez ve İran İlişkileri’, İsmail Numan Telci (Ed.), **Körfez Dış Politikası Bağımlılık, Müdahalecilik, Tarafsızlık**, 2. Baskı içinde (255 - 274), Orta Doğu Yayınları, Ankara.
- Chan, Arthur, Efron Shira, Haskel, Emily, Howard, Shatz, Morris, Lyle ve Scobell, Andrew (2019), The Evolving Israel - China Relationship, **RAND Corporation**, Santa Monica.
- Chulov, Martin (2017), I Will Return Saudi Arabia Moderate Islam, **The Guardian**, <https://www.theguardian.com/world/2017/oct/24/i-will-return-saudi-arabia-moderate-islam-crown-prince> (06.04.2021).
- Cleveland, William (2008), **Modern Orta Doğu Tarihi**, (Çev. Mehmet Harmancı) 1. Basım, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- CNN Türk (2017), Suudi Arabistan Kızıldeniz Kıyısına Yeni Bir Kent Kuruyor, <https://www.cnnturk.com/dunya/suudi-arabistan-kizildeniz-kiyisina-yeni-bir-kent-kuruyor?page=1> (13.04.2021).
- _____ (2020), Skandal Plana İran'dan İlk Yorum: Filistin'de Yeni Bir İntifada Bekliyoruz, <https://www.cnnturk.com/turkiye/skandal-plana-irandan-ilk-yorum-filistinde-yeni-bir-intifada-bekliyoruz> (07.05.2021).
- _____ (2020), Kuveyt'ten BAE-İsrail Anlaşmasına Tepki! ‘İzin Vermeyeceğiz’, <https://www.cnnturk.com/dunya/son-dakika-kuveytten-bae-israil-anlasmasina-tepki-izin-vermeyecegiz> (08.05.2021).
- Çam, Ömer Tuğrul (2020), AB'den İsrail-BAE Normalleşmesi Hakkında Açıklama, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abden-israil-bae-normallesmesi-hakkinda-aciklama/1942371> (14.05.2021).
- Çandar, Cengiz (1983), **Orta Doğu Çıkmazı**, Hil Yayın, İstanbul.
- Çeliker, F., (1973), Dördüncü Orta Doğu Savaşı, Genelkurmay Harp Tarihi Stratejik Etüdler Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Çinkara, Gökhan (2020), Biden Dönemi ABD – İsrail İlişkilerinin Dinamikleri, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/biden-donemi-abd-israil-iliskilerinin-dinamikleri/2079916> (10.04.2021).

Dora Güney, Ayşegül (1979), **İran'da Devrim**, Haziran Yayınları, İstanbul.

Dursun, Ahmet (2020), İran Cumhurbaşkanı Ruhani: Bazı Arap Ülkeleri, Bölgede İsrail'e Üs Vermek İstiyor Ancak Sonuçlarından Sorumlu Olacaklar, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-cumhurbaskani-ruhani-bazi-arap-ulkeleri-bolgede-israile-us-vermek-istiyor-ancak-sonuclarindan-sorumlu-olacaklar/1975041> (05.05.2021).

DW (2018), Suudi Prens: İsrail'in Hakkı Var, <https://www.dw.com/tr/suudi-prens-israilin-hakk%C4%B1-var/a-43230020> (27.03.2021).

Egozi, Arie ve Hitchens, Theresa (2019), Israel Eyes UAE Falcon Eye Surveillance Sat Program, **Breaking Defense**, <https://breakingdefense.com/2019/07/israel-eyes-uae-falcon-eye-surveillance-sat-program/> (22.04.2021).

Encyclopaedia Britannica, Middle East, <https://www.britannica.com/place/Middle-East> (01.05.2021).

Erdem, Ömer (2021), İsrail ile Sudan Arasındaki Normalleşme Anlaşması Hartum'da İmzalandı, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-ile-sudan-arasindaki-normallesme-anlasmasi-hartumda-imzalandi/2100577> (30.04.2021).

Eski Ahit, Yaratılış.

Euronews (2020), İran'dan İsrail ile Anlaşma Yapan BAE'ye Sert Tepki: Geleceğinizi Tehlikeye Atıyorsunuz, <https://tr.euronews.com/2020/08/15/iran-dan-israil-ile-anlasma-yapan-bae-ye-sert-tepki-geleceginizi-tehlikeye-at-yorsunuz> (05.05.2021).

Evsal, Vedii (1975), **Orta Doğu'da Savaş; Orta Doğu'da Oruçlu Günler Savaşı**, Yağmur Yayınevi, İstanbul.

Faisal, Turki (2011), Veto a State, Lose an Ally, **The New York Times**, <https://www.nytimes.com/2011/09/12/opinion/veto-a-state-lose-an-ally.html> (04.04.2021).

Fataftah, Mahmoud (2019), Israel and India: The Course of Relations and Future Scenarios, The Palestinian Forum For Israel Studies, <https://www.rosalux.ps/wp-content/uploads/2019/08/Israel-and-India-The-Course-of-Relations-and-Future-Scenarios.pdf> (13.05.2021).

Fawcett, Louis (2005), **International Relations of the Middle East**, Oxford University Press, Oxford.

Fırat, Esat (2020), Filistin Körfez Ülkelerinin İsrail'le Normalleşmesine Tepki Olarak Arap Birliği Dönem Başkanlığını Bıraktı, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/filistin-korfez-ulkelerinin-israil-le-normallesmesine-tepki-olarak-arap-birligi-donem-baskanligini-birakti/1981473> (07.05.2021).

- Fırat, Esat ve Topçu, Gülşen (2021), İsrail Polisi Mescid-i Aksa'da Namaz Kılan Cemaate Saldırdı, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-polisi-mescid-i-aksa-da-namaz-kilan-cemaate-saldiridi/2232935> (07.05.2021).
- Fulton, Jonathan ve Qian, Xuming (2017), China – Gulf Economic Relationship Under The ‘‘Belt and Road’’ Initiative, **Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies**, 11(3), 12 – 21.
- Gartman, Eric (2015), **Return to Zion: The History of Modern Israel** (Chapter 15: Nation Shall Not Lift Up Sword Against Nation: The Camp David Accords, 1977–1981), Jewish Publication Society, University of Nebraska Press.
- Goldberg, Jeffrey (2016), The Obama Doctrine, Interview With President Barack Obama, The Atlantic, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/04/the-obama-doctrine/471525/> (05.05.2021).
- Gönel, Güç, Özkan, Berk ve Rakipoğlu, Zeynep (2020), Cumhurbaşkanı Erdoğan: (BAE – İsrail Anlaşması) Abu Dabi ile Diplomatik İlişkileri Askıya Alabiliriz, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-bae-israil-anlasmasi-abu-dabi-ile-diplomatik-iliskileri-askiya-alabiliriz/1941832> (03.05.2021).
- Gulf News Report, (2012), Islamists Plot Against Gulf: Dubai Police Chief, <https://gulfnews.com/world/gulf/kuwait/islamists-plot-against-gulf-dubai-police-chief-1.999524> (26.03.2021).
- Guzansky, Yoel ve Jones, Clive (2019), **Fraternal Enemies Israel and the Gulf Monarchies**, Oxford University Press, New York.
- Hamzaoğlu, Halit (2020), Tarihsel, Kültürel ve Sosyal Bağların Güncel Rusya – İsrail İlişkilerinin Gelişimine Etkisi, **Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR)**, 2020, 6 (1): 17-28.
- Hassan, Hamdi (1999), **The Iraqi Invasion of Kuwait**, Macmillan: Palgrave
- Hassan, Khalid (2021), Egypt Concerned UAE-Israeli Pipeline Project Will Affect Suez Canal, Al Monitor, <https://www.al-monitor.com/originals/2021/02/egypt-israel-uae-ashkelon-eilat-oil-pipeline-suez-canal.html#ixzz6u5OleoY2> (07.05.2021).
- Hassanein, Haisam (2020), Qatar's Media Campaign Against the UAE - Israel Deal, **The Jerusalem Post**, <https://www.jpost.com/opinion/qatars-media-campaign-against-the-uae-israel-deal-643678> (08.05.2021).
- Hazbun, Waleed (2015), A History of Insecurity: From Arab Uprising to ISIS, **Middle East Policy Council**, 22 (2).
- Herzl, Theodor (2007), **Yahudi Devleti**, (Çev. Sedat Demir), 2. Basım, Ataç Yayınları, İstanbul.

- Hunter, Robert (1991), **The Palestinian Uprising: A War by Other Means**, University of California Press; 1st edition, California.
- Hyman, Lumer (1976), çev. K. Şensoy, **Siyonizm ve Dünya Politikasındaki Rolü**, Bilim Yayınları, İstanbul.
- Independent Türkçe (2021), Katar, Körfez Ülkelerini İran'la Diyaloga Davet Etti, <https://www.indyturk.com/node/302596/d%C3%BCnya/katar-k%C3%B6rfez-%C3%BClkelerini-i%CC%87ranla-diyalo%C4%9Fa-davet-etti> (08.05.2021).
- İbicioğlu, Said ve Darwesh, Omar (2020), Filistinli Taraflardan Arap Birliğinde İsrail-BAE Anlaşması Karşısı Taslağın Kabul Edilmemesine Tepki, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/filistinli-taraflardan-arap-birliginde-israil-bae-anlasmasi-karsiti-taslagin-kabul-edilmemesine-tepki-/1968433> (07.05.2021).
- İsrail Dışişleri Bakanlığı (2016), PM Netanyahu at the WEF event hosted by Fareed Zakaria, <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2016/Pages/PM-Netanyahu-at-the-WEF-event-hosted-by-Fareed-Zakaria-21-Jan-2016.aspx> (14.04.2021).
- Johnson, Boris (2020), Twitter, <https://twitter.com/BorisJohnson/status/1293955204627550210> (13.05.2021).
- Joyce, Miriam (1998), **Kuwait 1945-1996: An Anglo-American Perspective**, Frank Cass, London.
- Kabakcı, Fuat ve Rezek, Ali Abo (2021), Uzmanlara Göre Çin'in İsrail - Filistin Müzakerelerine Ev Sahipliği Yapacak Olması Bir Fırsat, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/uzmanlara-gore-cinin-israil-filistin-muzakerelerine-ev-sahipligi-yapacak-olmasi-bir-firsat/2199847> (11.05.2021).
- Kadrosu, Toi (2020), Netanyahu and Putin Discuss UAE Deal, Israeli Air Strikes in Syria, The Times of Israel, <https://www.timesofisrael.com/netanyahu-and-putin-discuss-israeli-air-strikes-in-syria-uae-deal/> (10.05.2021).
- Kane, Alex (2016), How Israel Became a Hub For Surveillance Technology, **The Intercept** <https://theintercept.com/2016/10/17/how-israel-became-a-hub-for-surveillance-technology> (01.04.2021).
- Karaalp, Haydar (2020), Irak Yönetimi: Yasalarımız İsrail İle Normalleşmeyi Yasaklıyor, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/irak-yonetimi-yasalarimiz-israil-ile-normallesmeyi-yasakliyor/1954461> (06.0.2021).
- Karabacak, Safiye (2021), Fas İsrail ile Normalleşme Kervanına Katılan Altıncı Arap Ülkesi oldu, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fas-israil-le-normallesme-kervanina-katilan-6-arap-ulkesi-oldu/2073725> (30.04.2021).

- Katzman, Kenneth (2013), Oman: Reform, Security, and US Policy, **Congressional Research Service**, Washington, DC.
- Kechichian, Joseph (1995), Oman: A Unique Foreign Policy Produces a Key Player in Middle Eastern and Global Policy, **RAND Research Brief**, https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB2501.html (12.03.2021).
- Kempster, Norman (1994), Arabs Ease Boycott Linked to Israel, **Los Angeles Times**, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1994-10-01-mn-45020-story.html> (19.03.2021).
- Khalidi, Rashid (2006), **The Iron Cage: The Story of the Palestinian Struggle for Statehood**, Beacon Press, Boston.
- Kılınç, Taha (2018), **Orta Doğu'ya Dair Yirmi Tez**, Ketebe yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Kızıloğlu, S., (2012), İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi, *Sosyal Bilimler*, 2 (1): 35-64.
- Korniyeiko, Georgy (1993) "Soviet Policy in the Middle East", Dale F. Eickelman (Ed.), **Russia's Muslim Frontiers**, 1. Baskı içinde (38 – 46), Indiana University Pres
- Korybko, Andrew (2017), Saudi Arabia Might Recognize Israel Because Of NEOM, <https://orientalreview.org/2017/10/26/saudi-arabia-mightrecognize-israel-because-of-neom/> (13.04.2021).
- Kostiner, Joseph (2009), Saudi Arabia and the Arab – Israeli Peace Process: The Fluctuation of Regional Coordination, **British Journal of Middle Eastern Studies**, 36 (3): 417-429.
- Koşak, Çağrı ve Semiz, Muhammed (2020), Kuveyt, Yemen ve Fas'tan İsrail – BAE Anlaşmasına Tepki, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kuveyt-yemen-ve-fastan-israil-bae-anlasmasinan-tepki/1942434> (08.05.2021).
- Köse, İsmail (2018), The Lloyd George Government of The UK: Balfour Declaration The Promise For A Natioanl Home to Jews (1916-1920), **Bellekten**, 82 (294): 727-755.
- Kuimova, Alexandra, Wezeman, Pieter ve Wezeman Siemon (2021), Trends In International Arms Transfers 2020, **Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI)**.
- Kurşun, Muhammet (2020), İran'dan Beyaz Saray'da İmzalanan İsrail'le Normalleşme Anlaşması Yorumu: Trump'ın Sirkinde Oynadılar, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/irandan-beyaz-sarayda-imzalanan-israillle-normallesme-anlasmasi-yorumu-trumpin-sirkinde-oynadilar/1974626> (05.05.2021).
- Küçük, Cevdet, (2010). Sykes-Picot Antlaşması, **TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları**, 38, 204-206.

- Laqueur, Walter (1972), **A History of Zionism**, Weidenfeld and Nicolson, London.
- Laqueur, Walter ve Rubin, Barry (2001), **The Israel - Arab Reader: A Documentary History of the Middle East Conflict**, 6. Basım, New York.
- Lencowski, George (1990), **American Presidents and the Middle East**, Duke University Press, Durham.
- Marlowe, John (1959), **The Seat of Pilate: An Account of the Palestine Mandate**, Londra. Akt.
- Matinezzam, Alidad ve Mehrabi, Aria (2007), **Iran and It's Place Among Nations**, Praeger, United States.
- McCarthy, Justin (1990), **The Population of Palestine**, Columbia University, New York.
- Meikaimi, Haila (2012), The Impact of Islamic Groups and Arab Spring on the Youth Political Movement in Kuwait, **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, 36 (1), 46-62.
- Miller, Elhanan (2014), Israel Singles out Qatar as Key Hamas Terror Sponsor, **The Times of Israel**, <https://www.timesofisrael.com/as-it-battles-hamas-israel-singles-out-its-sponsor-qatar/> (07.04.2021).
- Morris, Benny (1987), **The Birth of the Palestinian Refugee Problem 1947 – 1949**, Cambridge.
- _____ (2008), **1948 A History of The First Arab – Israeli War**, Yale University Press, London.
- _____ (2009), **One State, Two States Resolving the Israel Palestine Conflict**, Yale University Press, New Haven & London.
- Mueller, Chelsi ve Rabi, Uzi (2017), The Gulf Arab states and Israel since 1967: from ‘no negotiation’ to tacit cooperation, **British Journal of Middle Eastern Studies** 44, no 4, 576 – 592.
- Oktav, Özden Zeynep (2011), **Basra Körfezinin Değişen Dinamikleri: İran – ABD – Suudi Arabistan İlişkileri**, Beta Yayınları, İstanbul.
- Oren, Michael (2002), **Six Days Of War**, Oxford University Press, New York.
- Öke, Mim Kemal (2002), **Siyonizm’den Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu**, Ufuk Kitaplar İstanbul.
- Özev, Muharrem Hilmi (2021), “Çin ve Rusya İle İlişkiler Bağlamında Körfez’in Asya Açılımı”, İsmail Numan Telci (Ed.), **Körfez Dış Politikası Bağımlılık, Müdahalecilik, Tarafsızlık**, 2. Baskı içinde (301 - 326), Orta Doğu Yayınları, Ankara.
- Öztürk, Selim (2019), Son Dönem İsrail – Körfez Ülkeleri Yakınlaşması, **Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM)**.

- PM Netanyahu addresses UN General Assembly', Israel Ministry of Foreign Affairs, 1 October 2013.
<https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2013/Pages/PM-Netanyahu-addresses-UN-General-Assembly-1-Oct-2013.aspx> 11.04.2021 (07.04.2021).
- Purtaş, Fırat (2008), Rusya ve Arap Orta Doğusu, **Akademik Orta Doğu**, 2 (2): 45 – 75.
- Rabi, Uzi (2005), Oman and The Arab–Israeli Conflict: The Reflection of a Pragmatic Foreign Policy, **Israel Affairs**, 11 (3): 535-551.
- _____ (2009), Qatar's Relations with Israel: Challenging Arab and Gulf Norms, **Middle East Journal**, 63 (3): 443 - 459.
- Rakipoğlu, Mehmet (2021), ‘‘Kuveyt Dış Politikasında Değişim ve Devamlılık’’, İsmail Numan Telci (Ed.), **Körfez Dış Politikası Bağımlılık, Müdahalecilik, Tarafsızlık**, 2. Baskı içinde (109 - 130), Orta Doğu Yayınları, Ankara.
- Rakipoğlu, Mehmet ve Telci, İsmail Numan (2020), Körfez'in İsrail Açılımı, **Orta Doğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM)**, 263.
- Ramani, Samuel (2016), Israel Is Strengthening Its Ties With The Gulf Monarchies, Huffpost, https://www.huffpost.com/entry/why-israel-is-strengthening_b_11946660 (26.03.2021).
- Ramazani, R.K. (1978), Iran and the Arab - Israeli Conflict, **Middle East Journal**, 32 (4): 413 - 428.
- Ramsbotham, Oliver (2005), The Analysis of Protracted Social Conflict: A Tribute to Edward Azar, **Review of International Studies**, 31 (1): 109-126.
- Rasheed, Madawi (2010), **A History of Saudi Arabia**, Second Edition, Cambridge University Press, London.
- Raska, Michael (2015), **Military Innovation in Small States: Creating a Reserve Asymmetry**, Routledge, London.
- Reuters (2020), Egypt's Sisi Welcomes UAE-Israel Deal, Halt to Annexation of Palestinian Lands, <https://www.reuters.com/article/uk-israel-emirates-egypt/egypts-sisi-welcomes-uae-israel-deal-and-halt-to-annexation-idUKKCN2592FJ> (07.05.2021).
- Sabah (2020), Hindistan'dan Filistin Davasına Destek, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2020/09/10/hindistandan-filistin-davasina-destek> (13.05.2021).
- Safran, Nadav (1988), **Saudi Arabia: The Ceaseless Quest for Security**, Cornell University Press, New York.
- Sander, Oral (2000), **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitapevi, İstanbul.

- Sayegh, Fatma (1998), Merchants' Role in a Changing Society: The Case of Dubai, 1900-1990, **Middle Eastern Studies**, 34 (1): 87 - 102.
- Sela, Avraham (1998), **The Decline of the Arab - Israeli Conflict: Middle East Politics and the Quest for Regional Order**, State University of New York Press, New York.
- Shamiyyah, J., (1986), **al-Saud: Madihum wa Hadiruhum (Al Saud: their past and present)**, London.
- Shezaf, Hagar (2016), Israel Eyes Improved Ties with Gulf States after 'Foothold' Gained in UAE, **Middle East Eye**, <https://www.middleeasteye.net/news/israel-eyes-improved-ties-gulf-states-after-foothold-gained-uae> (27.03.2021).
- Singh, Maina Chawla (2012), Indians and Israelis: Beyond Strategic Partnerships, **Israel Studies, Indiana University Press**, 17 (3): 22-44.
- Singh, Manjari (2020), India - Persian Gulf Relations: From Transactional to Strategic Partnerships, **Centre For Land Warfare Studies (CLAWS) Journal**, Summer, 157 – 173.
- Sökmen Alaca, İnci (2020), Orta Doğu'da İmzalanan "İbrahim Anlaşmaları"na Teostratejik Açından Bakış, **Global Savunma Dergisi**, 2 (15).
- Sputnik Türkiye (2020a), Trump, BAE-İsrail Anlaşmasına Kendi Adını Vermek İstemiş Ama Basın Yüzünden Vazgeçmiş, <https://tr.sputniknews.com/abd/202008141042652755-trump-bae-israil-anlasmasina-kendi-adini-vermek-istemis-ama-basin-yuzunden-vazgecmis/> (09.05.2021).
- _____ (2020b), Rus Dışişleri'nden İsrail-BAE Anlaşmasıyla İlgili Değerlendirme <https://tr.sputniknews.com/rusya/202008141042657698-rus-disislerinden-israil-bae-anlasmasiyla-ilgili-degerlendirme/> (10.05.2021).
- Steinberg, Gerald (2001), Interpretations of Jewish Tradition on Democracy, Land, and Peace, **Journal of Church and State**, 43 (1): 94-97.
- Stone, Mike ve Williams, Dan (2020), Israel will not oppose U.S. sale of F-35 to UAE, **Reuters**, <https://www.reuters.com/article/us-israel-emirates-usa-arms-idUSKBN278297> (12.04.2021).
- Taylor, Alan, (2017), **Prelude to Israel: An Analysis of Zionist Diplomacy, 1897-1947**, USA, Pickle Partners Publishing.
- Telci, İsmail Numan (2021), "İş Birliğinden Rekabete Türkiye ve Körfez İlişkilerinin Dönüşümü", İsmail Numan Telci (Ed.), **Körfez Dış Politikası Bağlılık, Müdahalecilik, Tarafsızlık**, 2. Baskı içinde (233-254), Orta Doğu Yayınları, Ankara.
- Tessler, Mark (1994), **A History of Israeli – Palestinian Conflict**, Indiana University Press.

The Hindu (2021), India, UAE and Israel's Trilateral Trade Could Reach \$110 Billion by 2030: Top Diplomats, <https://www.thehindu.com/news/international/india-uae-and-israels-trilateral-trade-could-reach-110-billion-by-2030-top-diplomats/article34243279.ece> (13.05.2021).

The Middle East Monitor, (2019), Saudi Supported Israel Against Hezbollah During 2006 War, <https://www.middleeastmonitor.com/20190216-saudi-supported-israel-against-hezbollah-during-2006-war/> (21.03.2021).

_____ (2017), UAE and Israel are Like Brothers Says Senior General, <https://www.middleeastmonitor.com/20171117-uae-and-israel-are-like-brothers-says-senior-general/> (22.04.2021).

_____ (2018), UAE Buying Arms From Israel, <https://www.middleeastmonitor.com/20180205-uae-buying-arms-from-israel/> (22.04.2021).

_____ (2019), Israel unveils details of railway connection to Saudi, UAE, <https://www.middleeastmonitor.com/20190727-israel-unveils-details-of-railway-connection-to-saudi-uae/> (11.04.2021).

_____ (2020), Iraq Politician Calls for Similar UAE-Israel Peace Agreement, <https://www.middleeastmonitor.com/20200820-iraq-politician-calls-for-similar-uae-israel-peace-agreement/> (06.05.2021).

The National News 2020), British Parliament Told Abraham Accord is a Step to Peace, <https://www.thenationalnews.com/world/british-parliament-told-abraham-accord-is-a-step-to-peace-1.1093076> (13.05.2021).

Topçu, Gülşen (2020a), Mahmud Abbas, BAE'nin Filistin Meselesine Darbe Vurduğunu Açıkladı, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/mahmud-abbas-baenin-filistin-meselesine-darbe-vurdugunu-acikladi/1946242> (07.05.2021).

_____ (2020b), Abbas ve Macron, Filistin Meselesi ve Bölgesel Gelişmeleri Değerlendirdi, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abbas-ve-macron-filistin-meselesi-ve-bolgesel-gelismeleri-degerlendirdi/1710783> (13.05.2021)

TRT Haber (2020), Netanyahu'nun Danışmanından İsrail Başbakanı'nın Suudi Arabistan Ziyaretine Dolaylı Doğrulama, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/netanyahunun-danismanindan-israil-basbakaninin-suudi-arabistan-ziyaretine-dolayli-dogrulama-533239.html> (12.04.2021).

_____ (2021a), BAE, İsrail'e İlk Kez Büyükelçi Atadı <https://www.trthaber.com/haber/dunya/bae-israile-ilk-kez-buyukelci-atadi-556372.html> (17.04.2021).

_____ (2021b), Bahreyn, İsrail'e Diplomatik Misyon Şefi Atadı <https://www.trthaber.com/haber/dunya/bahreyn-israile-diplomatik-misyon-sefi-atadi-568865.html> (17.04.2021).

- _____ (2021c), İsrail Ulaştırma Bakanı Katz, Barış Demir Yolu Projesi'ni tanıttı <https://www.trthaber.com/haber/dunya/israil-ulasirma-bakani-katz-baris-demir-yolu-projesini-tanitti-392964.html> (13.04.2021).
- _____ (2021d), İsrail ile Sudan Normalleşmesi İçin Takvim Netleşiyor <https://www.trthaber.com/haber/dunya/israil-sudan-normallesmesi-icin-takvim-netlesiyor-551209.html> (30.04.2021).
- Türkiye Dışişleri Bakanlığı (2020a), No: 173, 14 Ağustos 2020, ABD, İsrail ve BAE Tarafından Açıklanan Ortak Bildiri Hk., https://www.mfa.gov.tr/no_-173_-abd-israil-ve-bae-tarafindan-aciklanan-ortak-bildiri-hk.tr.mfa (02.05.2021).
- _____ (2020b), No: 209, 11 Eylül 2020, İsrail ile Bahreyn Arasında Diplomatik İlişki Tesis Edilmesi Kararı hk., https://www.mfa.gov.tr/no_-209_-israil-ile-bahreyn-arasinda-diplomatik-iliski-tesis-edilmesi-karari-hk.tr.mfa (03.05.2021).
- _____ (2021), No: 174, 4 Mayıs 2021, Türkiye ile Mısır Arasında Gerçekleştirilecek Siyasi İstisareler Hk., https://www.mfa.gov.tr/no_-174_-turkiye-ile-misir-arasinda-gerceklestirilecek-siyasi-istisareler-hk.tr.mfa (04.05.2021).
- U.S. Department of State (2020), U.S. Approves Advanced Defense Capabilities for the United States Arab Emirates, <https://2017-2021.state.gov/u-s-approves-advanced-defense-capabilities-for-the-united-arab-emirates/index.html> (13.04.2021).
- Ulrichsen, Kristian (2014), The Gulf States and Israeli-Palestinian Conflict Resolution, **Baker Institute Policy Report**, 61 (7).
- _____ (2015), **Insecure Gulf: The End of Certainty and the Transition to the Post- Oil Era**, Oxford University Press, New York.
- United Nations (2020), Peace to Prosperity: A Vision to Improve the Lives of the Palestinian and Israeli People - Non-UN document <https://www.un.org/unispal/document/peace-to-prosperity-a-vision-to-improve-the-lives-of-the-palestinian-and-israeli-people-us-government-peace-plan/> (08.04.2021).
- Uygur, Hakkı (2012), İran ve Arap Baharı, **Siyaset, Toplum ve Ekonomi Araştırmaları (SETA)**, Sayı 52.
- Uysal, Ahmet (2021), ‘Körfez – İsrail Normalleşmesi ve Orta Doğu Siyasetinin Geleceği’, İsmail Numan Telci (Ed.), **Körfez Dış Politikası Bağımlılık, Müdahalecilik, Tarafsızlık**, 2. Baskı içinde (327 - 342), Orta Doğu Yayınları, Ankara.
- Vassiliev, Alexei (1998), **The History of Saudi Arabia**, Saqi Books, London.

Voice of America, (2003), Israel, Qatar Foreign Ministers Hold Historic Meeting in France
<https://www.voanews.com/archive/israel-qatar-foreign-ministers-hold-historic-meeting-france-2003-05-14> (20.03.2021).

Wendt, Alexander (2003), **Social Theory of International Politics**, University Press, New York.

Yanover, Yori (2012), Israelis Risk Flying Through Enemy Countries, **The Jewish Press**,
<https://www.jewishpress.com/news/breaking-news/to-save-a-buck-israelis-risk-flying-through-enemy-countries/2012/03/01/0/?print> (22.04.2021).

Yetim, Mustafa (2021), ‘Katar Dış Politikasına İlişkin Dönemselleştirme’, İsmail Numan Telci (Ed.), **Körfez Dış Politikası Bağımlılık, Müdahalecilik, Tarafsızlık**, 2. Baskı *içinde* (89 - 108), Orta Doğu Yayınları, Ankara.

Yossef, Amr (2021), The Regional Impact of The Abraham Accords, **Modern War Institute**, Series 2021, No 2.

Zahlan, Rosemarie Said (2009), **Palestine and the Gulf States**, Routledge, New York.

EKLER

Ek 1: İbrahim Anlaşmaları: İsrail – BAE Barış, Diplomatik İlişkiler ve Tam Normalleşme Anlaşması

ABRAHAM ACCORDS PEACE AGREEMENT:

TREATY OF PEACE, DIPLOMATIC RELATIONS AND FULL NORMALIZATION

BETWEEN

THE UNITED ARAB EMIRATES

AND

THE STATE OF ISRAEL

The Government of the United Arab Emirates and the Government of the State of Israel (hereinafter, the “Parties”)

Aspiring to realize the vision of a Middle East region that is stable, peaceful and prosperous, for the benefit of all States and peoples in the region;

Desiring to establish peace, diplomatic and friendly relations, co-operation and full normalization of ties between them and their peoples, in accordance with this Treaty, and to chart together a new path to unlock the vast potential of their countries and of the region;

Reaffirming the “Joint Statement of the United States, the State of Israel, and the United Arab Emirates” (the “Abraham Accords”), dated 13 August 2020;

Believing that the further development of friendly relations meets the interests of lasting peace in the Middle East and that challenges can only be effectively addressed by cooperation and not by conflict;

Determined to ensure lasting peace, stability, security and prosperity for both their States and to develop and enhance their dynamic and innovative economies;

Reaffirming their shared commitment to normalize relations and promote stability through diplomatic engagement, increased economic cooperation and other close coordination;

Reaffirming also their shared belief that the establishment of peace and full normalization between them can help transform the Middle East by spurring economic growth, enhancing technological innovation and forging closer people-to-people relations;

Recognizing that the Arab and Jewish peoples are descendants of a common ancestor, Abraham, and *inspired*, in that spirit, to foster in the Middle East a reality in which Muslims, Jews, Christians and peoples of all faiths, denominations, beliefs and nationalities live in, and are committed to, a spirit of coexistence, mutual understanding and mutual respect;

Recalling the reception held on January 28, 2020, at which President Trump presented his Vision for Peace, and *committing* to continuing their efforts to achieve a just, comprehensive, realistic and enduring solution to the Israeli-Palestinian conflict;

Recalling the Treaties of Peace between the State of Israel and the Arab Republic of Egypt and between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan, and committed to working together to realize a negotiated solution to the Israeli-Palestinian conflict that meets the legitimate needs and aspirations of both peoples, and to advance comprehensive Middle East peace, stability and prosperity;

Emphasizing the belief that the normalization of Israeli and Emirati relations is in the interest of both peoples and contributes to the cause of peace in the Middle East and the world;

Expressing deep appreciation to the United States for its profound contribution to this historic achievement;

Have agreed as follows:

1. **Establishment of Peace, Diplomatic Relations and Normalization:** Peace, diplomatic relations and full normalization of bilateral ties are hereby established between the United Arab Emirates and the State of Israel.
2. **General Principles:** The Parties shall be guided in their relations by the provisions of the Charter of the United Nations and the principles of international law governing relations among States. In particular, they shall recognize and respect each other's sovereignty and right to live in peace and security, develop friendly relations of cooperation between them and their peoples, and settle all disputes between them by peaceful means.
3. **Establishment of Embassies:** The Parties shall exchange resident ambassadors as soon as practicable after the signing of this Treaty, and shall conduct diplomatic and consular relations in accordance with the applicable rules of international law.
4. **Peace and Stability:** The Parties shall attach profound importance to mutual understanding, cooperation and coordination between them in the spheres of peace and stability, as a fundamental pillar of their relations and as a means for enhancing those spheres in the Middle East as a whole. They undertake to take the necessary steps to prevent any terrorist or hostile activities against each other on or from their respective territories, as well as deny any support for such activities abroad or allowing such support on or from their respective territories. Recognizing the new era of peace and friendly relations between them, as well as the centrality of stability to the well-being of their respective peoples and of the region, the Parties undertake to consider and discuss these matters regularly, and to conclude detailed agreements and arrangements on coordination and cooperation.
5. **Cooperation and Agreements in Other Spheres:** As an integral part of their commitment to peace, prosperity, diplomatic and friendly relations, cooperation and full normalization, the Parties shall work to advance the cause of peace, stability and prosperity throughout the Middle East, and to unlock the great potential of their countries and of the region. For such purposes, the Parties shall conclude bilateral agreements in the following spheres at the earliest practicable date, as well as in other spheres of mutual interest as may be agreed:
 - Finance and Investment
 - Civil Aviation

- Visas and Consular Services
- Innovation, Trade and Economic Relations
- Healthcare
- Science, Technology and Peaceful Uses of Outer-Space
- Tourism, Culture and Sport
- Energy
- Environment
- Education
- Maritime Arrangements
- Telecommunications and Post
- Agriculture and Food Security
- Water
- Legal Cooperation

Any such agreements concluded before the entry into force of this Treaty shall enter into effect with the entry into force of this Treaty unless otherwise stipulated therein. Agreed principles for cooperation in specific spheres are annexed to this Treaty and form an integral part thereof.

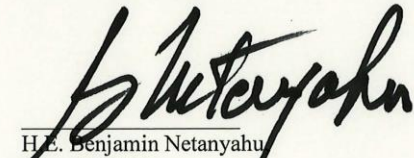
6. **Mutual Understanding and Co-existence:** The Parties undertake to foster mutual understanding, respect, co-existence and a culture of peace between their societies in the spirit of their common ancestor, Abraham, and the new era of peace and friendly relations ushered in by this Treaty, including by cultivating people-to-people programs, interfaith dialogue and cultural, academic, youth, scientific, and other exchanges between their peoples. They shall conclude and implement the necessary visa and consular services agreements and arrangements so as to facilitate efficient and secure travel for their respective nationals to the territory of each other. The Parties shall work together to counter extremism, which promotes hatred and division, and terrorism and its justifications, including by preventing radicalization and recruitment and by combating incitement and discrimination. They shall work towards establishing a High-Level Joint Forum for Peace and Co-Existence dedicated to advancing these goals.
7. **Strategic Agenda for the Middle East:** Further to the Abraham Accords, the Parties stand ready to join with the United States to develop and launch a “Strategic Agenda for the Middle East” in order to expand regional diplomatic, trade, stability and other cooperation. They are committed to work together, and with the United States and others, as appropriate, in order to advance the cause of peace, stability and prosperity in the relations between them and for the Middle East as a whole, including by seeking to advance regional security and stability; pursue regional economic opportunities; promote a culture of peace across the region; and consider joint aid and development programs.
8. **Other Rights and Obligations:** This Treaty does not affect and shall not be interpreted as affecting, in any way, the rights and obligations of the Parties under the Charter of the United Nations. The Parties shall take all necessary measures for the application in their bilateral relations of the provisions of the multilateral conventions of which they are both parties, including the submission of appropriate notification to the depositaries of such conventions.
9. **Respect for Obligations:** The Parties undertake to fulfill in good faith their obligations under this Treaty, without regard to action or inaction of any other party and independently of any

instrument inconsistent with this Treaty. For the purposes of this paragraph each Party represents to the other that in its opinion and interpretation there is no inconsistency between their existing treaty obligations and this Treaty. The Parties undertake not to enter into any obligation in conflict with this Treaty. Subject to Article 103 of the Charter of the United Nations, in the event of a conflict between the obligations of the Parties under the present Treaty and any of their other obligations, the obligations under this Treaty shall be binding and implemented. The Parties further undertake to adopt any legislation or other internal legal procedure necessary in order to implement this Treaty, and to repeal any national legislation or official publications inconsistent with this Treaty.

10. **Ratification and Entry into Force:** This Treaty shall be ratified by both Parties as soon as practicable in conformity with their respective national procedures and will enter into force following the exchange of instruments of ratification.
11. **Settlement of Disputes:** Disputes arising out of the application or interpretation of this Treaty shall be resolved by negotiation. Any such dispute which cannot be settled by negotiation may be referred to conciliation or arbitration subject to the agreement of the Parties.
12. **Registration:** This Treaty shall be transmitted to the Secretary-General of the United Nations for registration in accordance with the provisions of Article 102 of the Charter of the United Nations.

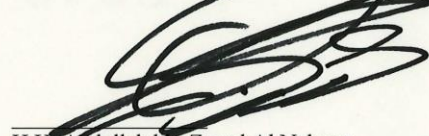
Done at Washington, DC, this day Elul 26th, 5780, Muharram 27th, 1442, which corresponds to 15 September 2020, in the Hebrew, Arabic and English languages, all texts being equally authentic. In case of divergence of interpretation, the English text shall prevail.

For the State of Israel:

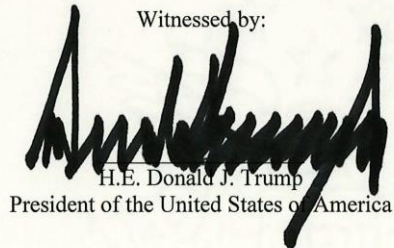
H.E. Benjamin Netanyahu
Prime Minister

For the United Arab Emirates:

H.H. Abdullah bin Zayed Al Nahyan
Minister of Foreign Affairs and International
Cooperation

Witnessed by:

H.E. Donald J. Trump
President of the United States of America

Ek 2-A: İbrahim Anlaşmaları: İsrail – Bahreyn Barış, İş birliği ve Yapıcı Diplomatik ve Dostluk İlişkileri Deklarasyonu

ABRAHAM ACCORDS: DECLARATION OF PEACE, COOPERATION, AND CONSTRUCTIVE DIPLOMATIC AND FRIENDLY RELATIONS

Announced by the State of Israel and the Kingdom of Bahrain on 15 September 2020

His Majesty King Hamad bin Isa bin Salman al-Khalifa and Prime Minister Benjamin Netanyahu have agreed to open an era of friendship and cooperation in pursuit of a Middle East region that is stable, secure and prosperous for the benefit of all States and peoples in the region. In this spirit Prime Minister Netanyahu of Israel and Foreign Minister Mr. Abdullatif Al Zayani met in Washington today, at the invitation of President Donald J. Trump of the United States of America, to endorse the principles of the Abraham Accords and to commence a new chapter of peace. This diplomatic breakthrough was facilitated by the Abraham Accords initiative of President Donald J. Trump. It reflects the successful perseverance of the United States' efforts to promote peace and stability in the Middle East. The Kingdom of Bahrain and the State of Israel trust that this development will help lead to a future in which all peoples and all faiths can live together in the spirit of cooperation and enjoy peace and prosperity where states focus on shared interests and building a better future.

The parties discussed their shared commitment to advancing peace and security in the Middle East stressing the importance of embracing the vision of the Abraham Accords, widening the circle of peace; recognizing each State's right to sovereignty and to live in peace and security, and continuing the efforts to achieve a just, comprehensive, and enduring resolution of the Israeli- Palestinian conflict.

In their meeting, Prime Minister Benjamin Netanyahu and Foreign Minister Abdullatif Al Zayani agreed to establish full diplomatic relations, to promote lasting security, to eschew threats and the use of force, as well as advance coexistence and a culture of peace. In this spirit, they have today approved a series of steps initiating this new chapter in their relations. The Kingdom of Bahrain and the State of Israel have agreed to seek agreements in the coming weeks regarding investment, tourism, direct flights, security, telecommunications, technology, energy, healthcare, culture, the environment, and other areas of mutual benefit, as well as reaching agreement on the reciprocal opening of embassies.

The Kingdom of Bahrain and the State of Israel view this moment as a historic opportunity and recognize their responsibility to pursue a more secure and prosperous future for generations to come in their respective countries and in the region.

The two countries jointly express their profound thanks and appreciation to President Donald J. Trump for his untiring efforts and unique and pragmatic approach to further the cause of peace, justice and prosperity for all the peoples of the region. In recognition of this appreciation, the two countries have asked President Donald J. Trump to sign this document as a witness to their shared resolve and as the host of their historic meeting.

Prime Minister Benjamin Netanyahu

Foreign Minister Abdullatif Al Zayani

Witnessed by
President Donald J. Trump

Ek 2-B: İsrail – Bahreyn Diplomatik, Özel veya Hizmet Pasaportlar İçin Vize Muafiyeti Hakkında Anlaşma

**AGREEMENT
BETWEEN
THE GOVERNMENT OF THE STATE OF ISRAEL
AND
THE GOVERNMENT OF THE KINGDOM OF BAHRAIN
ON THE EXEMPTION OF VISA REQUIREMENTS FOR HOLDERS OF
DIPLOMATIC, SPECIAL OR SERVICE PASSPORTS**

The Government of the State of Israel and the Government of the Kingdom of Bahrain (hereinafter referred to individually as the “Party” and collectively as the “Parties”)

Guided by the principles enshrined in the “*Declaration of Peace, Cooperation and Constructive Diplomatic and Friendly Relations*” signed by the Kingdom of Bahrain and the State of Israel in Washington DC on 15th of September 2020;

Reaffirming the principles enshrined in the “*Abraham Accords Declaration*” signed by the Kingdom of Bahrain, the State of Israel, the United Arab Emirates and the United States of America in Washington DC on 15th of September 2020;

Further to the “*Joint Communiqué on the Establishment of Diplomatic, Peaceful and Friendly Relations*”, signed by the Kingdom of Bahrain and the State of Israel in Manama on 18 October 2020, and in particular Article 4 thereof;

Desiring to promote further development of bilateral relations and cooperation between the two countries for the benefit of both their peoples;

With a view to facilitate the entry of their nationals holding valid Diplomatic, Special or Service passports into the territory of their respective countries;

Have agreed as follows:

Article 1

The nationals of the Kingdom of Bahrain, holders of a valid diplomatic or special passport shall be exempt from the requirement to obtain a visa to enter, exit transit through and stay in the territory of the State of Israel for a visit not exceeding ninety (90) days within a period of one hundred and eighty (180) days from the day of their first entry.

Article 2

The nationals of the State of Israel, holders of a valid diplomatic or service passport, shall be exempt from the requirement to obtain a visa to enter, exit, transit through and stay in the territory of the Kingdom of Bahrain for a visit not exceeding ninety (90) days within a period of one hundred and eighty (180) days from the day of their first entry.

Article 3

Nationals of one Party holding a valid diplomatic, special or service passport, assigned as members of a diplomatic mission or consular post in the territory of the other Party, as well as members of the family forming part of their household, shall be required to obtain a visa from the competent authority of the host Party within thirty (30) days of the date of entry. Such visas shall be valid for the expected period of the diplomatic or consular assignment.

Article 4

Nationals of either Party who are holders of a valid diplomatic, special or service passport may enter the territory of the other Party via any border crossing points designated for international traffic.

Article 5

Passports presented by nationals of either Party, as referred to in Articles 1 and 2, must have a validity period of at least six (6) months on the date of entry into the territory of the State of the other Party.

Article 6

The Parties shall exchange specimens of their valid diplomatic, special or service passports through diplomatic channels no later than thirty (30) days before the entry into force of this Agreement.

In case one of the Parties issues a new model of such a passport or modifies those already exchanged, the other Party shall be notified of such modifications through diplomatic channels thirty (30) days before the date of entry into force of the new or modified passports. The notification shall include a sample of the new or modified documents and information on their applicability.

Article 7

The nationals of the State of either Party holding diplomatic, special or service passports shall abide by the laws and regulations in force in the territory of the State of the other Party throughout the duration of their stay.

Article 8

In case of loss or damage of a diplomatic, special or service passport in the territory of the State of the other Party, the national affected shall inform the diplomatic mission or consular post of his/her country. The relevant diplomatic mission or consular post shall issue a new passport or a temporary travel document to its national and shall inform the authorities of the host State.

Article 9

Either Party shall reserve the right to deny access to nationals of the State of the other Party whom it may consider undesirable, or to shorten the period of stay of such nationals.

Article 10

Nationals of the State of either Party holding a diplomatic, special or service passport are not permitted to practice any professional or commercial activity nor carry out academic studies in the other State without obtaining the visa required under the laws and regulations applicable in that State pertaining to those activities.

Article 11

The implementation of this Agreement may be temporarily suspended, partly or entirely, by either Party for reasons of national security, public order, public security or public health. The Party suspending this Agreement shall notify the other Party in writing through diplomatic channels no later than forty eight (48) hours prior to such suspension.

Suspension of this Agreement shall not affect the rights of the nationals who have already entered the territory of the other Party prior to the suspension.

Article 12

This Agreement does not affect the rights and obligations of the Parties arising out of international agreements and conventions to which they are Party.

Article 13

Any disagreements that may arise out of the interpretation or implementation of this Agreement shall be settled amicably by consultations and negotiations between the Parties through diplomatic channels.

Article 14

This Agreement may be amended upon the mutual written consent of the Parties. Any amendment shall be made through the exchange of diplomatic notes which shall constitute an integral part of this Agreement. The amendment shall enter into force in accordance with the provisions of Article 15 of this Agreement.

Article 15

This Agreement shall enter into force on the thirtieth (30) day after the date of the receipt of the last written notification on which the Parties inform each other through diplomatic channels that all requirements for entry into force of this Agreement, in accordance with their respective national procedures, have been fulfilled.

This Agreement shall remain in force for an indefinite period and may be terminated by either Party by a written notification through diplomatic channels which shall enter into force thirty (30) days after the date of such notification. The termination shall not affect the rights of nationals who have already entered the territory of the other Party.

Done at Manama on 18 October 2020, which corresponds to 1 Rabi al-Awwal, 1442, 30 Tishrei 5781, in two original copies, each in the Arabic, Hebrew and English languages, all texts being equally authentic. In case of divergence in interpretation, the English text shall prevail.

**FOR THE GOVERNMENT OF THE
STATE OF ISRAEL**

**FOR THE GOVERNMENT OF THE
KINGDOM OF BAHRAIN**

Ek 2-C: İsrail – Bahreyn Diplomatik, Barışçıl ve Dostluk İlişkilerinin Kurulmasına Dair Anlaşma

**JOINT COMMUNIQUÉ
ON THE ESTABLISHMENT OF DIPLOMATIC,
PEACEFUL AND FRIENDLY RELATIONS
BETWEEN
THE STATE OF ISRAEL
AND
THE KINGDOM OF BAHRAIN**

The Governments of the State of Israel and the Kingdom of Bahrain (hereinafter, the “Parties”):

Guided by the principles enshrined in the “*Declaration of Peace, Cooperation and Constructive Diplomatic and Friendly Relations*” signed by the Kingdom of Bahrain and the State of Israel in Washington, DC on 15 September 2020;

Reaffirming the principles enshrined in the “*Abraham Accords Declaration*” signed by the Kingdom of Bahrain, the State of Israel, the United Arab Emirates and the United States of America in Washington, DC on 15 September 2020, as well as their shared desire to widen the circle of peace and advance peace and security in the Middle East;

Reaffirming also their desire to create a future in which all peoples and all faiths can live together in the spirit of cooperation and enjoy peace and prosperity, where States focus on shared interests and building a better future;

Respecting the principles of equality among States, national sovereignty, independence, territorial integrity, and non-interference in the internal affairs of other States;

Guided by their mutual willingness to establish friendly, peaceful and cooperative relations between their two countries in the political, economic, security, social, humanitarian, cultural, scientific and other fields;

Convinced that the establishment of diplomatic, peaceful and friendly relations is in the common interest of both States and will enhance their economic development, advance people-to-people relations and a culture of peace, promote regional stability and further strengthen international peace and security;

Have agreed as follows:

1. The Parties hereby establish full diplomatic, peaceful and friendly relations between them, and full bilateral ties, as of the date of signature of this Joint Communiqué.
2. The Parties shall be guided in their relations by the provisions of the Charter of the United Nations and the principles of international law governing relations among States. In particular, they shall recognize and respect each other's sovereignty and right to live in peace and security, promote lasting security and eschew the threat and use of force, develop friendly relations of cooperation between them and their peoples, and settle all disputes by agreed peaceful means, and shall endeavor to take all necessary measures to apply in their bilateral relations the provisions of the multilateral conventions of which they are both parties.
3. The Parties shall establish reciprocal embassies and exchange resident ambassadors as soon as practicable after the signing of this Joint Communiqué, and shall conduct diplomatic and consular relations in accordance with the applicable rules of international law.
4. The Parties shall seek to conclude bilateral agreements or memoranda of understanding in the following fields, as well as in other spheres of mutual interest as may be agreed, at the earliest practicable date: Finance and Investment; Civil Aviation; Security; Visas and Consular Services; Innovation, Trade and Economic Relations; Healthcare; Science and Technology; Tourism, Culture and Sport; Energy; Environment; Education; Maritime Arrangements; Telecommunications; Agriculture and Food Security; and Water. Such agreements will enter into effect in accordance with each State's internal procedures.
5. The Parties shall promote a culture of peace, mutual understanding, coexistence and mutual respect between their peoples in the spirit of their common ancestor, Abraham, and the new era of diplomatic, peaceful and friendly relations between them. In this spirit, they shall promote dialogue, exchange, and people-to-people programs between their societies, as well as work together to counter extremism, terrorism, incitement, discrimination and radicalization.
6. The Parties shall maintain regular and continuing dialogue, through diplomatic and other channels, in order to ensure coordination and cooperation between them, as well as to fully realize the potential of the new era of peaceful and friendly relations for the benefit of their societies, and the peace, security and prosperity of the region as a whole.

In witness whereof, the undersigned representatives, being duly authorized by their respective Governments, have signed this Joint Communiqué.

Done at Manama on 18 October 2020, which corresponds to 1 Rabi al-Awwal 1442, 30 Tishrei 5781, in duplicate, each in the Arabic, Hebrew and English languages, all texts being equally authentic. In case of divergence of interpretation of the texts, the English text shall prevail.

FOR THE GOVERNMENT OF THE
STATE OF ISRAEL

A handwritten signature in black ink, consisting of a series of loops and a long tail, written over a horizontal line.

Meir Ben-Shabbat

FOR THE GOVERNMENT OF THE
KINGDOM OF BAHRAIN

A handwritten signature in black ink, featuring a large circular loop and several smaller strokes, written over a horizontal line.

Ek 2-D: Bahreyn Krallığı Maliye ve Ulusal Ekonomi Bakanlığı ile İsrail Devleti Maliye Bakanlığı Arasında Mutabakat Muhtırası

Memorandum of Understanding

Between

The Ministry of Finance and National Economy of the Kingdom of Bahrain

and

The Ministry of Finance of the State of Israel

The Ministry of Finance and National Economy of the Kingdom of Bahrain and the Ministry of Finance of the State of Israel, (hereinafter jointly referred to as "the Parties" and individually as "Party");

Guided by the principles enshrined in the "Declaration of Peace, Cooperation and Constructive Diplomatic and Friendly Relations" signed by the Kingdom of Bahrain and the State of Israel in Washington DC on 15th of September 2020;

Reaffirming the principles enshrined in the "Abraham Accords Declaration" signed by the Kingdom of Bahrain, the State of Israel, the United Arab Emirates and the United States of America in Washington DC on 15th of September 2020;

Further to the "Joint Communiqué on the Establishment of Diplomatic, Peaceful and Friendly Relations", signed by the Kingdom of Bahrain and the State of Israel in Manama on 18 October 2020, and in particular Article 4 thereof;

Desiring to promote further development of bilateral relations and cooperation between the two countries for the benefit of both their peoples;

Recognizing the importance of expeditiously deepening and broadening bilateral trade and investment relations and the key role of direct foreign investment in economic development;

Committed to protecting investors, consumers, market integrity and financial stability, as well as maintaining relevant regulatory standards;

Determined to develop and strengthen their economic cooperation for the benefit of their people and the region as a whole;

Have reached the following understandings:

Article 1

The Parties shall begin economic cooperation and shall strive to reach bilateral agreements, with a view to increasing bilateral investments and trade. This shall include:

- Discussion on the necessary arrangements to create an environment for safe and secure mutual investments;
- Discussion with a view to begin negotiation on an agreement for the promotion and protection of investments (bilateral investment treaty);
- Discussion to advance best practices for the reduction of financial investment barriers;
- Discussion to improve access to trade financing;

Article 2

The Parties, together with their respective financial regulators and other relevant authorities, according to their respective responsibilities, shall strive to reach necessary arrangements and establish cooperation and coordination in the sphere of investments and financial services. This shall include:

- Holding discussions on the necessary arrangements to create an environment of safe and secure mutual investments and financial services that meets relevant international standards;
- Holding discussions on standards and regulations of financial services;
- Facilitating cooperation to increase the use of financial technology and to promote innovation.
- Establishing ongoing cooperation channels for sharing relevant know-how and insights regarding financial markets and discussing potential initiatives of mutual interest.

Article 3

Each Party will keep confidential any confidential information received from the other Party in the course of implementation of this Memorandum of Understanding and will not disclose the same to any third party without the joint written consent of both Parties.

Article 4

Any differences that may arise out of or in relation to the interpretation or implementation of the provisions of this Memorandum of Understanding will be settled amicably through consultations or negotiations between the Parties through diplomatic channels.

Article 5

This Memorandum of Understanding may only be modified by the mutual written consent of the Parties. Such modifications will come into effect on the date agreed upon between the Parties.

Article 6

- a) This Memorandum of Understanding shall enter into effect on the date of its signature and shall remain in effect for a period of five (5) years. It will automatically be renewed for successive periods of five (5) years, provided neither Party notifies the other in writing of its intention to terminate it at least (6) months prior to the desired date of termination.
- b) In event of termination, all ongoing projects and/or activities initiated by the Parties under this Memorandum of Understanding, that have not been completed at the date of termination, will remain valid and effective until the date of its completion, unless the Parties agree otherwise.

Done at Manama on this day 30 Tishrey, 5781, 1 Rabi al-Awwal, 1442, which corresponds to 18th of October 2020 in duplicate, in the English language.

**For the Ministry of Finance and
National Economy of the
Kingdom of Bahrain**

**For the Ministry of Finance
of the State of Israel**

Ek 2-E: İsrail Devleti Dışışleri Bakanlığı ile Bahreyn Krallığı Dışışleri Bakanlığı Arasında İkili İş Birliğine İlişkin Mutabakat Muhtrası

MEMORANDUM OF UNDERSTANDING

Between

The Ministry of Foreign Affairs of the State of Israel

and

The Ministry of Foreign Affairs of Kingdom of Bahrain

on

Bilateral Cooperation

The Ministry of Foreign Affairs of the State of Israel and the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Bahrain (hereinafter referred to collectively as "Parties" and individually as "Party")

Guided by the principles enshrined in the "*Declaration of Peace, Cooperation and Constructive Diplomatic and Friendly Relations*" signed by the Kingdom of Bahrain and the State of Israel on 15 September 2020;

Reaffirming the principles enshrined in the "*Abraham Accords Declaration*" signed by the Kingdom of Bahrain, the State of Israel, the United Arab Emirates and the United States of America on 15 September 2020;

Further to the "*Joint Communiqué on the Establishment of Diplomatic, Peaceful and Friendly Relations*" signed by the Kingdom of Bahrain and the State of Israel in Manama, on 18 October 2020;

Desiring to strengthen the friendly relations and cooperation between the Parties, and to enhance cooperation between the Ministries of Foreign Affairs for the benefit of both States and the region as a whole;

Recognizing the importance of consultations and exchange of opinions at different levels on bilateral, regional and international issues of mutual interest, and the critical role of the Ministries of Foreign Affairs in this regard;

Have reached the following understandings:

Article 1

- a. The Parties hereby establish the Israel-Bahrain Political Dialogue to be chaired by the Ministers of Foreign Affairs of each State.
- b. The Political Dialogue will convene on annual basis, or as otherwise agreed by the Parties, alternately in Israel and in Bahrain, to review bilateral relations, address bilateral, regional and international issues of common interest, and discuss ways to further promote bilateral and regional peace, prosperity and stability.
- c. A Steering Committee for the Political Dialogue is hereby established, to be chaired by the Director-General / Undersecretary of each Ministry of Foreign Affairs, in order to prepare the agenda for the Dialogue and provide a regular channel for addressing all relevant issues between the Parties.

Article 2

- a. The Parties will work to promote and advance the new era of diplomatic, peaceful and friendly relations between them, inter alia, through regular dialogues, joint initiatives, coordinated engagement with different sectors in each other's societies, coordinated public diplomacy, social media collaboration and other measures.
- b. As part of these efforts, the Parties will work to ensure high level participation of their respective officials at leading conferences and events held in their territory. They will also explore the possibility of joint initiatives with agreed third parties, joint missions to third States and to academic, cultural and other institutions in order to promote positive exposure for their bilateral relations and their potential to advance peace, prosperity and stability for both their peoples, and for the region as a whole.

Article 3

Further to the "*Joint Communiqué on the Establishment of Diplomatic, Peaceful and Friendly Relations*" signed by the Kingdom of Bahrain and the State of Israel in Manama, on 18 October 2020, and in particular Article 5 thereof, the Parties will devote special efforts and attention to promoting a culture of peace, mutual understanding and mutual respect between their peoples, and regionally, in the spirit of their common ancestor, Abraham. In this spirit, they will actively promote initiatives to further dialogue, exchange and people-to-people programs between their societies, as well as work together to counter extremism, terrorism, incitement, discrimination and radicalization.

Article 4

The Parties agree that the Embassies of each State to be established in each other's territory pursuant to the Joint Communiqué will serve as the points of contact for coordinating dialogue, consultations and the exchange of views and information between them.

Article 5

- a. The meetings and consultations held within the framework of this Memorandum of Understanding will take place alternately in Bahrain and Israel, or elsewhere as may be agreed.
- b. The Parties will determine the level of the delegations, dates and the agenda of the meetings, in advance, through diplomatic channels and in coordination with their respective Embassies.

Article 6

The Parties, may, upon mutual consent, establish working groups, commissions and group of experts for the examination of issues of mutual cooperation.

Article 7

- a. The Parties will encourage cooperation, consultations, and direct contact between their Permanent Missions in third countries.
- b. The Parties will facilitate cooperation, consultations, and direct contact between diplomatic and consular missions of the Parties in third countries.

Article 8

Each Party will keep the confidential information received from the other Party in the course of implementation of this Memorandum of Understanding and will not disclose the same to any third party without a joint written consent of both Parties.

Article 9

Any differences that may arise out of or in relation to the interpretation or implementation of the provisions of this Memorandum of Understanding will be settled amicably through consultations or negotiations between the Parties through diplomatic channels.

Article 10

This Memorandum of Understanding may be modified by mutual written consent of the Parties. Such modifications will come into effect on the date agreed upon between the Parties.

Article 11

- a. This Memorandum of Understanding shall enter into effect on the date of its signature and shall remain in effect for a period of five (5) years. It will automatically be renewed for successive periods of five (5) years, provided neither Party notifies the other in writing of its intention to terminate it at least (6) months prior to the desired date of termination.
- b. In event of termination, all ongoing projects and/or activities initiated by the Parties under this Memorandum of Understanding, that have not been completed at the date of termination, will remain valid and effective until the date of its completion, unless the Parties agree otherwise.

Done at Manama on 18 October 2020, which corresponds to 1 Rabi al-Awwal, 1442,
30 Tishrei 5781, in two original copies, in the English language, both texts being
equally authentic.

**FOR THE GOVERNMENT OF
THE STATE OF ISRAEL**

A handwritten signature in black ink, consisting of a stylized 'J' followed by a series of loops and a long horizontal stroke extending to the right, positioned above a solid horizontal line.

**FOR THE GOVERNMENT OF
THE KINGDOM OF BAHRAIN**

A handwritten signature in black ink, featuring a large, sweeping 'A' shape followed by a vertical stroke and a horizontal stroke, positioned above a solid horizontal line.

Ek 3: İsrail -Fas Ortak Deklarasyonu

JOINT DECLARATION

The **Kingdom of Morocco**, the **United States of America** and the **State of Israel**,

Referring to the telephone conversation held between His Majesty King Mohammed VI and His Excellency President Donald Trump, on 10 December 2020, and to the historic statements issued on the same day by them, and by His Excellency Prime Minister Benjamin Netanyahu of the State of Israel, announcing the opening of a new era in the relations between the Kingdom of Morocco and the State of Israel,

Welcoming the opportunity created through the extraordinary efforts and leadership of the United States;

Highlighting the proclamation by the United States of America on "Recognizing the Sovereignty of the Kingdom of Morocco over the Western Sahara", according to which:

- "The United States recognizes Moroccan sovereignty over the entire Western Sahara territory and reaffirms its support for Morocco's serious, credible, and realistic autonomy proposal as the only basis for a just and lasting solution to the dispute over the Western Sahara territory".
- "To facilitate progress toward this aim, the United States will encourage economic and social development with Morocco, including in the Western Sahara territory, and to that end will open a consulate in the Western Sahara territory, in Dakhla, to promote economic and business opportunities for the region".

Recalling the exchanged views, during the same conversation between His Majesty King Mohammed VI and His Excellency Donald Trump, on the current situation in the Middle East region in which His Majesty the King reiterated the coherent, constant and unchanged position of the Kingdom of Morocco on the Palestinian question, as well as the position expressed on the importance of preserving the special status of the sacred city of Jerusalem for the three monotheistic religions in His Majesty the King's capacity as Chairman of the Al-Quds Committee;

Recognizing the historic role that Morocco has always played in bringing the people of the region closer together and promoting peace and stability in the Middle East, and given the special ties that His Majesty maintains with the Moroccan Jewish community living in Morocco and throughout the world including in Israel;

Mindful that the establishment of full diplomatic, peaceful and friendly relations is in the common interest of both countries and will advance the cause of peace in the region, improve regional security, and unlock new opportunities for the whole region;

Recalling the conversation between His Majesty King Mohammed VI and His Excellency Donald TRUMP, His Majesty the King affirmed that the Kingdom of Morocco and the State of Israel intend to:

- Grant authorizations for direct flights between Morocco and Israel, including by Israeli and Moroccan airline companies, as well as grant rights of overflight;

- Immediately resume full official contacts between Israeli and Moroccan counterparts and establish full diplomatic, peaceful and friendly relations;
- Promote a dynamic and innovative economic bilateral cooperation;
- Pursue cooperation on trade; finance and investment; innovation and technology; civil aviation; visas and consular services; tourism; water, agriculture, and food security; development; energy and telecommunications; and other sectors as may be agreed;
- Reopen the liaison offices in Rabat and Tel Aviv.

Based on the above, the Kingdom of Morocco, the United States of America and the State of Israel agree to:

1. Commit to fully respect the elements contained in the present Declaration, promote it and defend it;
2. Decide that each party will fully implement its commitments and identify further actions, before the end of January;
3. Act accordingly at the bilateral, regional and multilateral levels.

Done at Rabat, 22 December 2020

For
the Kingdom of Morocco

Mr. Saad Dine El Otmani
Chief of Government

For
the United States of America

Mr. Jared Kushner
Senior Advisor to
the President

For
the State of Israel

Mr. Meir Ben-Shabbat
National Security Advisor
and Head of the National
Security Council

Mr. Alon Ushpiz,
Director General,
Ministry of Foreign Affairs

ÖZGEÇMİŞ

2009 yılında Sabancı İlköğretim Okulu'nu; 2013 yılında Kazım Karabekir Anadolu Teknik Lisesi'ni; 2018 yılında da Atatürk Üniversitesi – İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü bitirdi. 2018 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında yüksek lisans programına başladı.

ÖZKAN bekar olup, İngilizce bilmektedir.

